H. WALLON

De la act la gîndire

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Lucrarea a apărut sub îngrijirea
prof. dr. STANCIU STOIAN,
membru corespondent al Academiei R.P.R.
În romînește de AL. DUȚU

HENRI WALLON
DE L'ACTE À LA PENSÉE
Essai de psychologie comparée
Flammarion, Paris

Scanned with OKEN Scanner

HENRI WALLON

De la act la gîndire

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
București — 1964

Scanned with OKEN Scanner

HENRI WALLON

VIAȚA ȘI OPERA SA

Cu cîțiva ani în urmă, referindu-mă la Henri Wallon, într-o succintă prezentare cu privire la pedagogia franceză de azi, scriam: „Pentru că vorbim de Henri Wallon, trebuie să spunem că el a devenit astăzi un fel de patriarh nu numai al psihologiei, dar și al pedagogiei franceze contemporane progresiste. Henri Wallon este, după părerea noastră, un exemplu de cercetător care, așezat pe terenul sănătos al realităților faptice, ajunge inevitabil la o justă orientare materialist dialectică. Întocmai ca și I. P. Pavlov"[1].

Fenomenul nu este, evident, obligator. Sînt și cazuri cînd, între omul de știință riguroasă și gînditorul, ce caută principii și generalizări, intervine totuși un divorț. Este cazul lui Henri Poincaré, de pildă, „mare fizician și mic filozof"[2], cum l-a numit V. I. Lenin. Este cazul atîtor altora care, ca și acesta, văd și exprimă onest ceea ce văd, din punctul de vedere al specialistului, dar sau nu sesizează decît aspecte limitate, nelegate de o concepție de ansamblu, sau rămîn obsedați de vechi deprinderi de gîndire, din care nu izbutesc să se desprindă.

Aceasta nu este desigur o simplă întîmplare. Henri Wallon n-a fost, mai întîi, numai un savant consacrat, n-a fost mai ales un savant închis în turnul său de fildeș, pe care viața concetățenilor și contemporanilor lui să nu-l intereseze. El a trăit, a găsit timpul necesar să trăiască evenimente, al căror sens a căutat să-l pătrundă cu mintea și cu inima, a înțeles, s-a entuziasmat și a luptat pentru ceea ce i-a satisfăcut receptivitatea sa față de progres, s-a indignat și a luptat împotriva a tot ceea ce i-a contrariat-o. O indignare reținută întotdeauna și un entuziasm calm, potolit, — dar cu atît mai solid, mai tenace și mai persistent —, iar aceasta, de-a lungul unei vieți, care s-a întins, după cum știm, peste opt decenii.

Henri Wallon s-a născut la 15 iunie 1879. Se trăgea dintr-o familie de intelectuali cu tradiție republicană și democrată. Era încă elev, cînd în 1894 a izbucnit așa-numita „afacere Dreyfus",

---

[1] „Revista de Pedagogie", nr. 12/1956, p. 73.

[2] Cf. V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism.*

Scanned with OKEN Scanner

care timp de 12 ani a împărțit Franța în două — dreyfusarzi și antidreyfusarzi — stîrnind patimi și răscolind conștiințe. Tînărul Henri Wallon, alături de cele mai luminate spirite ale epocii, a fost un dreyfusard convins. Aceasta a fost pentru el, cum a fost desigur pentru atîția alții din generația lui, o înaltă școală de civism și gîndire progresistă. Ea i-a luminat pașii și pentru restul vieții.

Momentul era, în adevăr, mult mai complicat și mai semnificativ decît ne apare azi, la o primă luare în considerare. „Pentru adversarii lui Dreyfus — va spune mai tîrziu Wallon — chestiunea nu era propriu-zis de a ști dacă Dreyfus era în adevăr vinovat, ci de a împiedica revelarea unei nevinovății, care, pentru salvarea unui simplu individ, risca să atingă instituțiile, pe care se părea că se sprijină însăși salvarea țării. Orice ar fi făcut el, vinovăția lui Dreyfus era unul dintre acele adevăruri, al cărui grad de certitudine trebuie să fie măsurat după utilitatea sa. Acest pragmatism politic, a cărui inițiativă a aparținut partidelor reacționare, n-a întîrziat să facă școală la dreyfusarzii victorioși"[1]. Deși victorioși la început, Henri Wallon n-a fost printre aceștia ci printre cei ce au luptat mai departe, pentru triumful adevărului.

Fire studioasă și perseverentă, într-o epocă în care științele exacte își confruntă temeliile, în lumina unor tendințe filozofice profund sau numai aparent contradictorii, Wallon se pregătește serios, pornind de la ceea ce credea probabil că poate să-i dezlege mai ușor tainele omului — temeliile lui biologice ca și viața spirituală. Aceasta l-a hotărît, desigur, să studieze medicina și filozofia. Studiile de bază, în această privință, și le-a făcut la Școala Normală Superioară, unde a avut coleg de an și de specialitate pe Henri Piéron, altă glorie a științei franceze.

După terminarea studiilor, pînă la primul război mondial, Henri Wallon a lucrat mai departe, pentru desăvîrșirea sa ca cercetător. Nu cercetare pentru cercetare, în vederea unor diplome, ci căutări închinate științei, în cel mai autentic înțeles al ei. La Bicêtre și la Salpetrière, cunoscute deja în lumea întreagă pentru activitatea lor științifică în domeniul psihopatologiei, el a adunat un bogat material de observații proprii, pe care avea să le folosească pentru teza de doctorat, care se ocupă de copilul turbulent, teză pe care avea să o publice refăcută la cîțiva ani după încetarea războiului (1925).

În timpul primului război mondial, Henri Wallon a fost mobilizat în calitate de medic militar. Aceasta l-a făcut, se înțelege,

---

[1] H. Wallon, *Buts et méthodes de la psychologie* („Enfance", nr. 1—2, 1962).

să-și întrerupă, într-un fel, multe dintre cercetările începute, nu însă și preocupările, ca și unele cercetări, pe care timpul și împrejurările i-au permis să le ducă mai departe.

Activitatea didactică, în care de asemenea s-a distins în mod deosebit, Henri Wallon și-a început-o destul de tîrziu. Trecuse de acum de 40 de ani, cînd în 1920 a fost numit „chargé de cours" la Sorbona. O dată numit în învățămînt, el nu se mulțumește însă să-și țină cursurile, folosind pregătirea ce o avea și literatura de specialitate a timpului. Atrăgîndu-l, poate, mai mult, cercetarea științifică, el caută s-o lege pe aceasta de munca didactică și pe ambele să le pună în serviciul progresului societății. Pentru aceasta, a înființat într-o școală din Boulogne-sur-Seine un laborator de psihologie a copilului atașat mai apoi pe lîngă „École de hautes-études", de la Sorbona. Munca a continuat-o apoi la Institutul de psihologie și la Institutul național de studiere a muncii și orientării profesionale al cărui director a fost.

Cercetările făcute în anii de după război au dat muncii și preocupărilor lui Wallon o orientare legată mai ferm de viață. Acesta este în special sensul consultațiilor medico-pedagogice pe care el le organizează în 1921 la Boulogne-sur-Seine. Atunci s-a întîlnit el mai direct cu învățătorimea și cu profesorii francezi, legătură care s-a păstrat apoi pentru toată viața.

Ceea ce i-au dezvăluit lui Wallon aceste contacte și aceste cercetări era un lucru de mare preț. El constată acum că, în adevăr, foarte multe dintre așa-numitele deficiențe psihice ale copiilor, pe care-i consulta și cărora le da asistență, nu erau de origine strict organică. El se va ridica și împotriva acelora care vorbesc despre maladii fără substrat organic (teză idealistă în fond), dar va arăta și cauza adevărată a multor maladii psihice, care, deși avînd substrat organic, material, trebuie căutată și găsită dincolo de acesta. Sînt cazurile, numeroase, cînd organizarea societății este cea care declanșează direct procesul morbid. Aceasta îl conduce de-a dreptul la concluzia că menirea psihologului, a medicului, ca și aceea a pedagogului, nu e, prin urmare, numai aceea de a lecui cazurile date, nici mai ales de a contribui la adaptarea cu orice preț a omului — în speță a copilului — la un mediu care el însuși are nevoie de corecții esențiale. O datorie a acestora — într-un fel și mai importantă — este de a lupta ca însuși acest mediu să fie schimbat, potrivit cu nevoile de sănătoasă dezvoltare a omului. De acum, studiile și cercetările lui Henri Wallon vor căpăta amprenta acestui mod de a vedea.

În 1933, Henri Wallon este ales președinte al cercului Rusia Nouă. Momentul e important. Această împrejurare i-a permis lui

Scanned with OKEN Scanner

însuşi să ia contact mai strîns şi mai sistematic cu învăţătura marxist-leninistă şi să-i ajute şi pe alţii ca să o facă.

Evocînd această întîlnire a sa cu marxismul, într-o scrisoare adresată lui Roger Garaudy, cu cîteva luni înainte de a muri, Henri Wallon îşi manifestă satisfacţia, pe care a simţit-o, cînd a putut să-şi dea seama că şi pînă atunci el mersese oarecum pe acelaşi drum, în munca sa ştiinţifică. „Cît de mult trebuie să fie frapat acela căruia cunoaşterea marxismului îi dezvăluie că, fără să-l fi cunoscut pînă atunci, l-a practicat sub presiunea faptelor studiate". Şi adaugă: „În 1925, în teza mea de doctorat, eu descrisesem emoţiile sub trăsături, în care recunoşteam în 1933 pe cele ale materialismului dialectic"[1].

După această dată, profesorul şi cetăţeanul Henri Wallon se apropie tot mai mult de mişcarea muncitorească din Franţa şi de Partidul Comunist Francez. În această perioadă el ţine cursuri la Universitatea Muncitorească din Paris, în cadrul căreia militează pentru sprijinirea luptei eroice pe care a dus-o Spania republicană împotriva lui Franco şi fascismului internaţional.

După 1933, activitatea ştiinţifică şi didactică a lui Henri Wallon se desfăşoară pe un plan tot mai precis şi la un nivel deosebit de ridicat. Prestigiul său de savant creşte, o dată cu prestigiul de care se bucură ca om. Acest lucru este marcat prin chemarea sa la Collège de France unde i se creează o catedră anume, unde el avea să predea — pentru puţin timp, e drept — psihologia şi pedagogia copilului. Era cam tîrzie această numire pentru meritele sale şi chiar pentru necesităţile ştiinţei, dar faptul că ea are loc în împrejurări tulburi, ca acelea din 1937, demonstrează importanţa evenimentului, care trebuie privit ca o victorie pentru forţele progresiste. După cum era o victorie, se înţelege, pentru ştiinţă. Aceasta cu atît mai mult, cu cît Henri Wallon n-a făcut nici o concesie pentru a obţine numirea sau apoi. Atitudinea sa, pe drumul ales, este şi rămîne mai hotărîtă şi mai fermă.

În timpul războiului, după invazia hitleristă, Vichy-ul i-a făcut onoarea de a-l destitui din postul de la Collège de France, chiar de la început (1941), pentru atitudinea sa patriotică. Forma găsită a fost aceea a desfiinţării postului, care nu s-a mai reînfiinţat. Ceea ce nu l-a clintit cu nimic în convingerile şi activitatea sa. Dimpotrivă, în 1942, la vîrsta de 63 de ani, Henri Wallon aderă şi formal la mişcarea comunistă, devenind membru al Partidului Comunist Francez. Aceasta venea şi după uciderea mişelească

---

[1] *Cf. Dernier hommage au professeur Henri Wallon*, „L'Humanité", 6 décembre 1962.

de către hitleriști a lui Georges Politzer, așa că gestul său căpăta astfel și semnificația unui simbol.

Ziua eliberării îl găsește pe Henri Wallon printre luptătorii din rezistență, în primele rînduri. În primele zile ale luptei pentru eliberarea Parisului, unul dintre cele dintîi ministere ocupate de forțele patriotice a fost acela al Educației Naționale, unde munca a început să se desfășoare imediat. Henri Wallon a fost chemat de guvernul provizoriu să ocupe postul de secretar de Stat. El a deținut această demnitate numai cîteva luni, pentru că guvernul, cu majoritate reacționară de atunci, a cerut repede înlocuirea lui printr-un gaullist. Totuși, perioada aceasta de numai cîteva luni a fost de ajuns, pentru a marca un moment în istoria luptei pentru democratizarea învățămîntului francez și a caracteriza o dată mai mult un om. Militanții sindicali, ieșiți tocmai atunci din lupta ilegală, ca și marea majoritate a cadrelor didactice, își amintesc cu emoție de acel moment, de conlucrarea lor cu șeful departamentului educației, care le-a insuflat speranțe, entuziasm și hotărîre. A rămas, de asemenea, ca un document de preț și ca o linie de urmărit, articolul pe care l-a scris, în aceste zile memorabile, Henri Wallon în „L'Université libre" din septembrie 1944, sub titlul *Debout Université!* (Sus Universitate!)[1].

Activitatea lui Henri Wallon, din anii care au urmat eliberării, este o încoronare a tot ceea ce a gîndit și lucrat el înainte. Savantul și militantul politic sînt mai prezenți ca oricînd în activitatea sa. Această armonioasă împletire a celor două laturi ale activității sale și-a găsit expresia, în special în anii cît a lucrat ca vice-președinte și apoi ca președinte al Comisiei ministeriale de studii pentru reforma învățămîntului (1944—1947) — al cărei președinte a fost pînă în 1946 Paul Langevin.

Comisia ministerială pentru reforma învățămîntului a lucrat cu spor și entuziasm la îndeplinirea sarcinii ce i s-a încredințat. Fructul acestei munci a fost proiectul de lege, cunoscut de atunci sub numele de proiectul Langevin—Wallon. El este un document de o importanță cu adevărat istorică pentru istoria învățămîntului francez și un motiv de mîndrie pentru Partidul Comunist Francez, pentru toți oamenii progresiști din Franța. Ca importanță, el a fost comparat cu proiectele, devenite și ele celebre, din timpul Revoluției Franceze, cu proiectul lui Condorcet sau cu legea votată de jacobini, dar nepusă în aplicare, lucrată de Lepeletier de Saint-Fargeau. Ca și acestea, proiectul Langevin—Wallon n-a de-

---

[1] Cf. Paul Delanone, *Henri Wallon militant*, „L'École de la Nation", nr. 115, 1963.

venit lege, dar a rămas, tot ca acestea, să lumineze calea luptei pentru un învățămînt democratic în Franța.

Personalitatea lui Henri Wallon, pentru merite științifice, ca și pentru cele legate de mișcarea sindicală a cadrelor didactice de toate gradele, a devenit tot mai cunoscută, pe plan internațional, în anii de după cel de-al doilea război mondial. Savantul, de fapt, era cunoscut între specialiști și înainte. Cînd, în 1949, la Congresul de la Varșovia al cadrelor didactice, Federația Internațională a Sindicatelor din Învățămînt (F.I.S.E.) a avut nevoie de un președinte, care s-o conducă și s-o reprezinte cu prestigiul corespunzător, la nivel mondial, ea s-a gîndit la Henri Wallon și el a acceptat această grea sarcină. A fost un post căruia i s-a dăruit cu aceeași tenace pasiune care l-a caracterizat în toată activitatea sa. Aceasta era una dintre trăsăturile caracteristice ale personalității sale.

O altă trăsătură era modestia unită cu o înclinare firească spre înțelegerea vieții și a oamenilor: „Cei care au avut privilegiul de a cunoaște acest savant discret, închis, care se mira mereu de taina sa — spune una dintre colaboratoarele sale — nu vor uita niciodată extraordinara sa inimă larg deschisă lumii, constanta sa posibilitate de a primi"[1]. Așa l-am cunoscut și noi, în cele două ocazii fericite, cînd am avut privilegiul de a fi primit în modestul său apartament din Paris, înconjurat de cărți și de manuscrise. Era în anii de după accidentul care-l imobilizase în casă și care făcuse, astfel, din casa sa, un loc de pelerinaj, atît pentru francezi, cît și pentru străini. Unii veneau să se consulte cu savantul, să-i comunice o nedumerire, să ceară un sfat; alții voiau să-l vadă pe activistul sindical și pe patriotul Wallon.

La moartea marelui său prieten — Paul Langevin, Henri Wallon spunea despre acesta și despre credința sa în victoria Franței asupra hitlerismului: „Refuzul său de a crede în victoria nazismului... în lume, este forma pe care împrejurările o dăduseră refuzului său de a crede în rău, de a renunța la speranța într-o umanitate care să tindă perpetuu către mai multă rațiune și mai multă fericire. Această speranță n-a încetat s-o dăruiască celor din jurul lui, în toate domeniile: cel al științei, cel al politicii, cel al educației. Chiar în luptă cu încercările cele mai grele, el n-a renunțat la aceasta"[2]. Ceea ce Wallon spunea atunci despre Langevin se poate spune, fără rezerve, despre el însuși.

*

---

[1] Hélène Gratiot-Alphandéry, „Psychologie française", vol. VIII, 1963, p. 78.

[2] Cf. Georges Léon, *L'intellectuel lié à l'histoire et à l'avenir de son peuple*, „L'Humanité", 6 décembre 1962.

Henri Wallon este socotit, înainte de orice, un psiholog, unul dintre cei mai de seamă psihologi ai epocii contemporane. El este însă, așa cum am văzut — și aproape în egală măsură — un filozof, precum și un pedagog de seamă.

Ca psiholog, ceea ce îl caracterizează mult pe Wallon este că în opera sa se întîlnesc, oarecum, toate eforturile de un secol și jumătate ale psihologiei progresiste franceze, toate cuceririle ei mai importante ca și unele particularități de metodă, fără însă ca prin aceasta să capete un caracter eclectic.

Spre deosebire de mulți alți psihologi, Henri Wallon a recunoscut, în diverse ocazii, în mod just, după părerea noastră — ideea pe care o împărtășește și marele pedagog sovietic Anton Semionovici Makarenko — că psihologia, cu toate cuceririle ei importante din ultimele trei sferturi de veac, se găsește totuși într-un stadiu încă destul de începător. Acest lucru se vede din teoriile contradictorii care se confruntă în domeniul ei, pe cele mai diverse probleme, este vizibil în aceea că nu s-a desprins complet încă de ipoteze și speculații filozofice și chiar de filozofie ca disciplină ce se vrea independentă, că păstrează, în sfîrșit, destul de puternică amprenta mediului, a țării în care au luat naștere și s-au dezvoltat diversele teorii mai cuprinzătoare.

Această observație a lui Wallon merită să fie reținută. Faptul, observat de el, dă diferitelor școli de psihologie și un fel de specific național, atribuit uneori, în mod nejust, unui mod național de a face știință. Asociaționismul, de pildă, a fost socotit propriu modului de a vedea al poporului englez, experimentalismul celui german, behaviorismul celui nord-american, psiho-patologia celui francez. Aparent faptele par a demonstra justețea acestor încercări impresioniste de tipologie metodologică; în fond, este vorba nu de puncte de vedere naționale în psihologie, ci de condițiile obiective social-istorice, în care s-a dezvoltat fiecare curent, ca și de ambianța și condițiile ce s-au creat în fiecare țară cercetătorilor, prin acumularea unei baze materiale și a unei tradiții de muncă proprii.

Acest aspect a făcut ca dezvoltarea psihologiei să poarte o anumită amprentă de „specific" național dacă nu și regional sau de școală locală. În acest sens, putem vorbi și de psihologia franceză, printre ai cărei exponenți străluciți se numără și Wallon.

Judecînd dezvoltarea psihologiei, în general, pe plan internațional, putem spune că dezvoltarea psihologiei susținută de burghezia în ascensiune a fost o psihologie a reflectării, dar a reflectării mecanice. Empirismul englez (Locke) și senzualismul

Scanned with OKEN Scanner

francez (Condillac) au stat pe această poziție. Determinismul lor rigid și materialismul lor mecanicist i-au limitat posibilitățile de dezvoltare. Psihologia aceasta însă, cu toate slăbiciunile ei, are meritul de a fi orientat cercetările savanților spre fapte, spre determinismul fenomenelor, de a fi încercat, în sfîrșit, să identifice și în viața psihică elemente simple, ireductibile (fenomene originare cum, cu o expresie cu iz filozofic, le-au numit unii).

Unde n-a izbutit această psihologie să facă lumină și să satisfacă mai mult spiritul științific, a fost tocmai în această din urmă încercare a ei. Socotind imaginea înregistrată pasiv drept fenomen originar, ea nu putea să explice toată complexitatea vieții psihice, specificul ei. Aceasta și făcea ca ipotezele idealiste să-și găsească nu numai loc de dezvoltare, dar și, parțial, loc de îndreptățită critică la adresa teoriilor materialist-mecaniciste. Lupta împotriva asociaționismului a mers, astfel, adesea mînă în mînă cu lupta împotriva determinismului mecanicist.

În psihologia franceză, cel ce s-a ridicat hotărît împotriva asociaționismului, căutînd să-i opună ipoteze bazate însă tot pe observații atente ale faptelor, a fost Théodule-Armand Ribot (1839—1916). El și este considerat, pentru aceasta, drept întemeietorul școlii psihologice franceze. Ribot reține, în adevăr, din vechea psihologie, întemeierea cercetărilor pe fapte și pe căutarea cauzelor obiective, dar se ridică împotriva socotirii senzației sau imaginii rezultate din ea, drept element prim al vieții psihice. Pentru el, acest element nu este de natură intelectuală, ci dinamică și afectivă. Denumirea cea mai generală, pe care o dă el acestui element, este aceea de *tendință*. Termenul acoperă, de fapt, la el, diferite nuanțe de înțeles: dorință, poftă, înclinație, nevoi, trebuințe etc. Pe de altă parte, luînd drept criterii participarea sau neparticiparea conștiinței la efectuarea lor, Ribot clasifică tendințele în două: „tendințe conștiente sau dorințe, și tendințe inconștiente sau pofte"[1]. În sfîrșit, el afirmă categoric: „Fondul vieții afective este pofta sau contrariul ei, adică mișcările sau oprirea mișcărilor". În orice caz, „rădăcina acesteia este tendința, act în stare născîndă sau complet independent de inteligență"[2]. Viața intelectuală, zice Ribot, apare mai tîrziu, ca derivînd din cea afectivă.

Ca metodă de cercetare, Ribot, fără să respingă introspecția, recomandă în mod deosebit observația clinică, îndemnîndu-și elevii să studieze medicina și să lucreze în spitale. Pentru el și elevii săi, observația clinică are valoare de experiment, faptele

---

[1] Th. Ribot, *Psychologie des sentiments*, Paris, 1903, p. 443.
[2] *Ibidem*, p. 439.

Scanned with OKEN Scanner

prezentate de cazurile patologice fiind asimilate oarecum unor experimente oferite de natură.

Linia trasată psihologiei de Ribot, a fost întărită de reprezentanții școlii de la Salpetrière (Charcot, Bernheim, Babinski ș.a.), care au dat psihologiei franceze un deosebit impuls spre cercetări experimentale în domeniul psihopatologiei. Ei sînt însă aceia care au lăsat să prindă teren ideea greșită că pot exista boli psihice fără nici un fel de atingeri ale creierului și activității lui, deci fără substrat material. Aceasta împingea spre ruperea vieții psihice de baza sa fiziologică.

Pe linia deschisă de Ribot și școala de la Salpetrière a mers majoritatea psihologilor francezi din primele decenii ale secolului nostru. Ei resping tot mai hotărît ipotezele asociaționiste, lăsîndu-se, totodată, mai mult sau mai puțin influențați de filozofia voluntaristă.

Astfel, pentru F. Paulhan, de pildă, realitatea vieții psihice, de la formele ei cele mai simple la cele mai complexe, este o continuă activitate. Ceea ce ar caracteriza această formă de activitate, factor constitutiv al vieții psihice, ar fi opera de sistematizare a sistemului nervos, pusă în slujba adaptării și perfecționării organismului. Mergînd pe aceeași linie, Pierre Janet, alt reprezentant de seamă al școlii psihologice franceze, aduce, în cadrul ei, și o contribuție proprie metodologică: în locul simplei observații clinice, el folosește pe scară largă hipnotismul. Metoda aceasta, dînd posibilitate cercetătorului să-și organizeze el însuși datele experimentului, ar da, după părerea lui P. Janet, toate avantajele experimentului de laborator.

Pierre Janet (1859—1946) a lucrat aproape numai în domeniul psihopatologiei, dar cercetările sale au adus o contribuție însemnată și pentru psihologia generală. O lucrare socotită de mare valoare, în această privință, este *La force et la faiblesse psychologique* (1930). El a deschis drumul spre interpretări, dintre care unele au condus la teorii „originale" în felul lor, dar nu și juste. Așa sînt teoriile psihanalitice și behaviorismul. De fapt pentru ceea ce au ele original, Janet le-a fost precursor.

Pierre Janet numește uneori concepția sa „psihologia conduitei"[1] și aceasta arată ceea ce are ea comun cu psihologia comportamentului (behaviorismul), minus exagerările mecaniciste ale acestuia. Pentru Pierre Janet, ca și pentru Ribot, ceea ce caracterizează psihicul uman sînt impulsurile spre activitate, tendințele. Acestea sînt multe și variate, dar ele toate pot fi reduse

[1] Vezi „Encyclopédie française", tome VIII, Paris, 1938, 8°08—11.

și grupate în două: tendința spre conservare și tendința spre sinteze creatoare. Întreaga viață psihică, apoi, ar fi susținută, după Janet, de ceea ce el numește „forța psihică" și „tensiunea psihică". Prima ar fi oarecum substratul vieții psihice (teză evident idealistă), cealaltă ar explica ierarhia proceselor psihice, progresele și regresele înregistrate de acestea, în viața omului. „Cînd un stimul provoacă deșteptarea unei tendințe, zice Janet, prima problemă constă în a înțelege pentru ce este activată mai degrabă această tendință decît alta și pentru ce parvine la cutare fază"[1]. Bolile nervoase nu sînt, după Janet, decît dereglări de tensiune psihică, prilejuri de a face ca în conduita persoanei să apară căderi de la conduite normale, superioare, la conduite inferioare.

Școala psihologică franceză, care vede în Ribot pe întemeietorul ei, reprezintă curentul dominant în psihologia franceză. Acesta nu este însă singurul. Tabloul ar fi incomplet dacă alături de acesta nu am pomeni și de curentul inițiat de Binet, precum și de cel al psihologiei sociale.

Alfred Binet (1857—1911), elev al lui Charcot și colaborator în calitate de adjunct al lui H. Beaunis, fondatorul și primul director al primului laborator de psihologie experimentală de pe lîngă Ecole des Hautes Etudes, este de fapt întemeietorul psihologiei experimentale franceze, în care a introdus criteriul măsurătorilor cantitative pe bază de probe (teste). Vestita sa „scară metrică a inteligenții", a fost mult cunoscută și la noi, după cum a fost, se înțelege, cunoscută și aplicată în Franța, unde a făcut o vreme concurență serioasă metodelor observației clinice. Binet a condus, după Beaunis, laboratorul de psihologie, a întemeiat „Année psychologique" și o societate pentru psihologia copilului, care astăzi îi poartă numele. După moartea lui, laboratorul a trecut sub conducerea lui Henri Piéron, prin el refăcîndu-se oarecum unitatea școlii psihologice franceze, pe linia trasată de Ribot și Charcot.

Curentul psihologiei sociale sau mai degrabă al punctului de vedere sociologic în psihologie este un alt curent de seamă în psihologia franceză. Această direcție s-a constituit prin eforturile sociologilor, psihologii luînd, față de ea, o poziție mai mult sau mai puțin favorabilă.

Protagonistul concepției este cunoscutul sociolog Emile Durkheim (1858—1917), iar fruntași de seamă sînt: L. Lévy Bruhl, René Hubert, Halbwachs, Fauconet ș.a.

---

[1] Pierre Janet, *loc. cit.*, 8°08—15.

Ridicîndu-se împotriva unui alt sociolog francez (Gabriel Tarde) care mergea pe linia tradițională a concepției individualiste (corespunzătoare în psihologie asociaționismului), Emile Durkheim preconizează ideea primatului societății și al existenței unui „fenomen social" specific, altceva decît suma indivizilor, sau a unei așa-numite „interpsihologii". Pentru Durkheim societatea este o existență independentă de indivizi, deși nu poate exista fără ei, iar viața psihică a individului (a omului ca om) este determinată de viața lui în societate. Aceasta a determinat în individ, de-a lungul mileniilor de existență socială, categorii și forme de cunoaștere a lumii, care acum preced existența individului și o modelează. E un fel de „apriorism" asemănător celui preconizat de Kant, numai că altfel explicat. La Durkheim categoriile și formele cunoașterii nu sînt înnăscute individului, ci numai preexistente formării lui, ca forțe sociale constrîngătoare. Sînt ceea ce Durkheim numește „reprezentări sociale", adevărate „realități — ...independente într-o oarecare măsură"[1] și chiar opuse indivizilor. „Dacă — zice Emile Durkheim — se poate contesta în vreun fel că toate fenomenele sociale sînt susceptibile, fără excepție, să se impună din afară indivizilor, îndoiala nu poate apărea posibilă în ceea ce privește credințele și practicile religioase, regulile moralei, nenumăratele precepte de drept, adică reprezentările cele mai caracteristice ale vieții colective"[2].

Toată mișcarea psihologică, expusă succint aici, în afară de unele influențe germane — de altfel mărturisite —, în special în ce privește concepția voluntaristă, intră perfect în cadrul filozofiei tradiționale franceze care, descinzînd din Descartes, trece prin Maine de Biran, pe de o parte, prin Auguste Comte, pe de alta. Fără să părăsească hotărît ipoteza materialistă, întreaga mișcare se complace însă tot mai mult pe o poziție pozitivistă, crezînd prin aceasta că scapă de metafizică și că rămîne pe terenul faptelor. La baza acestora nu recunoaște însă ferm sau chiar de loc substratul material.

Ca psiholog și ca om de știință, Henri Wallon se încadrează în preocupările psihologiei și sociologiei franceze în general. Fără cunoașterea profundă a acestora, uneori nici n-ai putea înțelege unele dintre tezele sale, pentru că ele se precizează tocmai prin atitudinea față de ele, plecînd chiar, nu o dată de la ele. Îl deosebește însă substanțial de mulți dintre contemporanii săi un lucru esențial: el are de la început rezerve față de punctul de vedere pozitivist, părăsindu-l pînă la urmă deschis,

---

[1] Emile Durkheim, *Sociologie et Philosophie*, Paris, 1924, pp. 32—36.
[2] Ibidem, p. 35.

pentru a îmbrățișa poziția cu adevărat științifică a materialismului dialectic.

Școala psihologică franceză, cu diferitele ei curente, a încercat, între cele două războaie mondiale, să se adune într-o lucrare de sinteză, pentru a da o vedere de ansamblu, cu privire la cuceririle ei din ultimele decenii. Au rezultat pînă la urmă două lucrări de mari proporții, cu colaborarea celor mai cunoscute nume în materie: una („Traité de psychologie") sub conducerea științifică a lui Georges Dumas, apărută în primă ediție în 1923; alta („La vie mentale") apărută în 1938 în „Encyclopédie française", sub conducerea lui Henri Wallon. Între ambele există nu numai distanța de timp — care evident a adus numeroase elemente noi — dar și o orientare vizibil nouă, datorită în special lui Henri Wallon. Lucrarea apărută sub conducerea lui, la care ne referim, „La vie mentale", ne dă o idee completă cu privire la evoluția psihologiei franceze, pînă în pragul celui de al doilea război mondial și, totodată, ne arată cu claritate poziția ca și rolul pe care îl juca acum Wallon în cadrul mișcării psihologice. După război ea s-a mai îmbogățit și s-a mai adîncit încă.

Opera lui Henri Wallon este, în adevăr, bogată și cuprinzătoare. Este totodată o operă gîndită profund, cerînd întotdeauna un efort deosebit lectorului ei. I s-a reproșat chiar, din acest punct de vedere, un oarecare ermetism, pe care el însuși îl recunoaște. Aceasta n-a constituit însă o piedică pentru ca să devină foarte cunoscută, nu numai printre specialiști, dar și în rîndurile cadrelor didactice și chiar în afară. Explicația stă, desigur, în calitățile ei intrinsece și în valoarea tezelor pe care le susține, atît pe latură strict științifică, de teorie, cît și pe latura eficienței lor practice.

În ordinea apariției lor, lucrările cele mai importante ale lui Henri Wallon — lucrări care definesc și concepția și evoluția acestei concepții —, sînt următoarele: *Délire de persecution* (1909), *L'Enfant turbulent* (1925), *Psychologie pathologique* (1926), *Les origines du caractère chez l'enfant* (1934), *Principes de psychologie apliquée* (1938), *La vie mentale* („Encyclopédie française", tome VIII, 1938), *L'évolution psychologique de l'enfant* (1941), *De l'act à la pensée* (1942), *Les origines de la pensée chez l'enfant* (1945), *Marxisme et psychologie* (1947). La această listă ar trebui să mai adăugăm o serie de articole substanțiale, apărute în diverse publicații de specialitate, dar mai ales două numere speciale ale revistei „Enfance", condusă de el, cu material în cea mai mare parte inedit, din opera marelui psiholog. E vorba de

Scanned with OKEN Scanner

nr. 3—4 din 1959, intitulat „Psychologie et éducation de l'enfance" și nr. 1—2 din 1963, intitulat „Buts et méthodes de la Psychologie".

Chiar și simpla enumerare a acestor lucrări, ne dă o idee cu privire atît la conținutul preocupărilor, cît și la importanța lor. Sînt teme majore ale psihologiei contemporane, în genere, și ale psihologiei copilului, în special. El ni-l arată, mai întîi, pe Wallon, ca pe unul, care a pornit din miezul însuși al problemelor, care frămîntă pe psihologii francezi la finele secolului trecut și începutul secolului nostru. Medic și filozof, aproape în egală măsură, Henri Wallon își începe activitatea de cercetare cu lucrări din domeniul psihologiei patologice. În același timp, trebuie să observăm însă că, de la început chiar, el abordează și un domeniu nou, acela al psihologiei copilului. În acest domeniu el folosește metoda ce-i era familiară, dar apreciază și metoda, ca și rezultatele obținute cu ea de Binet și colaboratorii săi.

Apoi cercul preocupărilor se lărgește. Metoda folosită evoluează și ea, atît pe făgașul diversificării procedeelor cît, mai ales, pe acela al fundamentării principiale, orientată tot mai net materialist dialectic. În sfîrșit, lucru ce iese mai puțin din enunțarea temelor, dar reiese cu claritate din conținutul lucrărilor — ca mai toți psihologii francezi dintre cele două războaie mondiale, Wallon răspunde și el la ceea ce pentru unii constituia o dilemă: individ sau societate? În această privință, el se arată destul de influențat de Emile Durkheim și școala sa, fără a se identifica însă cu ei.

•

Așa cum am arătat deja, Henri Wallon, ca psiholog, își propune și caută să rezolve principalele teme majore ale psihologiei contemporane. Începînd cu precizarea obiectului și metodelor de cercetare, pînă la problemele actuale, legate de dezvoltarea vieții sociale moderne, de dezvoltarea științei și tehnicii, de problemele arzătoare ale formării omului nou.

Pentru Wallon, se înțelege, una dintre primele probleme care se pun, în fața psihologului de azi spre rezolvare, este aceea a precizării obiectului psihologiei. Domeniu cu multiple implicații și aspecte, viața psihică are nevoie de delimitări și definiri, care să-i scoată mai precis și mai pregnant în evidență specificul.

În tomul VIII al Enciclopediei, materialul prezentat, ca o sinteză a cuceririlor psihologiei franceze, la acea dată, este pus sub titlul „La vie mentale". Dar chiar această expresie, după cum observă Wallon, închide în ea o contradicție, care trebuia

rezolvată. „Viața" e un termen care ne întoarce cu fața spre natură; adjectivul adăugat („mintală") ne îndreaptă spre manifestări spirituale. Ce este psihologia: știință a naturii sau știință a spiritului?

Controversa a găsit și găsește și azi militanți și pentru o teză, ca și pentru cealaltă. Prima atitudine el o numește atitudine organicistă, — atitudine care admite sau chiar pretinde explicații materialiste, — cealaltă e atitudinea idealistă. Dar mai este posibilă o a treia atitudine, zice Wallon — și ea s-a manifestat de asemenea. Pe aceasta el o califică drept „atitudine de renunțare". Este atitudinea celor ce socotesc că viața psihică în sine nu poate fi cunoscută. Aceștia socotesc că mai just ar fi nu să căutăm a identifica și defini un obiect ce se refuză putințelor noastre de cunoaștere, ci să ne mulțumim cu studierea faptelor și relațiilor dintre ele, să renunțăm la esențe.

Henri Wallon se pronunță hotărît împotriva idealismului psihologic, ca și împotriva agnosticismului, variantă în fond a primului. El consideră atitudinea organicistă ca mai valabilă, cu condiția însă de a ieși din explicațiile mecaniciste, în care s-a încurcat la un moment dat.

Care este, în acest caz, obiectul psihologiei? Pentru a răspunde la întrebare, Wallon ne invită să pornim de la un fapt incontestabil: „Omul în contact cu realul". Acesta este un fapt permanent și el, zice Wallon, se manifestă în două feluri: prin excitații din partea lucrurilor și a societății; prin reacția la excitații, reacție care are drept scop să păstreze echilibrul necesar existenței unitare a ființei umane, existența și persistența sa ca atare: „O discordanță persistentă, zice Wallon, n-ar putea decît să antreneze dispariția ființei"[1]. Obiectul psihologiei ține astfel atît de biologie, în sensul larg al cuvîntului (omul în relațiile lui cu mediul natural), cît și de sociologie; omul în relațiile lui cu mediul social instituționalizat. El nu se confundă și nu trebuie să se confunde nici cu una nici cu cealaltă dintre aceste științe. Ea trebuie apoi să evite abordarea omului ca o abstracțiune — omul în general. Sarcina psihologului este de a face „studiul concret al unei realități concrete"[2].

Viața psihică nu este totuși un domeniu ușor de identificat și explorat, zice Wallon. Auguste Comte a fost dintre cei ce au arătat acest lucru cu destulă îndreptățire. El chiar a negat psihologiei putința de a se constitui ca știință, ceea ce era desigur mai puțin îndreptățit să o facă. Este însă just să observăm că

---

[1] Vezi „Encyclopédie française", tome VIII, 8°04—4.
[2] *Ibidem*, 8°04—6.

viața psihică a omului, conștiința lui, fiind studiată tot de conștiință, lucrul acesta face ca obiectul cercetat să sufere modificări pentru cercetător, să fie în orice caz alterat de viziunea lui subiectivă. Henri Bergson, de pe poziții net idealiste, a fost împins să creadă ceva mai mult. După el, psihicul ar fi o realitate superioară și separată de realitatea materială. Pe aceasta — și numai pe aceasta — o putem prinde cu categoriile inteligenței, o putem încadra în formule științifice. Psihicul nu. A căuta să prinzi datele imediate ale conștiinței altfel decît prin intuiție, chiar dacă o facem, înseamnă să le degradăm, să nu mai fie propriu-zis ele.

Aceasta nu este, se înțelege, părerea lui Henri Wallon. După el, observația lui Auguste Comte este numai în parte îndreptățită. „Această condamnare (condamnarea psihologiei ca știință, *N. A.*) nu atinge, fără îndoială — zice el — decît introspecția"[1]. Mai există și alte aspecte și mijloace de a observa manifestările vieții psihice. Cît despre Bergson, acesta practică, după părerea lui Wallon, „un fel de existențialism purificat, redus la identificarea realului cu simplul sentiment al devenirii, fără alt conținut concret"[2]. Acest lucru nu poate fi, evident, acceptat cîtă vreme avem atîtea dovezi că viața psihică are un conținut bogat și structurat.

După Henri Wallon, viața psihică este o realitate obiectivă în devenire, căreia îi sînt proprii contradicții interne evidente. Psihologia are ca obiect să studieze procesul de dezvoltare a acestei realități, așa cum se desfășoară el în baza acestor contradicții, în condițiile de mediu date, în special în condițiile mediului social. Două lucruri nu putem pierde din vedere în studierea acestei realități: legătura de nedespărțit a psihicului cu baza sa fiziologică, organică; legătura specific umană, indispensabilă, a psihicului uman cu existența socială în ce are ea mai esențial, mai adînc.

În ce privește această legătură cu mediul, Wallon ne atrage atenția, între altele, asupra unor relații difuze, nu îndeajuns de studiate și chiar foarte greu de studiat. La om, zice el, „în marginea ocupațiilor sale recunoscute, o vastă zonă a vieții sale mintale este cîmp de reacții și influențe, care-l unesc concret cu ambianța, fără a reține nici concentra spre una sau alta dintre ele vigilența sa difuză... Aceste reacții marginale nu avortează totuși, nu sînt fără urme. Și reziduul lor necontrolat,

---

[1] Henri Wallon, *Buts et méthodes de la psychologie*, „Enfance", nr. 1—2, 1963, p. 67.
[2] *Ibidem*.

cu ocazia unei circumstanțe, a unei nevoi, a unei dorinți, nu are decît cu atît mai multă forță, pentru a-și exercita asupra deciziilor și conduitei subiectului o influență, contra căreia acesta e fără apărare, pentru că-i ignoră sursa sau chiar existența"[1]. Psihologul se ocupă în primul rînd de mediul recunoscut, de ceea ce solicită activitatea conștientă a omului, dar el va trebui să găsească mijlocul să pătrundă și asemenea „taine", ca cele arătate mai sus. Pentru că taine nu există decît pentru că n-am ajuns noi să le dezlegăm.

Constituirea psihologiei ca știință își are deja o istorie a ei. Aceasta nu poate fi explicată fără a se ține seama de evoluția societății însăși, precum și de progresele științei și tehnicii moderne. Cunoașterea vieții psihice, în fiecare epocă, a fost influențată, ajutată sau împiedicată de condițiile sociale ale vremii. Lucrul acesta se poate vedea destul de bine, cu deosebire din vremea Renașterii pînă acum, adică de cînd psihologia a început să-și caute un obiect propriu. „O primă perioadă, zice Wallon, a fost aceea a unei burghezii militante și cuceritoare, tot așa de avidă de cunoștințe, ca și de putere; într-o a doua perioadă, succesul aduce spiritul de conservare, prudență; în sfîrșit, decadența se traduce printr-un orgoliu, asociat cu neputința și desperarea"[2]. Constituirea psihologiei ca știință a început astfel, într-o atmosferă de speranțe mari pentru viitorul ei, pentru a întîmpina apoi dificultăți, care nu țin numai de natura propriului său domeniu, ci și de ceea ce spiritele reacționare au decretat — și aceasta nu numai pentru psihologie — ca fiind „criza științei". „Dezvoltarea în epoca noastră a unei filozofii care recuză autoritatea științei și a spiritului critic, zice Wallon, nu este efectul unei simple întîmplări. Ea măsoară drumul parcurs de clasa conducătoare burgheză, din secolul al XVII-lea pînă azi"[3].

Cu toate dificultățile întîmpinate, cu toate abaterile și falsificările pe care le-a înregistrat, cu toate falsele probleme, care înecă în noianul lor pe cele adevărate, cu toate falsele „experiențe care îndepărtează de la experiența adevărată"[4], psihologia s-a ținut totuși, în bună măsură, aproape de viață. Psihopatologia, psihologia muncii și, mai ales, psihologia pedagogică sînt tot atîtea dovezi: Henri Wallon el însuși s-a atașat de una dintre ramurile psihologiei, care putea să aducă un aport în această

---

[1] „Encyclopédie française", tome VIII, 8°52—8.
[2] Henri Wallon, *Buts et méthodes de la psychologie*, *loc. cit.*, p. 44.
[3] *Ibidem*, p. 11.
[4] „Encyclopédie française", tome VIII, 8°64—3.

privință, psihologia copilului, suportul direct al psihologiei pedagogice și, prin aceasta, al pedagogiei.

Pentru pedagogie, lucrările de psihologie a copilului lăsate de Wallon, sînt deosebit de prețioase. Sînt de citat dintre acestea *l'Enfant turbulent* (1925), *Les origines du caractère chez l'enfant* (1934), *L'évolution psychologique de l'enfant* (1941), *Les origines de la pensée chez l'enfant* (1945).

Prima dintre lucrările citate este însăși teza de doctorat a lui Henri Wallon. Ea are în primul rînd o importanță metodologică deosebită, pentru faptul că autorul ei își ancorează cercetările sale pe căutarea bazelor fiziologice ale psiho-patologiei infantile. O dată pătruns în domeniul psihologiei infantile, Wallon va rămîne și va continua să-l cultive, și nu numai pentru aspectul patologic, ci și pentru cel normal. Unii dintre cunoscătorii și admiratorii lui Henri Wallon[1] nu ezită să compare această lucrare cu *La force et la faiblesse psychologique* a lui Pierre Janet. Ea ar fi pentru psihologia patologică a copilului (și chiar pentru cea normală), ceea ce aceasta a fost pentru psiho-patologia omului adult. Ea marchează, în orice caz, așa cum am arătat, și începutul studiilor de psihologie genetică și psihologie infantilă ale lui Wallon.

În cea de a doua lucrare citată, *Les origines du caractère chez l'enfant*, Henri Wallon studiază evoluția vieții psihice a copilului, de la naștere pînă la 3 ani, cînd se schițează formele incipiente ale personalității copilului și obiectivarea conștiinței sale. Stadiile prin care trece acum copilul sînt, după Wallon, următoarele: stadiul activității preconștiente, impulsive, stadiul emotiv, stadiul senzori-motor, stadiul proiectiv și cel al gîndirii obiective. Contribuția cea mai importantă a lui Wallon, ca rezultat al cercetărilor sale în acest domeniu, este cea cu privire la natura și originea emoției[2]. După el, emoția este prima formă de depășire a mișcărilor automate impulsive înnăscute, prima formă de conștiință totodată, o formă specifică de comunicare și sociabilitate a copilului, funcțiune perturbatoare (ca semnal de alarmă pentru cel ce o încearcă), dar și funcțiune care provoacă o activitate de organizare și structurare, în vederea menținerii echilibrului organismului și personalității.

În următoarele două lucrări citate (*L'évolution psychologique de l'enfant* și *Les origines de la pensée chez l'enfant*) Wallon urmărește mai departe dezvoltarea copilului: de la 3 la 5 ani,

---

[1] C. Georgiade, *Henri Wallon*. Comunicare prezentată la Societatea de neurologie în 1947 (nepublicată).

[2] Vezi Ursula Schiopu, *Curs de psihologie a copilului*, E.S.D.P., 1963, p. 45.

cînd se consolidează puterea sa de obiectivizare; de la 5 la 7 ani cînd, cum zice Wallon, „interesul se deturnează de la eu spre lucruri", dar sub o formă sincretică, neanalitică; de la 7 la 14 ani, cînd puterea de obiectivizare se substituie ferm sincretismului. În urmărirea acestui proces, care e un proces dialectic de dezvoltare, Henri Wallon ţine să arate cum, învingînd şi rezolvînd contradicţiile, psihicul continuă să păstreze şi să întărească unitatea persoanei. „În succesiunea vîrstelor, zice Wallon, el (copilul, *N. A.*), este una şi aceeaşi fiinţă, în curs de maturizare. Făcut din contraste şi conflicte, unitatea sa nu va fi decît cu atît mai mult susceptibilă de dezvoltare şi noutate"[1].

În concepţia lui Wallon privind constituirea psihologiei ca ştiinţă, un loc important îl ocupă evoluţia metodelor de cercetare în legătură cu evoluţia societăţii. Interesante şi juste din acest punct de vedere, sînt, după părerea noastră, raporturile pe care le găseşte el între dezvoltarea tehnicii de cercetare ştiinţifică, în general, şi acest proces de constituire a ştiinţei psihologiei.

După Wallon, în evoluţia psihologiei, ar putea fi vorba de trei tipuri de contact între tehnica cercetării ştiinţifice, în general, şi tehnica cercetării în domeniul psihologiei. Ele ar putea fi socotite ca trei momente deosebite în dezvoltarea acesteia.

Un prim moment, care a marcat naşterea unui anumit tip de cercetare ştiinţifică, este acela al dezvoltării impetuoase a ştiinţelor fizice şi biologice. Rezultatele obţinute de acestea prin metoda experimentală a împins şi cercetările psihologice pe făgaşul experimentalismului. În Franţa, lucrul acesta a fost determinat mai ales de dezvoltarea medicinei experimentale (Claude Bernard). El a dus la precizarea metodelor şi organizarea instituţiilor — dintre care unele au devenit celebre — folosite de psihologia franceză. În alte părţi — chiar ceva mai de vreme —, ştiinţele fizice au avut un cuvînt încă şi mai greu, cum ar fi în Germania.

Un alt tip de raporturi între dezvoltarea tehnicii şi psihologiei, corespunzător unui alt moment, nu prea distanţat de primul, ţine de cerinţele tehnicii industriale şi dezvoltarea ei, de nevoia de adaptare a omului la noile progrese ale acesteia. Aşa a apărut psihotehnica, care nici n-a fost iniţiată în realitate de un psiholog, ci de un inginer, americanul Taylor. El n-a pornit propriu-zis de la om (a şi fost acuzat, pe drept, de aceasta), ci de la nevoile industriei moderne capitaliste. Ceea ce-l preocupa

---

[1] Henri Wallon, *L'évolution psychologique de l'enfant*, Paris, 1947, p. 222.

pe el era raționalizarea muncii. O problemă strîns legată de aceasta era însă, se înțelege, aceea a formării omului, în vederea obținerii unui randament maxim. Așa a apărut psiho-tehnica experimentală, bazată în special pe probe susceptibile de măsurări cantitative (testele).

Un al treilea tip de relații între dezvoltarea tehnicii, în general, și dezvoltarea psihologiei — mai complex și, am putea spune, mai subtil — este în curs de conturare. E vorba de atmosfera de tehnicitate debordantă, pe care o trăiește azi omul modern, încă de cum se naște, atmosferă care-i oferă alte posibilități de reacție, alt cadru de înțelegere a lucrurilor, cu alte mijloace și la un alt nivel. „Pare incontestabil, spune Wallon, că inovațiile tehnicii ne impun moduri inedite de a simți. Poate că nu este just să spunem... că ele violează chiar capacitățile organismului nostru, pentru că ele izbutesc, din contra, cu un exercițiu suficient, să dezvolte virtuozități. Dar a devenit necesar ca ele să obțină din aceasta noi efecte. Unde conflictul poate să revină este între aceste efecte, aceste virtuozități, aceste moduri de a simți și sistemul tradițional al reprezentărilor noastre"[1]. Aceasta este, în adevăr, o mare problemă, pe care nu numai psihologul, dar și pedagogul, ca și omul politic nu o pot ocoli azi.

Henri Wallon și-a pus această problemă tocmai pentru că el a fost nu numai psiholog, ci și pedagog și om politic progresist. Mai precis, el a fost dintre acei oameni de știință care socotesc că rolul savantului nu este să facă știință pentru știință, fiind animat de încredere în rostul și eficiența cunoașterii. Pentru el, știința reflectă activ realitatea obiectivă și, făcînd aceasta, ea înarmează pe om, pentru a transforma această realitate însăși în folosul său. De fapt, pentru scopuri larg cuprinzătoare, care depășesc rosturile intereselor individuale.

Acest mod de a vedea și l-a însușit Henri Wallon în ultima parte a activității sale, cînd materialismul dialectic i-a devenit familiar. Căci, cum spune el, „materialismul dialectic este capabil să-și exercite influența în psihologie, atît din punct de vedere practic, cît și teoretic... Oglindind realul, el acceptă toată diversitatea acestuia, toate contradicțiile, fiind convins că ele trebuie să fie rezolvate și că ele sînt înseși elementele explicației[2].

Dacă facem o privire de ansamblu asupra modului cum Henri Wallon a conceput metodele de cercetare în psihologie, evoluția

---

[1] Henri Wallon, *Buts et méthodes de la psychologie*, loc. cit. p. 29.
[2] *Ibidem*, p. 107.

lor, strînsa lor legătură cu însuşi obiectul ei, ca şi cu dezvoltarea generală a ştiinţei şi a tehnicii, putem spune că el a ştiut să sintetizeze selectiv progresele realizate de psihologia experimentală, — mai întîi din propria sa ţară (direcţia Ribot şi în subsidiar cea a lui Binet) —, apoi şi pe cea de peste graniţă.

În adevăr, fără a respinge, de pildă, metoda testelor — pe care uneori o recomandă — el o supune unei critici atente, arătîndu-i limitele şi slăbiciunile, atît teoretice cît şi practice. El a studiat şi şi-a însuşit apoi în mare măsură teoria pavloviană, cu privire la reflexele condiţionate şi cele două sisteme de semnalizare.

Fără îndoială, lucrul cel mai de seamă pentru orientarea generală a concepţiei sale ştiinţifice l-a constituit însuşirea, aşa cum am mai arătat deja, tot mai mult şi tot mai deschis a materialismului dialectic. În lumina acestei metodologii şi-a făcut el cercetările în ultimele trei decenii ale vieţii, în lumina ei şi-a precizat concepţia în lucrările pe care le-a scris în această perioadă.

Faţă de concepţia psihologică generală a lui Henri Wallon s-au făcut şi rezerve. S-au făcut şi se pot face[1]. Aceste rezerve nu scad însă valoarea excepţională a contribuţiei sale, aportul pozitiv adus de el la dezvoltarea psihologiei contemporane.

De altfel unele rezerve privesc nu atît fondul concepţiei, cît forma în care este ea prezentată, categoriile filozofice şi termenii ştiinţifici cu care lucrează, limbajul savantului şi stilul său. Datorită acestora, lucrările lui Henri Wallon prezintă un ermetism, greu accesibil chiar pentru specialişti dar, invitînd la efort, ele invită şi la reflecţii adînci. Ele sînt, în acelaşi timp, expresia unei elaborări lipsite de orice dogmatism, deschise discuţiei şi colaborării fructuoase.

*

Între lucrările elaborate de Henri Wallon în ultima parte a activităţii sale ştiinţifice, se înscrie lucrarea *De l'acte à la pensée* care se traduce acum în limba romînă. Ne vom ocupa mai pe larg de ea aci şi pentru acest motiv, dar şi pentru că în ea găsim, oarecum, adunată şi conturată, întreaga sa concepţie psihologică, în ceea ce are mai esenţial.

O întrebare — zice Wallon — care s-a pus minţii omeneşti, în faţa tainelor pe care le prezintă pentru ea originea vieţii sufleteşti, a fost aceasta: la început a fost ideea sau la început a fost fapta? Platon şi discipolii lui mistici, de toate nuanţele,

[1] A se vedea studiul introductiv al lui A. N. Leontiev la traducerea în limba rusă a lucrării *De l'acte à la pensée*, Moscova, 1956.

au afirmat prima ipoteză; Goethe pe cea de a doua. Disputa continuă. Wallon optează, negreșit, pentru cea de a doua, interpretată însă materialist. Pentru că ea poate fi interpretată și altfel. Problema care se pune pentru psiholog, spune Wallon, de asemenea, nu este numai de a opta pentru o atitudine sau alta, ci și de a explica relația reciprocă dintre faptă și gîndire, de a arăta cum de la prima se ajunge la cea de a doua. Acest lucru este de cea mai mare importanță și acest lucru își propune Henri Wallon să-l facă în lucrarea citată; iar metoda folosită e metoda comparativă, — de fapt comparativ-genetică. El studiază aci comparativ procesul de formare al comportamentului, pe plan fiziologic și pe plan psihic, la antropoidele superioare, la omul primitiv și la copil.

În afară de introducere, unde se pune problema și se fixează poziția metodologică, lucrarea cuprinde trei părți și o concluzie. Cele trei părți sînt destul de inegal dezvoltate, prima ocupînd un spațiu egal cu celelalte două împreună. Faptul nu este întîmplător. Prima pune premise în care se întrevăd deja concluziile degajate în celelalte două. Acestea apar, chiar din acest motiv după părerea noastră, ca două subdiviziuni ale unei singure părți, care ar fi putut să le cuprindă. Cît despre „concluzia" propriu-zisă ea este mai mult o „încheiere" și o vedere de ansamblu.

Partea întîi este intitulată, cam impropriu, „Izvoarele comparației" și cuprinde trei capitole: „psihologia conștiinței", „psihologia situației" și „mituri și rațiune".

Prin psihologia conștiinței, Henri Wallon înțelege psihologia care are ca punct de plecare experiența intimă, subiectivă, indiferent că ar fi vorba de reducerea acesteia la senzații sau la idee. Teoria, care a avut credit o vreme în explicarea conștiinței, concepută astfel, ca fapt de cunoaștere, a fost asociaționismul, corelat pe plan filozofic cu materialismul mecanicist și politic — cu individualismul.

Explicația asociaționistă are o particularitate: ea imobilizează viața psihică, atrăgînd după sine ideea intervenției unui „suflet" separat de corp și, în genere, a unei forțe supranaturale. Cînd nu face acest lucru, psihologul este în imposibilitate de a găsi o explicație satisfăcătoare. De aceea au găsit răsunet la cei care vedeau acest inconvenient, încercările acelor filozofi și psihologi care, începînd cu secolul al XIX-lea, s-au străduit să redea vieții psihice spontaneitatea ei.

Unul dintre psihologii care, după părerea lui Henri Wallon, a încercat cu mai multă ingeniozitate, în ultima vreme folosind

Scanned with OKEN Scanner

o metodă mai riguroasă de cercetare, să învingă dificultățile, pe linia unei explicații mai științifice, a fost Jean Piaget. Acesta, pentru a scăpa de mecanicismul asociaționist concepe ca element primar al vieții psihice o forță dinamogenă difuză, concretizată în ceea ce el numește „scheme motorii". În felul acesta, procesul pare răsturnat. În loc de a se porni de la imagini subiective, care ele însele au nevoie de explicații, se pornește de la mișcări exterioare, perceptibile. Conștiința nu mai apare ca un punct de plecare, ci ca un rezultat. „Dar, observă Wallon, transformarea este mai mult aparentă. Ceea ce n-a fost mărturisit la origine era totuși presupus, și nu a apărut în rezultat, decît tocmai din această cauză... În schemele motorii, ca și în imagini, planul realității dispare în acela al ideilor"[1]. Încercarea lui Piaget n-a dat rezultate, după părerea lui Wallon, și aceasta pentru că el rămîne închis cu explicațiile sale în cadrul vieții individuale.

În încercarea sa, zice Wallon, Piaget mai prezintă însă și o altă lacună, legată de prima. După părerea sa, între dezvoltarea psihică și maturizarea organică ar exista un paralelism oarecum prestabilit, ceea ce ne scoate din domeniul explicațiilor materialiste. Wallon socotește, din contra, că dezvoltarea vieții organice, ca și a vieții psihice sînt urmarea unui efort continuu care se depune pentru a se păstra un echilibru mereu încălcat, de contradicția individ-mediu ca și de contradicțiile existente în individ însuși. Trecerea de la un nivel de dezvoltare, cu o anumită structură, la alt nivel, cu o nouă structură, poate fi înțeleasă numai astfel.

În ceea ce-l privește pe om, zice Wallon, trebuie să nu pierdem din vedere nici faptul că el trăiește într-un mediu oarecum dublat: mediul natural și mediul social. Între cele două e o strînsă legătură și deci și în viața psihică a individului, care le reflectă; dar omul reacționează totuși diferit față de unul și de celălalt. Neținînd seama de acest lucru, Piaget nu poate să explice nici unitatea procesului de dezvoltare psihică nici îmbogățirea lui în acest proces. „În același timp, zice Wallon, el reduce la factorii pur individuali ai motricității, capacități — cum sînt utilizarea simbolului și exprimarea gîndirii — care nu pot aparține decît unei ființe esențialmente sociale". Prin aceasta el îngustează „într-un mod inadmisibil fundamentul vieții mintale"[2].

O altă încercare de depășire a asociaționismului, la care se referă apoi Wallon, este ceea ce el numește psihologia situațiilor. E ansamblul tuturor acelor teorii în care „actul este privit

---

[1] Volumul de față.
[2] *Ibidem.*

din afară, fără nici o postulare a conștiinței sau a persoanei. Subiectul nu este văzut decît sub raportul comportării sale, în strînsă legătură cu împrejurările care-l fac să reacționeze"[1].

Dintre aceste teorii, Wallon începe chiar cu teoria lui I. P. Pavlov, pe care pe nedrept o include, oarecum, în rîndul teoriilor amintite. S-ar putea spune însă că aici nu e vorba propriu-zis de cît de o interpretare mecanicistă a pavlovismului, și Wallon pe aceasta o critică. Critica se referă în special la pretenția, pe care am putea-o avea, de a explica viața psihică și chiar pe cea fiziologică prin reflexele condiționate obținute în laborator. Spre deosebire de acestea, care sînt neinfluențate de condiții firești, „în mediul natural, zice Wallon, împrejurările sînt, dimpotrivă, amestecate și complexe; dacă se produc reflexe condiționate, selectarea unui excitant nu poate avea drept cauză suprimarea tuturor celorlalți, după cum ea nu poate fi concepută fără o influență de ordin emoțional, afectiv sau intelectual"[2]. Lucrul acesta trebuie avut în vedere și în explicarea reflexelor condiționate la animale și cu atît mai mult la om. Cercetările lui Wintsch, de pildă, la care Wallon se referă, demonstrează aceasta.

O altă teorie din cadrul psihologiei situațiilor, de care se ocupă Wallon, este gestaltismul lui Koehler, căreia, o dată cu critica la care o supune, îi relevă și meritul ideii de la care a pornit teoria gestaltului că, pentru a explica dobîndirea unui comportament, nu este de ajuns să ne referim numai la teoria „probelor și erorilor" ci și, mai ales, la integrarea continuă a actelor noi în structuri întregitoare.

Wallon arată însă că nu trebuie să confundăm acest proces, așa cum se petrece el la maimuțele superioare, cu modul cum el se petrece la om. „Activitatea, de care este capabil animalul nu este orientată spre cunoaștere, ci către rezultatul perceptibil sau util; ea nu tinde către general, ci către cazul particular. Ea nu reține din obiect decît mijlocul de care are momentan nevoie, fiind insensibilă la restul structurii sale"[3]. Cum se explică acest lucru? Explicația stă în faptul că la om intervine un element nou, care orientează în mod deosebit viața sa psihică, la un alt nivel, fiind în legătură cu alt mediu și cu alte nevoi. Acest element se află la originea gîndirii și a elementelor ce o alcătuiesc, care nu pot izvorî direct din scheme motorii. „...Originea conceptelor, zice Wallon, nu trebuie căutată în scheme relative la reacțiile imediate, pe care împrejurările le provoacă oricărei ființe vii, conform nive-

---

[1] Volumul de față.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

lului său de organizare, conceptele nu sînt o simplă calchiere a acestor scheme. Ele aparţin unui alt sistem a cărui evoluţie depinde de existenţa societăţii umane"[1].

Trecerea de la inteligenţa practică, pe care o găsim şi la maimuţele superioare, la gîndirea exprimată verbal, se face treptat, atît ontogenetic, cît şi filogenetic. Lucrul acesta ni-l arată cu prisosinţă studiul mentalităţii sub formele ei timpurii, la popoarele primitive. La aceste popoare, conduita practică, adecvată, coexistă cu o conduită mai puţin adecvată, sau chiar cu totul neadecvată, izvorîtă treptat din cercul de reprezentări sociale. Aceasta este conduita mitică, magică. Ea nu este însă, aşa cum s-a spus adesea, o deviere a minţii şi nici un semn de inferioritate funciară. „Încercarea primitivului, zice Wallon, de a explica vizibilul prin invizibil nu este un gen de aberaţie care l-ar îndepărta de real şi care, în opoziţie cu efortul nostru orientat spre cunoaşterea ştiinţifică, l-ar face să prefere supranaturalul naturii. Ea este condiţia indispensabilă oricărui efort intelectual, dacă scopul său este de a depăşi datele experienţei trăite"[2]. Ceva mai mult, după părerea lui Wallon, „diferenţa intelectuală dintre epoca totemului şi aceea a ştiinţei nu depinde atît de nivel cît de materialul şi de tehnicile ideologice. Evident, puterile invizibile în care crede primitivul nu pot fi asemuite forţelor pe care le măsoară fizicianul, dar, în felul lor, ele joacă acelaşi rol. Distincte de real, ele sînt amestecate cu acesta, îl presează, pătrund în el, şi participă la el. Ele sînt dublura individului sau a clanului său şi sînt proiectate undeva — în trecut ca strămoşi, în anumite locuri reale sau mitice ca supravieţuiri ale morţilor — dar ele rămîn legate de prezent ca oglindă sau mai curînd ca principiu al vieţii din momentul actual"[3].

Această observaţie a lui Henri Wallon găsim că este deosebit de importantă, deşi nu e, poate, prea categorică. În orice caz, ea arată opoziţia sa faţă de teoriile care caracterizau aşa-numita „mentalitate primitivă prelogică" drept ceva calitativ şi definitiv diferenţiat de mentalitatea „logică" a omului civilizat. Experienţa istorică a arătat, de altfel, că, acolo unde populaţiile considerate primitive au fost puse în contact cu ştiinţa şi tehnica modernă, ele şi le-au însuşit.

O altă observaţie justă pe care o face Wallon, în legătură cu formele timpurii ale gîndirii omului, priveşte asocierea care s-a făcut uneori între aceste forme şi formele asemănătoare ale gîn-

---

[1] Volumul de faţă.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

dirii copiilor. „Copilul — zice Wallon — începe prin a fi în același timp și mult mai puțin evoluat și mult mai apropiat de noi decît primitivul. Mai apropiat, pentru că între el și cei din anturajul său nu există decît legături de unire. El se adaptează la adult din cauza trebuinței pe care o are față de acesta... Copilul este, în același timp, mult mai puțin evoluat de cît primitivul, deoarece sistemele sale de gîndire sînt mai rudimentare..."[1]. Caracterizarea popoarelor în curs de dezvoltare, ca ființe cu mentalitate de copii, e deci greșită.

Părțile a doua și a treia ale lucrării, intitulate „Preludiile psiho-motorii ale gîndirii" și „Fundamentele prime ale gîndirii", reiau și adîncesc tezele propuse de autor în partea întîi, precizînd, totodată, problemele cărora caută să le găsească dezlegarea cea mai potrivită.

După cum am văzut, după Wallon, în manifestările de înțelegere ale omului se evidențiază două funcțiuni: pe una o putem numi inteligența practică, pe alta cunoaștere rațională sau științifică. Una, zice Wallon, este condusă de un fel de intuiție plastică, sursă a îndemânărilor, a unui „savoir faire" care, prin exercițiu, se stereotipează; cealaltă creează un fel de dublură a realului, instrument al unei acțiuni viitoare, motivate, fără care lumea n-ar putea fi gîndită, n-ar putea fi cunoscută în vederea schimbării ei. O realitate în act, alta „în gînd". Cu toate diferențele pe care le prezintă, ele sînt, ambele, folosite de om. Una e folosită pentru actul în curs de execuție, alta pentru actul previzibil. Ceea ce e important aci de știut este relația dintre ele și trecerea posibilă de la o funcțiune la cealaltă — atît ontogenetic cît și filogenetic. „Ceea ce îngăduie inteligenței acest transfer de pe planul motor pe planul speculativ, zice Wallon, nu poate fi evident, explicat, în ceea ce privește dezvoltarea individului, prin simpla combinare a experiențelor sale motrice în vederea unei mai depline adaptări la exigențele multiple și în permanentă mișcare ale realității. Aci trebuie să se țină seama de aptitudinile speciei, în special de acelea care fac din om o ființă esențialmente socială"[2]. Socialul revine des, după cum vedem, în explicația lui Wallon.

Wallon face o amplă și interesantă analiză a procesului de apariție și dezvoltare a imitației și reprezentării. După el, reacțiile imediate ale unui organism viu, față de un mediu nu prea diferențiat, duc la scheme motorii, care sînt suficiente pentru menținerea echilibrului organism-mediu. De îndată însă ce mediul de

---

[1] Volumul de față.
[2] *Ibidem.*

care are nevoie organismul se complică, adaptarea devine, și ea, mai complexă. În viața speciei umane, lucrul acesta apare o dată cu apariția vieții sociale, în viața individului el apare o dată cu conturarea la copil a formei primitive de personalitate, cam la 3 ani. Atunci apare, la el, și sistemul de „eu", precum și ideea de „sine" și cea de „altul".

Între actul imitației și al reprezentării pe de o parte și reacțiile imediate la mediu, de altă parte, există însă și o evidentă opoziție, iar aci avem începutul unui proces care duce la atitudinea de obiectivizare. Trebuie să observăm, apoi, că imitația nu este, totuși, totuna cu reprezentarea. Între ele există deosebiri, peste care nu e bine să trecem. Prima e legată mai mult de schemele motorii, folosite temporar, de unde instabilitatea lor, cea de-a doua se dezvoltă la nivelul imaginilor și simbolurilor, realizînd o integrare mai conturată, relativ definitivată. Prin aceasta, reprezentarea apare și ca o formă superioară de dedublare, sprijinindu-se oarecum pe prima. O dovadă: bolile nervoase, oboseala, orice slăbire a tensiunii nervoase trage psihicul înapoi spre forme mai primitive. În cazul de față, regresiunea se înregistrează de la reprezentare la actul de imitație.

Studiind imitația și reprezentarea în riturile și miturile primitivilor, ca și în evoluția vieții psihice a copilului, Henri Wallon arată cum, treptat, omul se „deslipește" oarecum de lucruri, cum se formează gîndirea ca ceva detașat de percepția brută, cum se face distincție netă între lucru și reflectarea lui pe plan mintal. Reprezentarea poate realiza acest lucru, pentru că în ea se rezumă experiența colectivă, depășind astfel experiența individuală.

Pasul următor în dezvoltarea vieții psihice, îl face limbajul, care leagă gîndirea de cuvînt, ca semnal al unui element specific mintal: semnificația. Semnalul poate fi și un lucru. El intervine și la animale în determinarea comportării lui. Dar pentru acesta — pentru maimuță de pildă —, bățul nu are o semnificație detașată de însuși obiectul perceput. Altfel stau lucrurile pentru om, pentru omul primitiv, de pildă. Bățul ritual al primitivului închide pentru acesta, în el, o semnificație care depășește experiența imediată. Atunci cînd, ceva mai mult, semnalul și semnificația lui ajung să se opună oarecum realității, reprezentarea se suprapune realului, convenționalul se substituie lui. Cuvîntul este un astfel de semnal-simbol.

Limbajul îndeplinește prin urmare o funcțiune simbolică. În el avem implicată reprezentarea, care reflectă pe plan mintal obiectul real, dar și un semnal („semnificantul" — cuvîntul, aci) care include semnificația. „În sensul strict al cuvîntului, zice Wallon,

Scanned with OKEN Scanner

simbolul este un obiect, dar unul care înlocuiește alte realități: obiecte, persoane, acțiuni, instituții, clanuri, grupuri oarecare etc."[1]. „El implică un fel de complicitate, o înțelegere cu altul. El are în mod necesar ca matrice societatea"[2]. Prin el, individul dă expresia bogăției de reprezentări, pe care și-o însușește în cadrul acesteia. „Organ al acestei expresii, limbajul nu este totuși, zice Wallon, legat de gîndire în așa măsură încît să nu reprezinte decît un simplu decalc senzori-motor al acesteia. La rîndul său, el prezintă diferite nivele funcționale. Dacă se adaugă reprezentării ca un mijloc de a evoca... el poate, totodată, să-i rămînă străin și să nu extragă semnificații de cît din afectivitatea subiectului"[3].

Revenind la problema gîndirii, Henri Wallon se ocupă în ultimele două capitole ale părții a treia, de procesul dialectic al dezvoltării gîndirii, proces care constă în rezolvarea contradicției dintre cîmpul vizual izvorît din experiența motrice (realismul vizual cum l-a denumit Luguet), și dintre cîmpul vizual structurat de reprezentări și limbaj (realismul intelectual în terminologia aceluiași autor). Aceasta face ca, după cum spune Luguet, copilul să deseneze ceea ce știe, nu ceea ce vede. Rezolvarea vine ca urmare a unui efort continuu de a forma ceea ce este imaginat, potrivit unor nevoi sugerate de mediu, cu ceea ce se prezintă ca viziune determinată de contactul direct cu mediul.

Drumul de la act la gîndire, parcurs de procesul de formare al acesteia, zice Wallon, este constant inversat pentru folosirea experienței cîștigate în vederea efectuării actelor în curs, sau a celor proiectate. „Reprezentarea, spune el, n-a fost un fel de lux față de real, o simplă conștiință contemplativă a lumii. Ea a fost un fel de prototip voluntarist al lucrurilor, așa cum trebuiau ele să existe și așa cum trebuiau să fie modificate pentru nevoile colective și prin voința grupului"[4].

Drumul de la act la gîndire nu e o trecere bruscă de la primul, de la act, la a doua, la gîndire, în formele pure ale acesteia. La copil, gîndirea ia forma unor reprezentări incomplet conturate, ca atare, reprezentînd o viziune globală de ansamblu. Această formă timpurie de gîndire, comună copilului și primitivului este gîndirea sincretică. Ea este anterioară gîndirii dezvoltate, discursive. „Pentru a ieși din această conștiință exclusivă și globală, pe care copilul o are inițial... trece prin dificultăți care sînt, fără îndoială, comune cu ale primelor civilizații... Copilul prezintă,

---

[1] Volumul de față.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*

Scanned with OKEN Scanner

totuşi, acest mare avantaj asupra primitivului că are soluţia gata pregătită pentru momentul cînd maturizarea aptitudinilor sale intelectuale îi va permite să se servească de ea"[1]. Soluţia îi e servită copilului în familie, în şcoală — ca şi în general în societate — în cadrul procesului educaţiei sub diferitele lui forme.

•

Deşi psiholog, înainte de orice, Henri Wallon s-a preocupat în largă măsură şi de probleme de educaţie. Această preocupare ţinea de concepţia sa generală despre ştiinţă, ca una ce trebuie să servească practica, precum şi de faptul că metoda de cercetare folosită de el în studiul vieţii psihice, metoda genetică, l-a îndreptat şi l-a reţinut în mod deosebit, în domeniul psihologiei copilului, domeniu strîns legat de pedagogie.

Un alt lucru ce este bine să fie reţinut, în legătură cu ideile despre educaţie ale lui Wallon, este faptul că, şi în această privinţă, ca şi în privinţa psihologiei, savantul a reprezentat o poziţie spre care au convers şi s-au confruntat unele dintre cele mai caracteristice şi, totodată, mai progresiste trăsături ale gîndirii pedagogice franceze. El le-a înmănuncheat şi sintetizat într-o concepţie proprie, cu largi perspective spre viitor. Gîndirea sa pedagogică este astfel franceză — ca izvoare de inspiraţie — şi, totodată, progresistă. Aşa cum se pronunţa unul dintre pedagogii progresişti din Franţa, cu ocazia morţii lui Wallon, „numele său... revine zilnic pe buzele tuturor celor care se preocupă să adapteze sistemul nostru educativ (sistemul francez, *N. A.*) necesităţilor lumii noi"[2].

O primă caracteristică a concepţiei despre educaţie a lui Henri Wallon, este strînsa legătură pe care o face acesta între educaţie, de o parte, psihologie şi sociologie de alta. Este un aspect pe care îl are comun cu marea majoritate a pedagogilor francezi.

Ca psiholog, cum era şi firesc, Wallon îşi mai pune întîi problema raporturilor dintre psihologie şi educaţie. În general, în Franţa, pedagogii, atît cei care se ocupă de teorie dar mai ales pedagogii practicieni se plîng de pretenţia psihologiei de a include pedagogia sau măcar de a o subordona. Este aici şi o situaţie de fapt, la făurirea căreia nu puţin a contribuit Wallon însuşi, cu activitatea şi prestigiul său.

---

[1] Volumul de faţă.

[2] Gilles Ferry, *Henri Wallon*, „Education Nationale", nr. 35, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

Dar Wallon, personal, nu vede, propriu-zis, între psihologie și pedagogie un raport de subordonare. „Între psihologie și educație, zice el, raporturile nu sînt cele dintre o știință normativă și o știință sau artă aplicată. Psihologia este destul de aproape de originile sale, pentru ca să fie posibil a recunoaște intima dependență în care o știință, la începuturile ei, se găsește față de problemele practice"[1]. În altă parte el arată, chiar, că în stadiul actual, în unele probleme, psihologia datorește mai mult pedagogiei, de cît invers.

Psihologia este totuși indispensabilă pedagogului, zice Henri Wallon. Nu e vorba, se înțelege, să facem din fiecare pedagog un psiholog, nici de a substitui, în școală, conducerea pedagogului prin aceea a psihologului. Wallon se ridică împotriva celor care ar susține asemenea puncte de vedere. El socotește însă că esențial, în această privință, este ca pedagogul practician să înțeleagă aspectul psihologic al educației, la nivelul cel mai actual al psihologiei contemporane, pentru că, zice Wallon, „pentru a conduce bine un copil, trebuie să-l înțelegi bine"[2].

Educația este uneori definită drept o influență organizată asupra psihicului copilului, în vederea adaptării acestuia la o societate dată. Dacă procesul este privit din punctul de vedere al societății, avem sociologism educativ; dacă, din contra, îl privim din punctul de vedere al copilului, avem psihologism. De obicei, aceste două puncte de vedere sînt deopotrivă admise, separat sau chiar împreună, pedagogul rămînînd să facă joncțiunea între ele, oarecum mecanic. Nu socotim juste asemenea concepții. Ele ignoră adesea total specificul educației, ca fenomen aparte. Pe ele nu se poate întemeia o știință a educației, de sine stătătoare.

Fără a se fi preocupat în mod deosebit de această problemă, Henri Wallon dovedește o înțelegere mai largă a ei. Prețioasă este, îndeosebi, poziția lui față de sociologismul pedagogic. Este adevărat, zice Wallon, că un aspect al educației este acela al însușirii de către copil a unei tradiții culturale, care-l va adapta societății date; e adevărat, de asemenea, că educația trebuie privită și ca o acțiune a unei societăți date asupra copilului. Dar, se întreabă el, să însemne oare aceasta că, din punct de vedere psihologic (noi am zice și pedagogic!) „toate tipurile de societate sînt deopotrivă de justificabile?" Răspunsul lui Wallon este destul de lămurit. „Chestiunea, zice el, atinge problemele cele mai esențiale

---

[1] Henri Wallon, *Psychologie et éducation de l'enfance*, „Enfance", nr. 3—4, 1959, p. 195.

[2] Idem, Recherche internationale à la lumière de marxisme nr. 28, 1961, p. 214.

ale educației și ea este astăzi de o actualitate arzătoare. Legătura vitală, care există între metodele sau scopurile educației și regimul societății, a fost recunoscută în întregime de către cei care încearcă azi să-i transforme bazele"[1]. Tocmai această „legătură vitală" trebuie să fie avută în vedere, mai ales de pedagog, ca un fenomen ce trebuie studiat cu cea mai mare grijă. Legile acestei legături — ale acestui proces de formare a omului, în fond — formează, trebuie să formeze, obiectul științei educației. Psihologia ca și sociologia îi sînt foarte necesare pedagogiei, indispensabile chiar, dar ele n-o pot și nu trebuie s-o înlocuiască. Henri Wallon nu se pronunță atît de categoric în această privință, dar înclină în acest sens.

În repetate rînduri Henri Wallon a revenit apoi asupra unei contradicții care, după părerea lui, ar apăsa asupra definițiilor ce se dau educației: considerarea ei ca o operă de trecere a zestrei culturale a strămoșilor, către urmași, și considerarea ei, din contra, mai mult ca o dezvoltare maximă a individualității. Prima, susținută de sociologi (Emile Durkheim și școala sa) este de fapt și concepția tradițională a oamenilor școlii. Ea pune în centrul preocupărilor pe educator căruia îi revine sarcina de a transmite tinerelor generații adevărul, în numele societății constituite. Dacă nu se absolutizează și nu i se dă exclusivitate, această concepție este desigur justă. Cea de a doua concepție vrea, de cîteva secole de fapt, să ne îndrepte cu fața spre individ (în speță spre copil). Curentul și-a luat denumirea de „Educație nouă". Începuturile ei le găsim încă la Erasmus, Komenski, Rabelais, Montaigne, iar, mai aproape de noi, la Rousseau. Noutatea ei este relativă și ea exprimă poziția burgheziei față de educație. „Este, cum zice Wallon, o revendicare, netă sau ambiguă, pe care învățămîntul burghez o poartă în el însuși și, cîteodată, contra lui însuși, chiar printr-un fel de predestinare istorică"[2].

În adevăr, impresia aceasta o are istoricul educației și din ultimul secol și jumătate. Socialismul utopic, cu critica sa justă făcută vechiului regim și sistemului său de educație, iar mai aproape de noi, sistemul Montessori, cu chemarea sa de a întoarce pe copil la sursele senzoriale ale cunoașterii și deci ale formării sale — concepțiile unui Decroly, Ferrière, Freinet, Cousinet —, toate nu sînt decît același protest împotriva școlii tradiționale, toate, mai mult sau mai puțin, se înscriu împotriva autorității și tradiției, pentru drepturile individului, chiar atunci cînd par

---

[1] Henri Wallon, *Psychologie et éducation de l'enfance*, loc. cit., p. 196.
[2] Idem, *Sociologie et Education*, „Enfance", nr. 3—4, 1959, p. 325.

Scanned with OKEN Scanner

a pleda pentru viața în colectiv. Este drept că, în ultima vreme, protestul este mai neclar exprimat, învăluit în interpretări ce pretează la echivoc, pentru că tot mai contradictorie este poziția individualistă a burgheziei în raport cu poziția tradiționalistă, conservatoare față de propria sa societate. Rousseau a sesizat de la început, în fașe, această contradicție, în cele două opere ale sale opuse principial ca spirit și atitudine: *Emile* și *Contractul social*. Pedagogia burgheză contemporană nu e capabilă să învingă contradicția, pe care geniul lui Rousseau nu s-a gîndit un moment s-o escamoteze.

Contradicția, spune Wallon, poate fi rezolvată, dar nu de către burghezie, și nici în regimul capitalist. Contradicția poate să fie rezolvată acolo unde, între familie și școală nu există contradicție, pentru că nu există între familie și societatea constituită (Stat), pentru că însăși societatea nu mai prezintă contradicțiile dramatice ale împărțirii ei pe clase sociale antagoniste; acolo educatorul nu mai reprezintă o autoritate ostilă individului (copilului). Pedagogia care se bazează pe o asemenea realitate socială nouă există deja, zice Wallon și el citează numele lui Anton Semeonovici Makarenko. „În această pedagogie, spune Wallon, se întîlnesc cei doi poli între care n-a încetat să existe oscilație în trecut: cultura personală și integrarea ei într-o colectivitate devenită în sfîrșit capabilă să-i asigure deplina sa dezvoltare"[1].

Cetățeanul și patriotul Henri Wallon a căutat să-și aplice concepția sa pedagogică, ajunsă la această ultimă conturare, să o concretizeze în formula unei noi organizări a școlii, ca mijloc de formare a unui om nou. Formula acestei școli noi, în condițiile luptei pentru democrație și socialism în Franța, este cea care figurează în proiectul de lege care poartă numele lui Wallon, alături de acela al marelui său prieten Paul Langevin.

Acest proiect de reformă a învățămîntului francez a fost alcătuit, după cum se știe, de o comisie specială, înființată din inițiativa Partidului Comunist Francez. Această comisie a lucrat la el timp de trei ani (1944—1947). Opera realizată a fost numită pe drept cuvînt „Primul proiect de educație națională conceput în Franța de la Condorcet"[2]. Reacțiunea franceză, care a făcut să eșueze încercările de a-l adopta încă în momentul elaborării, continuă și azi lupta împotriva proiectului, atît de mare îi este și actualitatea și prestigiul.

---

[1] Henri Wallon, *Sociologie et Education*, „Enfance", nr. 3—4, 1959, p. 333.

[2] „*La Pensée*", nr. 83, 1950, p. 62.

Ideile lui Wallon cu privire la educație prin învățămînt, sînt mai integral și mai personal exprimate în unele articole și cuvîntări cum ar fi aceea ținută de el în ziua de 20 decembrie 1945 la „Union Française Universitaire". Conferința poartă ca titlu „Reforma Universității". O scurtă analiză a acestei cuvîntări este foarte instructivă din acest punct de vedere.

Vorbind despre reforma „universității", Wallon vorbește, de fapt, despre reforma învățămîntului, în întregul lui. În Franța, prin „Universitate" se înțelege, de fapt, acest lucru. Cu un secol în urmă, K. D.Ușinski remarca sensul cu totul original, pe care-l are noțiunea de universitate la francezi, de la Napoleon încoace. „Se numește, zicea el, în înțelesul napoleonian al cuvîntului, întreaga conducere științifică și didactică de stat"[1]. Înțelesul acesta l-a avut în realitate, într-o mare măsură universitatea franceză și înainte de Napoleon și îl mai are și azi.

Ocupîndu-se de „universitate", în acest înțeles, Wallon arată slăbiciunile învățămîntului francez de toate gradele, dar o atenție deosebită dă el învățămîntului secundar, care în Franța este învățămîntul prin excelență al burgheziei.

Contra sistemului de organizare a învățămîntului secundar s-au dus și se duc, și azi, în Franța, luptele cele mai intense. Lupta a căpătat un caracter mai precis după primul război mondial, cînd a luat ființă o asociație denumită „l'Association des Compagnons". Aceasta și-a propus ca scop realizarea unei „școli unice" cu caracter mai larg. Ca formulă organizatorică, „Asociația" și adepții ei cereau un lucru în aparență fără importanță: fuzionarea învățămîntului primar, propriu-zis, destinat maselor populare, cu clasele elementare ale liceului destinate burgheziei, separare „tradițională" chipurile numai, dar o tradiție, la care burghezia ține cu încăpățînare. Ca o consecință, „Asociația" cerea, de asemenea, recrutarea elevilor în învățămîntul secundar din acest învățămînt fuzionat. În felul acesta, s-ar fi putut da acces la liceu unui contigent mai numeros de tineri.

La un examen mai profund, arată Wallon, scopul urmărit de adepții școlii unice apare ca fiind altul și anume: „...era vorba de a face ca un copil din popor să poată, dacă avea calitățile, aptitudinile necesare, să intre în burghezie... Nu era deci vorba de loc de reforma învățămîntului și mai puțin încă de reforma societății"[2]. Cînd vorbim de reforma învățămîntului din Franța, zice Wallon, noi trebuie să înțelegem prin aceasta alt-

---

[1] K. D.Ușinski, *Opere pedagogice alese*, E.S.D.P., 1956, p. 89.
[2] Henri Wallon, *La Reforme de l'université*, „Enfance", nr. 3—4, 1959, p. 437.

ceva: o reformă de structură, care să dea învățămîntului un alt conținut decît cel de azi. Iată de ce, lui Wallon, formula „școlii unice", așa cum a fost ea concepută inițial, i se pare perimată.

Ce ar trebui să urmărească o adevărată școală unică? Nu atît această cale de îmburghezire" a copiilor bine dotați și de „cădere" în popor a fiilor de burghezi fără aptitudini. Esențial este să se aibă în vedere o educație cu un conținut nou, pentru toți. „O școală unică, o școală comună pentru toți, zice Wallon, aceasta vrea să însemne o școală care să răspundă nevoilor tuturor, adică nevoilor fiecăruia, și o școală care, pe măsură ce inteligența copiilor se va dezvolta, în sensul specializării aptitudinilor, să răspundă acestui progres al spiritului"[1].

În ce privește conținutul învățămîntului, Wallon cere ca în el să se dea, azi, locul cuvenit științei și tehnicii moderne, pentru latura sa utilitară, ca și pentru cea formativă, dar fără să se neglijeze disciplinele umaniste. „Mie mi se pare, zice Wallon, că noi trebuie să ținem cu o intransigență absolută, la menținerea acestor două feluri de cultură"[2].

Realism sau clasicism? Aceasta ar fi prin urmare întrebarea la care Wallon s-ar părea că răspunde: și realism și clasicism. În fond lucrurile nu stau așa, pentru că Wallon mai adaugă, pe linia concepției marxiste, ca fiind un comandament al vremii noastre, că este necesar pentru tînăra generație de azi ca în pregătirea ei să intre neapărat cunoașterea teoretică și practică a bazelor producției moderne, ceea ce noi numim „învățămînt politehnic". Învățămîntul politehnic sau educația politehnică este parte componentă indispensabilă în acțiunea de formare a omului nou. În susținerea acestei idei s-au purtat discuții ample între pedagogii francezi. Wallon însuși a prezidat, cu ani în urmă, un colocviu pe această temă, colocviu cu un răsunet deosebit care a depășit cercul specialiștilor.

În ce privește organizarea acțiunii instructiv-educative, în rețeaua școlară de toate gradele, Henri Wallon o concepe ca etajîndu-se pe trei cicluri: un ciclu elementar și de observație, a cărui funcție reiese din însăși denumirea sa, un ciclu de orientare, căruia Wallon îi dă o mare importanță și unul de determinare sau specializare. Locul învățămîntului sau educației politehnice este în cel de al doilea.

Ideile lui Wallon cu privire la reforma învățămîntului își găsiseră aplicări parțiale și înainte de război, în așa-numitele „clase de orientare", preconizate sub ministeriatul lui Jean Zay

---

[1] Henri Wallon, *op. cit.*, p. 439.
[2] *Ibidem*, p. 443.

și al guvernului de Front Popular, dar ele s-au exprimat mai pe deplin în proiectul sau planul Langevin-Wallon, reformă care a putut fi numită, în același timp, cea mai îndrăzneață și cea mai echilibrată[1] din cîte s-au propus vreodată în Franța.

O atare reformă în organizare cere, evident, și o reformă spirituală care să cuprindă, în primul rînd, pe cei care urmează să o aplice — cadrele didactice. Henri Wallon a fost preocupat și de această problemă. El a subliniat necesitatea unei bune pregătiri a cadrelor didactice, atît pe linia orientării ideologice și a pregătirii de specialitate, cît și a celei pe linie de metodică. Ca psiholog, Henri Wallon a căutat să-și spună cuvîntul în special în acest din urmă domeniu.

Cadrele didactice, spune Wallon, trebuie să învețe psihologie, să cunoască psihologia copilului. Dar, zice el, „dacă psihologia trebuie să intervină în formarea cadrelor didactice, aceasta mai puțin, după părerea mea, ca o nouă materie de învățămînt, cît pentru a-i pune în gardă pe aceștia, împotriva unor sloganuri psihologice și pentru a-i face capabili să tragă din propria lor experiență concluzii, care vor fi instructive pentru psiholog însuși; căci rămîne mereu adevărat că psihologia aplicată nu poate fi dedusă pur și simplu dintr-o psihologie care ar fi în posesia unor principii, ci e terenul experimental în care pot să se elaboreze și să se controleze adevărurile și metodele sale"[2].

Acolo unde psihologia este mai necesară pentru cadrele didactice, după părerea lui Wallon, este în domeniul didacticii. „Studiul operațiilor mintale, pe care le cer și pe care le exercită diferitele materii de învățămînt", zice el, trebuie să fie o preocupare de seamă a profesorilor și învățătorilor.

Henri Wallon n-a avut pretenția că este pedagog. Dar el este, după cum vedem, și aceasta. Concepția sa filozofică și psihologică, modul cum a militat pentru ea, ecoul pe care ea l-a avut în rîndurile cadrelor didactice și modul cum s-a conturat ea în mintea acestora, toate au făcut din Henri Wallon și un pedagog, un mare pedagog chiar. Pînă la moartea sa nu era un altul, în Apus, care să poată revendica, cu mai mult drept, mai multă competență și mai multă autoritate acest titlu.

Prof. Dr. STANCIU STOIAN
Membru corespondent al Academiei R.P.R.

---

[1] Cf. Roger Gal, *Où en est la pedagogie*, Paris, 1961, p. 122.
[2] Henri Wallon, *La formation psychologique des maîtres*, „Enfance", nr. 3—4, 1959, p. 401.

INTRODUCERE

Care sînt raporturile între act și gîndire? Cui îi revine prioritatea? „La început a fost Cuvîntul" (sau gîndirea care se manifestă), spuneau discipolii mistici ai lui Platon. „La început a fost Acțiunea", replica Goethe. Există aici o controversă care continuă să despartă pe filozofi și chiar pe savanți, și care furnizează un prim exemplu de opoziții, antinomii și antagonisme ce apar între existență și cunoaștere, între tezele privitoare la cunoaștere, ca și între forțele existenței în evoluție.

Aceste conflicte sînt mai evidente, și chiar într-un mod mai sensibil, în domeniul restrîns al dezvoltării psihice decît în alte domenii, în care realitatea și teoriile au un ritm de transformare, de creștere și de reînnoire atît de lent și de uniform, încît dau ușor impresia stabilității sau a simplei repetiții, iar conflictele apar nu ca o negare, ci dimpotrivă ca o bază a proceselor ce duc la dezvoltarea integrală a existenței sau a cunoașterii.

Dar pînă și în această realitate mobilă — care este viața psihică — termenii ce sînt puși în opoziție, nu pot fi distinct sesizați, în totalitatea și în ansamblul lor, dacă nu sînt explorate diferite domenii în care activitățile vieții psihice se manifestă și caută să se realizeze: adică nu numai în comportarea persoanei umane, dar și în reacțiile considerate pur instinctuale și naturale ale animalului, cît și în diversitatea influențelor sociale. Problema raporturilor dintre act și gîndire ne duce de preferință spre fazele originare, spre copilăria indivizilor, a speciei, a societăților, ca etape în care creșterea este încă suficient de rapidă iar diferențele — manifeste, deoarece factorii ce acționează, cît și succesiunea și acțiunea lor reciprocă, trebuie observați, mai înainte ca rezultatul să fi fost realizat și consolidat.

56—39

Scanned with OKEN Scanner

De altfel, a compara nu înseamnă a identifica. Deosebirile se pretează adeseori mai bine la analiză decît asemănările. Asemănările înseşi, nu implică obligatoriu procese superpozabile. Efecte analoge, forme de acţiune sau de gîndire care prezintă acelaşi aspect pot avea cauze şi condiţii diverse. O asemenea coincidenţă nu poate să nu aibă semnificaţii importante, fie pentru că pune în evidenţă varietatea mecanismelor capabile să ducă la acelaşi rezultat, fie pentru că semnalează necesitatea rezultatului însuşi, ca aspect sau structură definite ale comportamentului, ca sistem adecvat de adaptare sau ca etapă a unei evoluţii.

*

Nu există subterfugii la care să nu fi făcut apel teoreticienii cunoaşterii pentru a masca contradicţiile pe care se înalţă ea, — a cărei fiecare etapă reprezintă depăşirea lor — ca şi cum ar fi văzut în asta o renunţare la posibilităţile ei. Totuşi, înlăturarea lor, care rămîne pur aparentă, şi inevitabilele lor reapariţii fac suspecte raporturile cunoaşterii cu obiectele şi pînă la urmă o discreditează. Nevoind să recunoască că ea are datoria, în chiar principiul ei şi prin definiţie, să le înfrunte şi să le depăşească, ei alimentează divorţul dintre adevăr — adică ceea ce îi este impus prin propriile sale structuri — şi realitate — adică ceea ce corespunde structurii lucrurilor — ori, pe de altă parte, dintre intelect — instrumentul cunoaşterii — şi raţiune, care corespunde destinului integral al omului.

O primă atitudine acordă adevărului precăderea faţă de lucruri, adică priveşte întreaga realitate ca fiind identică sau conformă cu spiritul, iar lucrurile ca fiind o manieră grosolană, aproximativă şi iluzorie de a sesiza adevărul. Aceasta este atitudinea unui Platon sau a unui Malebranche, pentru care ideile pure sau inteligibilul corespund însăşi esenţei lucrurilor, în timp ce obiectele sesizate de simţuri nu sînt decît o fantomă deformată a realului, în care sînt amestecate, tot atît, sensibilitatea noastră afectivă şi senzorială cît poate să intre din lucrurile înseşi. Alţii presupun, cu Descartes şi Spinoza, un fel de paralelism sau identitate substanţială între inteligibil şi realitatea accesibilă simţurilor, denumită realitatea materială, şi îşi arogă

Scanned with OKEN Scanner

astfel dreptul să nu mai ia în considerare decît inteligibilul din lucruri, sub forma sa necesară, imuabilă, eternă. De altfel, nu fără a se vedea obligați să admită că inteligibilul și materialul nu au o justificare intrinsecă deplină și trebuie depășite de o ființă care trece dincolo de limitele cunoașterii sau cel puțin ale cunoașterii intelectuale.

Kant a recunoscut existența contradicțiilor și a încercat chiar să le dea o formulare prin ale sale antinomii ale rațiunii, dar a făcut-o cu scopul de a le elimina din domeniul strict al cunoașterii și pentru a delimita experiența sensibilă și intelectuală ale cărei legi sînt, pentru el, *a priori*, așadar necesare și imuabile El consideră că aceasta este o condiție indispensabilă certitudinii cunoașterii. Întrucît, însă contradicțiile continuau să existe, el a trebuit să concludă că nu-i este îngăduit cunoașterii să pătrundă în realitatea esențială a lucrurilor. Ea nu ar avea acces la lucrul în sine. Pînă și cunoașterea pe care omul poate s-o aibă despre sine însuși l-ar lăsa în ignoranță față de ființa sa reală. Au urmat, apoi, filozofiile care, pentru a cuprinde esențialul, discreditează cunoașterea, în care nu văd decît aproximații grosolane, artificii cel mult comode, o orientare sterilă a sufletului. Tocmai aceste filozofii, variind cu autorii, invocă ființa sau neantul, elanul vital sau angoasa, pentru a apela în cele din urmă, la pulsiunile instinctului.

Această scurtă trecere în revistă este suficientă pentru a pune în lumină neliniștea și enigma care au frămîntat pe toți gînditorii preocupați permanent să ignore faptul că, în esență, cunoașterea este un efort de a rezolva contradicții. Sau ei fie susțineau imposibilitatea fundamentării și justificării științei, întrucît nu-și află un echilibru pe principii stabile și definitive, fie, o subprețuiau și credeau că este necesar să caute aceste principii în afara ei. Contradicțiile care se observă în primele bîlbîieli intelectuale ale copilului reprezintă mai mult sau mai puțin, imaginea etapelor pe care le-a parcurs inteligența umană în căutarea obiectului său. Rezolvate astăzi, ele par că nu au existat niciodată. Cei care continuă să se poticnească în ele fac impresia că se află în opoziție cu legile eterne ale spiritului, ale logicii și ale experienței, că sînt pradă

Scanned with OKEN Scanner

unei nepuţinţe ori a unei pervertiri trecătoare sau incurabile, atunci cînd, dimpotrivă, prezintă imaginea spiritului în activitate, a logicii în evoluţie, a experienţei pe cale de a se împlini.

A face din procesul cunoaşterii un efort care depăşeşte contradicţiile, nu înseamnă a-l opune realului, ca ceva artificial, care trebuie să rămînă, de fapt, străin. Dimpotrivă, înseamnă a-l integra mai deplin realului, a-l face să participe la legile sale. Căci nimic nu poate exista, decît reacţionînd la acţiunile la care este supus, şi nimic nu durează dacă nu a învins conflictul, realizînd un nou echilibru, o nouă stare, o nouă formă de existenţă. Un conflict care să se desfăşoare între forţele vieţii şi cele ale morţii în fiinţa vie, este, în mod evident, un mit. A atribui acestor forţe o realitate substanţială nu duce decît la simple explicaţii verbale. Dar sub aceste aşa-zise forţe, există, în adevăr, o serie întreagă de acţiuni şi reacţiuni între mediu şi fiinţa vie, din care poate rezulta viaţa sau moartea, după cum organizarea şi structura proprie fiinţei vii se pot conserva şi dezvolta pe seama mediului sau, dimpotrivă, se lasă dezintegrate şi distruse. Între mediu şi fiinţa vie antagonismul este continuu. Fiinţa vie trăieşte pe seama mediului, dar riscă, transformîndu-l să-l facă impropriu propriei sale existenţe, dacă nu-l reînnoieşte continuu. Antagonisme asemănătoare, rezultînd din dependenţe mutuale similare, se regăsesc şi între speciile vii. Şi, fără îndoială, există alte antagonisme cu mult anterioare manifestării vieţii în univers. Cunoaşterea nu face, aşadar, decît să urmărească pe planul care-i este propriu o necesitate, de care depind existenţa şi evoluţia a tot ceea ce trebuie să devină pentru a exista.

*

Dar antinomia nu există numai între gîndire, luată global, şi lucruri. Ea se regăseşte şi în definiţiile inteligenţei. Una dintre ele se întemeiază pe analizarea aptitudinilor psihice, aflate într-o fază dezvoltată, cu ajutorul introspecţiei, ca în trecut, sau al unor probe clar definite: testele. Redusă la esenţial, prin intermediul acestei ultime metode, inteligenţa s-ar rezuma, după Spearman, la puterea de comparare şi discriminare.

Scanned with OKEN Scanner

Adevărul este alcătuit din nuanțe, spunea Renan. Inteligența ar fi, așadar, aptitudinea de a recunoaște adevărul. Cealaltă definiție are drept obiectiv realul. Ea pune pe primul plan necesitățile practice: acomodarea, adaptarea la real, utilizarea lui și, în acest scop, cunoașterea lui. Inteligența, instrument de cunoaștere, pornește de la acțiune și se reîntoarce la aceasta.

Opoziția dintre ființă și intelect, postulată de metafizician devine, așadar, prin psihologi, internă inteligenței. Dar definirea acesteia trebuie făcută în raport cu adevărul sau cu realitatea? Cunoașterea postulează în mod evident acordul lor. Dar punctul de plecare fiind deosebit și consecințele rezultate pot fi diferite, de exemplu, pe plan pedagogic. Luarea în considerare, în primul rînd, a adevărului impune cultivarea mai ales a aptitudinilor critice ale spiritului, așa cum procedează o anumită educație clasică. Considerarea preponderentă a realității preconizează dezvoltarea mai ales a simțului acțiunii la contactul cu concretul.

Definiția, prin adaptarea la realitate, are în favoarea ei așezarea inteligenței în prelungirea necesităților biologice care reglează acțiunile ființei vii, printr-o ajustare graduală sau prin selecție. Mijloacele de adaptare, în primă fază sub formă de reflexe pure sau semi-motorii, ar putea deveni intelectuale. Dar este oare suficient să distingi cele două stadii pentru a vedea în inteligență, așa cum face Claparède sau W. Stern, o adaptare la situații noi? Ceea ce motivează o adaptare nu este, oare, întotdeauna un element nou? Important nu este oare să sesizezi mecanismul ce intervine de fiecare dată, adică să știi prin ce se distinge inteligența atunci cînd ea intervine? Dar atunci problema reapare în totalitatea ei. Claparède nu a întîrziat să-și dea seama de acest fapt și a încercat să reducă actul intelectual la factorii sau momentele esențiale: ipoteza, invențiunea, controlul. Binet întreprinsese o analiză asemănătoare.

Inițial, Spearman s-a ocupat cu această descompunere a operațiunilor intelectuale în elementele esențiale. El a făcut distincția între, ceea ce numește el, *inducția de experiență* sau sesizarea imediată a datelor procurate de experiență, *educția relațiilor* și *educția corelațiilor*. Prin *educție* el înțelege, desigur, o tre-

Scanned with OKEN Scanner

cere, dar contrar logicii tradiționale care opune inducția — sau trecerea de la faptele particulare la principiile generale — deducției — care pornește de la principii pentru a trage concluzii particulare —, ceea ce vrea el să exprime prin educție este o orientare neutră sau ambivalentă, mișcarea gîndirii în orice sens s-ar face ea. Ca *relații*, el le desemnează pe cele elementare și a căror simplă percepere constituie cunoașterea: relațiile de loc, simultaneitate sau succesiune. *Corelațiile* sînt superrelații sau mai curînd relații între relații, ca de exemplu acele relații dintre relațiile de timp și de loc, care ne pot îndreptăți să enunțăm o relație de cauzalitate. Avem a face, în acest caz, cu relații între seriile percepute mai întîi în mod independent și pe care noi le cunoaștem că coincid în mod sistematic în coexistența lor, sau în privința unor variațiuni ale lor. Conform acestei definiții, inteligența ar porni, așadar, nu de la un contact operator direct cu realitatea, ci de la imaginea ei perceptivă, și ea ar consta din suprapunerea relațiilor stabilite, relații care sînt exprimate, în mod necesar, în chip ideologic. Între inteligență și simpla reacție elementară la necesitățile de moment ar fi, deci o diferență de specie.

Dar opozițiile de principiu privitoare la inteligență se mai pot prezenta și sub o altă fațetă. Reducînd actele intelectuale pînă la condițiile lor ultime, Spearman a trebuit să recunoască faptul că acestea depind de aptitudini sau capacități, a căror dezvoltare, după cum demonstrează testele, variază de la un individ la altul. Cu toate acestea, cu ajutorul metodelor matematice, a căutat, între ele, existența unui element constant, un reziduu comun, și pe această cale a ajuns să distingă existența unui factor *g* (general). Tocmai nivelul acestui factor, ar fi cel care determină nivelul forței intelectuale a fiecărui individ. El s-ar combina cu diverși factori specifici pentru a realiza diferitele operațiuni intelectuale. Importanța factorilor specifici este mai mare sau mai mică în funcție de genul de încercări la care este supusă inteligența. Ei corespund tehnicilor speciale ale actului intelectual respectiv. Pentru a descoperi experimente intelectuale epurate, pe cît este posibil, de diferențierile specifice, Spearman le-a căutat pe acelea care să fie lipsite de orice tehnică, chiar și

Scanned with OKEN Scanner

de cea a vorbirii. El s-a oprit la comparări de serii, în care este suficient răspunsul dat prin cuvintele „bine" sau „rău" (după cum termenii din a doua serie se află sau nu într-un raport just cu cei din prima). În acest chip, pretinde Spearman, inteligența ar tinde să se definească mai bine, excluzîndu-se treptat de la tot ceea ce constituie o determinație particulară, o putere concretă, o aplicație la diversitatea multiplă a realului.

Acestei sublimări supreme a principiului intelectual, continuă să i se opună concepțiile conform cărora inteligența nu se deosebește de cazurile în care se manifestă. Ea trebuie cunoscută în mod practic după eficiența sa, adică prin intermediul multiplicității de efecte specific deosebite, a căror producere trebuie în mod necesar să fie în strînsă legătură cu împrejurările și cu mediul. Expresia radicală a acestei teze se datorește lui Thorndicke, care face din inteligență simpla sumă, un „fascicol" de aptitudini mai mult sau mai puțin străine între ele. Cu toate acestea, însăși diversitatea lor presupune diferențe de structuri, adică o organizare care, chiar risipită la originile sale, ar conține obligatoriu în posibilitate, asociații și unitate.

*

Încercarea de a descompune inteligența în factorii săi primi, pornind de la rezultatele obținute cu ajutorul testelor, este o metodă statică, a cărei bază este mult prea îngustă pentru a îngădui descoperirea originilor acesteia, a desfășurării, a formelor sau a diferitelor condiții ale sale. A face din inteligență o capacitate nouă de adaptare dobîndită de specie, nu înseamnă a ne dispensa de cercetarea începuturilor și a diferitelor stadii, nici de luarea în considerare a împrejurărilor noi, atît individuale cît și extra-individuale, pe care le presupune fiecare dintre acestea. Orizontul studiului trebuie lărgit. Dacă inteligența nu cunoaște, de la o specie la alta, o dezvoltare identică, este evident faptul că ea este supusă, în cadrul fiecăreia, anumitor determinări care reglează și delimitează creșterea sa. Examinarea acestor determinări și a creșterii sau fazelor care le corespund, trebuie să indice prin ce diferențieri sau elaborări succesive trece inteligența, pe ce

Scanned with OKEN Scanner

plan este construită, în ce fel apar funcţiunile sale, unele din altele, cum se înlănţuie sau se articulează între ele. Pe de altă parte, oare poate fi ea separată de situaţiile în care este capabilă să se exercite şi care îngăduie efectuarea unor comparaţii rodnice fie între stadiile parcurse de acelaşi individ, fie între diverşi indivizi, fie între specii. În sfîrşit, în evoluţia sa survine un moment cînd ea utilizează un material şi tehnici care o fac să depăşească planul simplelor posibilităţi materiale şi motorii aflate la dispoziţia fiinţei vii, în cadrul relaţiilor sale cu datele prezente ale mediului. Or, aici este vorba de un mediu nou, acela al gîndirii, mediu pe care inteligenţa şi-l creează sau care i se impune. Aceste trei surse de comparaţie ar putea să se controleze unele pe altele.

Evoluţia vieţii psihice la copil a şi constituit, de fapt, tema a numeroase lucrări. Transformările survenite în reacţiile şi în comportamentul său au fost consemnate, după vîrstă, zilnic, săptămînal sau lunar, deoarece majoritatea lor sînt cu atît mai fugare cu cît sînt mai apropiate de naştere. Compararea observaţiilor efectuate asupra mai multor subiecţi indică faptul că succesiunea lor este întrucîtva sistematică. Ele exprimă, aşadar, anumite legi de dezvoltare. Dar odată făcută această constatare, interpretările pot diferi. O tendinţă frecventă este de a imagina între aceste schimbări o filiaţie continuă, fie că apar una antrenînd pe următoarea, fie, cel mai adesea, reduse la elemente comune, a căror combinare s-ar complica treptat şi s-ar structura reciproc. Dar, în felul acesta, se poate ajunge la ignorarea acţiunii acelor factori care intervin în anumite momente, fără ca manifestarea lor să fi fost anunţată prin ceva în prealabil. Un risc şi mai grav este acela de a atribui unor elemente simple, aşa zicînd identificabile de la începutul vieţii psihice, capacitatea de a produce, cu ajutorul experienţei, toate activităţile diferite care se vor manifesta. Căci este prea frecventă iluzia care survine în momentul concluderii şi, care, brusc introduce în rezultat exact ceea ce trebuia demonstrat. Creşterii oarecum autonome a funcţiunilor intelectuale trebuie să-i fie opus elementul contrar sau complementul necesar; ele trebuie confruntate cu ceea ce le dă ocazia de a se manifesta ex-

plicit; ele trebuie examinate în împrejurări precise, în care poate fi depistată diversitatea procedeelor lor.

Aplicată mai întîi la cazuri puțin complexe și, pentru început, la animal, această metodă a demonstrat că soluționarea problemelor practice, unde inteligența intervine ca aptitudine de combinare și de invențiune, s-a efectuat fără concursul aparatului de noțiuni și de diverși termeni ce intră în raționamentele, pe care omul adult le privește, în mod obișnuit, ca expresia prin excelență a inteligenței. Ideile, cunoașterea, care par să fie în același timp rezultatul și condiția activității intelectuale, nu constituie decît una dintre posibilitățile sale. Ele indică o bifurcare, găsind în specia umană posibilități care le permit să se dezvolte indefinit. Dar ele nu sînt manifestările intelectuale cele mai primitive. La animal și, cu cea mai deplină evidență, la speciile cele mai apropiate de om, la antropoidele superioare, pot fi observate acte ce implică o intuiție variabilă și adecvată împrejurărilor, căreia i s-ar putea contesta cu greutate denumirea de intelectuală. Reîntîlnite, de asemenea, la copil, ca și la oamenii de orice vîrstă, actele au o notă de imediat, care le fac ireductibile cunoașterii sau formulelor raționamentului. Ele aparțin inteligenței așazise practice, dar care ar putea fi denumită și inteligența situațiilor, pentru a marca mai net esențialitatea lor, cu condiția, însă, de a nu include aci pe cele pur mentale și de a reduce situațiile la ceea ce sînt de fapt: un concurs de împrejurări actuale și materiale ce se impun din exterior.

Ceea ce opune această inteligență a situațiilor — cunoașterii este faptul că, în loc să facă distincții între obiecte sau împrejurări, ea realizează un fel de organizare dinamică, în care se contopesc apetiturile, repulsiile, dispozițiile afective ale subiectului, împreună cu atitudinile si mișcările ce pot rezulta din ele, cîmpul percepțiilor externe fiind el însuși supus modificărilor, în funcție de necesitățile de moment, de posibilitățile de acțiune și de aspirațiile dorinței. Acești factori diferiți, a căror deosebire este impusă de necesitatea exprimării și a analizei, intră în fiecare moment într-un ansamblu indivizibil, într-o *structură* perfect unitară, cu toate că ea variază odată cu peripețiile și desfășurarea actului.

Scanned with OKEN Scanner

Inteligența practică constă în modalitățile acestei structuri, în diversitatea, supleţea, amploarea organizării sale. Eficacitatea sa depinde de puterea pe care o are de a aduna din impresiile de moment pe toate acelea care pot contribui mai bine la reușita acțiunii, oferindu-i mijloace și obiective adecvate. Ceea ce denumim noi „mijloace" se află contopit în structura care unește obiectul cu dorința subiectului și o realizează. Inteligența intervine pentru a suplini insuficiența simplelor automatisme, atunci cînd mișcările spontane și simple ale animalului nu sînt capabile să-l facă să-și atingă scopul. Ea se măsoară prin complexitatea instrumentelor sau a căilor pe care este capabilă să le utilizeze. Ea este o anumită putere sistematizatoare, care operează prin atracția mutuală a realului și a impulsiunilor corespunzătoare. Această *realitate obiectivă*, pe care cunoașterea tinde să ne-o opună ca pe o realitate independentă de noi, impusă din exterior prin intermediul percepției, nu este decît un cîmp perceptiv mereu în transformare, în care, incitațiile venite din partea obiectelor nu intră decît organizîndu-se în sisteme ce răspund activității totale de moment.

Oare de aici, din acest ansamblu dinamic, în cadrul căruia factorii subiectivi și obiectivi alcătuiesc o unitate indivizibilă, modificîndu-se mutual neîncetat, atît timp cît nu a fost obținută soluția și satisfăcută dorința; din această aptitudine mai mult sau mai puțin extensivă de a descoperi procedeul eficace, deschizînd cîmpul perceptiv și pe cel al acțiunii unor îmbinări variabile de împrejurări și mijloace, adeseori lipsite de o legătură momentană cu obiectul urmărit, dar pe care mișcările animalului le pot integra în însăși urmărire; oare de aci, din această inteligență, prin excelență asimilantă, poate rezulta cealaltă formă de inteligență care se exprimă, în acțiune, prin consemne; în percepție, prin enumerări, constatări, asocieri; care are drept referință constantă cuvintele; pentru care limbajul exprimat sau interior constituie substratul său indispensabil; care distinge termenii; în cadrul căreia fiecare noțiune corespunzătoare este stabilizată; în care diversitatea efectelor depinde de diversitatea combinațiilor dintre elemente ce trebuie să rămînă constante; unde fiecare gen de relații tinde către o for-

Scanned with OKEN Scanner

mulă explicită? Aceasta este o inteligență care operează asupra sau prin intermediul reprezentărilor, identifică actul cu componentele sale și efectele cu calitățile reperabile ale obiectelor determinate.

Între aceste două inteligențe, de o orientare atît de opusă, o serie întreagă de autori par să presupună o continuitate indistinctă. Ele s-ar prelungi una din cealaltă, printr-un simplu progres al operațiunilor lor. Dar imaginea aceasta redă desigur prea simplist raporturile dintre ele; iar dacă ele au ceva în comun, faptul nu poate fi demonstrat decît prin aprofundarea fiecăreia în parte. Dar ele se mai deosebesc și printr-un alt caracter. Oricare ar putea fi, pe parcurs, interferențele activității lor, ele se opun și nu încetează să se opună, deoarece sistemele care unesc inteligența practică cu situațiile actuale nu au alt obiect decît pe acestea înseși, epuizîndu-se prin propriile lor efecte și, oricît de vast ar fi cercul de împrejurări pe care-l organizează, prin acestea ele nu rămîn mai puțin închise în sine și izolate. Dimpotrivă, cealaltă inteligență se întemeiază pe termeni care, mai înainte de a fi stat la baza reprezentărilor precis determinate, au constituit instrumente de comunicare interindividuală. Ea presupune un material care nu stă la latitudinea fiecăruia să-l inventeze pentru propriul său uz, pe măsură ce progresul său intelectual l-ar îngădui sau solicita. Limbajul exprimat sau interior, ce face parte integrantă din gîndirea discursivă, ca și relațiile și reprezentările al căror suport este, au drept matrice indispensabilă societatea. Evident că individului nu i se cere decît să fie apt să-și asimileze folosirea lor. Dar această aptitudine va fi sau numai amprenta limbajului asupra copilului format de mediu sau va aparține, așa cum o demonstrează atîtea observații diverse, dezvoltării specifice omului, naturii sale, putînd să funcționeze incomplet sau să lipsească în mod absolut la unii indivizi, numai în mod excepțional. Această inteligență are, așadar, condiții de dezvoltare proprii și nu poate fi consecința inteligenței practice, chiar fecundată de experiențele în care se aplică.

Accesul copilului la inteligența discursivă, la gîndirea colectivă, prin mijlocirea limbajului și a noțiunilor comune acumulate, adaugă noi probleme la cele

vechi. Evoluția sa intelectuală nu mai poate fi considerată ca pur individuală. Dar ce puncte de contact are ea cu tradiția pe care o moștenește? O reia, oare, de la începuturi și îi recapitulează fazele, mai înainte de a-și putea asimila sensul său actual? Diverse analogii au făcut să se creadă că etapele „mentalității" copilului trebuiau să repete etapele esențiale ale „mentalității primitive". Apropierea aceasta își păstrează interesul, cu toată improbabilitatea ipotezei. Ea aruncă oarecare lumină asupra diversității condițiilor ce reglează formarea gîndirii. Dificultățile pe care trebuie să le rezolve aceasta sînt astfel mai bine puse în evidență prin compararea efortului solicitat inteligenței individuale, ce-și caută mijloacele, cu cel al inteligenței colective, ce-și caută conceptele. Faptul de a considera că primitivul și copilul se află, la un moment dat, în condiții asemănătoare, exprimă inaptitudinea provizorie a unuia de a folosi tehnica mintală a epocii sale și înapoierea acestei tehnici, în ambianța intelectuală a celuilalt. Evoluțiile biopsihică pe de o parte, și istorică pe de altă parte, pot fi uneori concordante, fără a fi, pentru nimic în lume, identice. Acțiunea lor comună este însă necesară progresului gîndirii.

*

Cele trei sisteme de referință între care poate fi astfel înscris studiul dezvoltării intelectuale, îngăduie să se evite mai bine soluțiile prea rapide care ocolesc dificultățile. Ele pun în evidență deosebiri, opozitii care trebuiesc depășite. Între ele se conturează liniile de forță care trebuie să ducă la rezolvare. În felul acesta, cel puțin problemele sînt puse în diversele lor dimensiuni.

Ele reliefează, pe de o parte, actul material, motor, structura sa naturală sau dobîndită, nivelele sale, întrebuințările sale atît reacționale sau obiective, cît și subiective sau plastice; pe de altă parte, pun în lumină exigențele elementare, specifice gîndirii, primele țesături, dificultățile pe care începe să le suscite. Căci ea marchează un prag în viața psihică și în aceea a speciei, pe care e bine să-l măsurăm și al cărui plan ar fi de dorit să-l putem releva.

I

SURSELE COMPARAȚIEI

1

PSIHOLOGIA CONȘTIINȚEI

Psihologia pentru a se înfiripa a avut de întîmpinat contradicții esențiale. Cum era firesc și necesar, ea s-a constituit prin opoziție cu speculația asupra lucrurilor. Față de obiectele date de experiența externă efortul ei consta în a institui subiectul. Pe acesta ea l-a căutat în experiența pe care poate s-o aibă asupra sieși, adică în experiența intimă. A separat, așadar, de experiență conștiința, pe care a stabilit-o obiect al său. Astfel, cercetarea subiectului a avut ca punct de plecare conștiința. Alcătuită din alt material decît lucrurile, era firesc ca psihologia să-și dobîndească elementele constitutive pornind de la aceasta. Or, conștiința este prin natura sa cunoaștere, iar cunoașterea se împarte în imagini. Senzoriale sau de origine externă, ori mentale, dezvoltîndu-se pe plan ideatic, imaginile erau în același timp termenul comun tuturor manifestărilor de conștiință, cît și intermediarul între percepție și gîndire. Ele îngăduiau, astfel, reconstruirea vieții psihice după orice nevoi.

Descompunerea conștiinței în și recompunerea subiectului din — imagini, adică elemente capabile fiecare să intre în combinări felurite, puteau oferi iluzia că, pornită de la simțul intern, psihologia căpăta, la rîndul său, un caracter de obiectivitate, din moment ce îngăduia analiza și reconstituirea vieții psihice a unui anumit individ. Dar putea oare imaginea, depersonalizată, ca element multiplu al fiecărei conștiințe și comun tuturor conștiințelor, să reconstituie subiectul? Ceea ce pierduse conștiința în timpul operației, anume funcțiunea unică și originală de a fi persoana, care opune identitatea sa tuturor conținuturilor posibile ale conștiin-

ţei, putea oare fi redobîndită prin recombinarea imaginilor? Sensibili la această contradicţie, autori ca Maine de Biran au căutat factorul capabil să redea subiectului primordialitatea, permanenţa, unitatea. Împresia care-l putea exprima, aceea de efort, de exemplu, devenea un fel de stare privilegiată, manifestare a unui principiu superior întregului ansamblu de stări de conştiinţă, neaservit aceloraşi contingenţe ca ele. Dar acesta este un principiu care scapă, astfel, demersurilor cunoaşterii ştiinţifice, din moment ce existenţa sa nu este reductibilă la sisteme de relaţie.

Conştiinţa mărunţită în imagini pierde, de asemenea, întreaga sa mobilitate. Ea se preschimbă în particule inerte. Această fărămiţare şi stagnare a căutat să le remedieze asociaţionismul, prin gruparea şi înlănţuirea imaginilor. Asemănare şi contiguitate. Dar chemarea reciprocă a elementelor care se aseamănă este opusă reînnoirii; iar legătura celor care se întîlnesc împreună în cadrul experienţei este o fixaţie pasivă, din care nu ar putea reieşi direcţiile solicitate de iniţiativele gîndirii. De fapt numai unele dintre aceste manifestări, cele mai joase, au aparenţa unor asociaţii aproape pure. Ele sînt o juxtapunere gratuită de grupe disparate şi care nu semnifică nimic. Pentru a răspunde acestei mortificări a gîndirii prin asociaţionism, Bergson a încercat, la rîndul său, să-i redea spontaneitatea şi a imaginat un „elan vital", cu care ar fi înzestrate toate fiinţele şi al cărui model a pretins că l-a descoperit în intuiţia pe care o poate avea conştiinţa privitor la propria sa devenire, la reînnoirea ei neîntreruptă şi la puterea ei creatoare. Dar această evoluţie prin sine însăşi şi pentru sine însăşi a fiinţei şi a conştiinţei nu permite cercetării o analiză ştiinţifică.

Oricît de unice şi originale ar fi, pentru fiecare existenţă, realizările elanului său vital, ce altceva poate să facă el decît să manifeste o natură sau o esenţă? Chiar dacă am privi devenirea ca singura expresie posibilă a ceea ce este, pare totuşi greu să nu ne închipuim că devenirea are o tendinţă, o anumită unitate, că această unitate are un fel de principiu latent. Durata bergsoniană, care este fiinţa ce se dezvoltă calitativ, ar fi adusă la absolut. Ea se sustrage, în mod evident, limitărilor, provenite de la tendinţele particu-

Scanned with OKEN Scanner

lare și nu ar putea fi definită, ca acestea, printr-o finalitate, printr-un motiv, pe care le-ar putea exprima o reprezentare sau o imagine. Nu este mai puțin adevărat că, privind în amănunțime viața psihică, analiza conștiinței duce întotdeauna la imagine. Aici trebuie să ajungă, în cele din urmă, psihologul care s-a angajat pe acest drum. Efortul său de a adăuga imaginii forțe afective nu poate să-l dispenseze de a o regăsi în tendință sau în sentiment. Pentru cel care pornește de la conștiință, imaginea constituie prototipul necesar, neavînd altă posibilitate decît de a o dilua într-o nebuloasă, sau de a o considera ca limita și punctul final al unui proces în desfășurare. Peste tot prezentă, imaginii i s-a atribuit pînă și explicarea mișcării, al cărui mecanism a fost redus la eficiența imaginilor motorii.

În acest sistem de explicări, elucidarea acțiunilor care se desfășoară între realitatea materială și elementele psihice derivate din conștiință, constituie, în adevăr, o problemă. Paralelismul cartesian le suprima, întrucît presupunea o ordine în gîndire și o ordine în spațiu, supuse unor legi identice, astfel că era suficient pentru savant să opereze după împrejurări, cînd pe un plan, cînd pe celălalt. Dar baza metafizică a acestui acord nu era decît un simplu act de credință și cele două puncte de vedere s-au separat ulterior. Acela al mecanicismului fizic a încercat, cu La Mettrie, să se impună în explicarea vieții mintale. Acela al idealismului s-a străduit, cu Malebranche, să reducă lumea materială la o lume a aparențelor și a cauzelor pur ocazionale. Mai tîrziu, unii s-au pronunțat pentru eficiența absolută a ideii, care ar provoca actul printr-un fel de *fiat* impus automatismelor subordonate, este vorba de ideea-forță a lui Fouillée; alții, cu Taine și Ribot, au optat pentru conștiință ca simplu reflex sau epifenomen al vieții organice. Sacrificarea unui termen sau a altuia era consecința inevitabilă a unei psihologii care-și căuta elementele în analiza conștiinței, în timp ce substratul organic al vieții psihice face parte din lumea fizică, a cărei cunoaștere se realizează prin realitățile exterioare și cu ajutorul unor metode adecvate.

Ca o consecință firească, gîndirea propriu-zisă nu putea fi decît un „polipier de imagini", după cum se exprimă Taine. Cînd a fost recunoscut, mai tîrziu, dez-

Scanned with OKEN Scanner

acordul dintre această interpretare și analiza mai exactă a operațiunilor mintale. Binet în Franța, Marbe și elevii săi la Würtzburg au recurs din nou la introspecție, la examinarea conștiinței de către sine însăși, pentru a se asigura că există „gîndire fără imagini".

Dar, indiferent de faptul că, în cele din urmă, psihologul se simțea obligat să confere primordialitate existenței materiei sau aceleia a ideii, ideea era cea care avea prioritate în ordinea cunoașterii. Prin reducerea gîndirii la imagini, după cum sînt apreciate ca fundamentale cele de origine intelectuală, ori cele de origine periferică sau senzorială, sistemul rezultat va fi idealist sau senzualist, raționalist sau empirist. În ambele cazuri imaginea este o limită peste care cunoașterea nu poate trece. Ea este cînd identificată cu realul, cînd opusă lui; realul cînd se confundă cu gîndirea care-l cunoaște, cînd se sustrage cunoașterii, imaginile nefiind la origine decît niște simple impresii subiective. Reducere a existenței la gîndire sau agnosticism, punctul de vedere este esențialmente speculativ. Contactul cu lucrurile și actul sînt absorbite în senzație sau în idee. Dar această poziție a psihologiei clasice începe să fie zdruncinată și desființată de presiunea tendințelor proprii psihologiei, ca și de unele tendințe mai generale. Raportul între valoarea relativă a acțiunii eficiente și a exercitării meditației a fost răsturnat.

*

Una dintre încercările cele mai avansate din punct de vedere teoretic, apărute în domeniul psihologiei individuale, pentru a o întineri prin inocularea unor tendințe noi, este aceea a lui Jean Piaget[1]. Ca și alții înaintea sa, el a observat zi de zi dezvoltarea unor copii mici, notînd manifestările lor succesive. Dar el depășește punctul de vedere pur descriptiv și caută o explicație psihogenetică. Ceea ce se constată în activitatea sugarilor sînt exclusiv mișcările. Ele preced, după toate dovezile, primele manifestări intelectuale sau chiar intenționale. Treptat mișcările vor dez-

---

[1] *J. Piaget, La naissance de l'Intelligence chez l'Enfant*, Neuchâtel-Paris, Delachaux, Niestlé; I d e m, *La construction du réel chez l'enfant*.

vălui apariția și progresul manifestărilor intelectuale. Prin studierea lor poate fi substituit introspecției punctul de vedere al comportamentului. Succesiunea lor va corespunde evoluției.

Conform datelor observației, și pentru a satisface noile necesități ale psihologiei, Piaget a substituit, așadar, senzațiilor mișcările, ca prime elemente ale vieții psihice. El a considerat posibilă asimilarea priorității cronologice cu prioritatea constitutivă; ceea ce apare mai întîi a devenit la el substanța sau cauza a ceea ce se elaborează posterior. În acest fel, el a rezolvat unele dificultăți, a lăsat să subziste altele și a ridicat altele noi. Prin senzații se lua drept punct de pornire conștiința, dacă nu ca subiect, cel puțin drept conținut. Schemele motorii care li se substituie în explicație, trebuie, în schimb, să-și justifice apariția. Senzațiile pot fi multiple și discontinui, dar cum pot schemele motorii să producă mai bine subiectul și unitatea sa, ce transcende toate manifestările eventuale ale conștiinței? Este adevărat că, spre deosebire de senzații, care sînt elemente inerte și a căror combinare presupune intervenția asociaționismului, schemele motorii sînt înzestrate cu activitate autonomă și expansivă. Ele pot, treptat, să se absoarbă unele pe altele și să ajungă astfel la unitatea organizată a individului. Dar de unde cîștigă acest sistem de mișcări, simplu coordonate între ele, calitatea de persoană?

Dacă trecerea elementelor într-un tot nu face să se nască o existență sau o nouă formă de existență (cum e cazul unei combinări sau al unei sinteze), totul nu va putea reieși din părți, dacă nu e dat odată cu el. El nu le-ar putea fi implicat dacă nu le este anterior, așa cum se întîmplă în cazul diferențierii organice sau funcționale. Piaget se străduiește, dimpotrivă, să demonstreze, în combinarea schemelor motorii, continuitatea nealterată a rezultatelor și similitudinea calitativă a etapelor succesive. Dar în ce fel va permite această tranziție insensibilă sesizarea clipei în care, în sfîrșit, subiectul va fi apărut din schemele ce se sprijină una pe alta și în care mișcarea a devenit conștiință?

Pentru a rezolva dificultățile, Piaget apelează la analogii, promovate ca identități. Așa cum organismu-

lui îi este proprie dezvoltarea pe seama mediului prin asimilarea elementelor pe care le întîlnește, tot astfel, schemele motorii sînt în permanent contact cu împrejurările exterioare care explică dezvoltarea și transformarea lor, întrucît nu există asimilare fără o adaptare simultană. Dar compararea unei scheme motorii, simplă manifestare a activității, cu totalitatea unei ființe vii este oare acceptabilă?

După Piaget nu poate fi vorba, însă, numai de similitudine. Între activitatea psihică și activitatea biologică coincidența este perfectă. Nu este vorba doar de un fond comun sau de repetarea tipului, ci de o adevărată unitate de elemente și legi. Iată dece Piaget se consideră absolvit de necesitatea demonstrării felului în care trecînd peste pragul schemelor motorii se ajunge la persoană de la activitatea motorie la activitatea intelectuală. Între ele există *invariabile comune*, a căror funcționare este asemănător comandată, în ambele cazuri, prin *organizare* și prin *adaptare*.

Paralela urmărită de el nu este o simplă conformitate, ci o corespondență intimă. La originea structurilor în care se va diferenția activitatea intelectuală se regăsesc aceleași principii ca și acelea ale vieții, asigurînd unitatea lor fundamentală. Pe plan biologic, organizarea și adaptarea sînt opuse și solidare. Adaptarea este organizarea în lupta cu mediul. Organizarea este aspectul intern al adaptării, acel ceva care reprezintă interdependența elementelor ce s-au adaptat de acum. Între aceste două există o continuitate, din moment ce organizarea nu este altceva decît adaptarea din trecut și, mai precis, sistemul coordonat al adaptărilor anterioare. Pe plan intelectual, aceeași solidaritate și aceeași opoziție între activitatea rațională sau organizare, și experiență sau adaptare, între deducția logico-matematică și structura temporal-spațială, obiectivă, cauzală.

Tabloul funcțiunilor logice poate fi suprapus pe cel al proceselor biologice. Adaptarea, care este transformare a organismului în funcție de mediu, atunci cînd rezultă o sporire a schimburilor în profitul organismului, se împarte în asimilare și acomodare. Prin asimilare organismul coordonează datele provenite din mediu, conservînd în același timp propriul său ciclu de

Scanned with OKEN Scanner

organizare. Acomodării îi corespunde o modificare a ciclului, dar nu ruperea lui, pentru că atunci ar fi o inadaptare. Adaptarea este un echilibru între aceste două operații opuse și solidare. Cele trei funcțiuni biologice *organizare, asimilare, acomodare* poartă pe plan intelectual denumirile de *funcțiune regulatorie, funcțiune implicativă, funcțiune explicatoare*, și fiecare dintre ele se exprimă prin două dintre categoriile mintale în care se înscrie capacitatea de a gîndi lucrurile.

Legătura dintre biologic și intelectual este atît de intimă încît aceleași corespondențe se regăsesc pînă și între sistemele de explicații propuse într-un domeniu și în celălalt. Aposteriorismul și apriorismul se înfruntă. Unul face loc empirismului biologic al lui Lamarck și empirismului psihologic al lui Hume, sau asociaționismului; celălalt — preformismului, al cărui nume este vitalismul, de o parte, și intelectualismului, de alta. Într-o manieră mai puțin absolută, mai concretă, preformismul se întemeiază în biologie pe existența genelor, în psihologie pe aceea a structurilor, pe cînd empirismul se bazează pe mutații și pe încercări. Prezentînd propria sa teză ca o conciliere a acestor puncte de vedere extreme, Piaget vede în asimilarea biologică și intelectuală acțiunea structurilor preformate, în acomodare pe aceea a împrejurărilor exterioare. În acest fel, paralelismul biopsihic este complet. Aceleași operațiuni și aceleași teorii se regăsesc pe ambele planuri. Diferit numiți, termenii care le desemnează sînt totuși strict echivalenți.

*

Cercetarea schemelor motorii în acțiune este aceea care poate arăta dacă lor le revine cu adevărat rolul de a efectua trecerea de la biologic la mintal, sau dacă această trecere nu este descoperită în final decît datorită faptului că e presupusă dinainte. Credincios doctrinei sale, Piaget vede în concepte prototipul schemelor. Conceptele sînt rezultatul judecăților. Ele se desprind de acestea pentru a deveni sisteme de relații sau de clase. Ele devin din acest moment punctul de plecare pentru noi judecăți. Printr-un fel de progresie automată, un lanț de judecăți dă naștere unui concept și conceptul unor noi judecăți. Tot astfel, schemele provin

Scanned with OKEN Scanner

din activitatea motorie care se desfăşoară în lumea exterioară, iar din schemă provine o nouă activitate; acelaşi ciclu, semnalat mai înainte, cuprinzînd organizarea care rezultă din asimilare şi asimilarea care presupune organizare. Asimilarea este elementul activ, conceptul sau schema sînt produsul. Fără îndoială că asimilarea este în acelaşi timp produs şi sursă a organizării, dar, din punct de vedere funcţional, ea are prioritate.

Mediului exterior, în cadrul căruia se realizează asimilarea, îi revine acţiunea stimulatorie, de diferenţiere şi organizatoare. „Excitaţiile exterioare silesc reflexele să se coordoneze". În lipsa ocaziilor, ele riscă să se piardă, deşi continuă să posede în acelaşi grad spontaneitatea. Un reflex nu numai că se întăreşte prin funcţionare, dar se şi extinde succesiv la toate obiectele susceptibile să-l provoace. Această generalizare poate să ajungă, de altfel, la o limitare, deoarece este o asimilare recognitivă: cînd copilului îi este foame, el nu suge orice. Este cazul să presupunem că reflexul are un fel de conştiinţă discriminativă?

După unii, mecanismul reacţiei circulare este cel care explică apropierea selectivă dintre excitaţie şi reflex. Baldwin, primul care a recurs la el, îl consideră adevăratul mecanism al adaptării. Efectul resimţit tinde să provoace din nou gestul corespunzător, dar gestul care răspunde propriului său efect nu se mai repetă, fără să devină din ce în ce mai specific. Fiind dat un reflex de acomodare senzorială provocat de o excitaţie exterioară, impresia, care este legată de el, îl incită să se repete, dar cu o precizie care face impresia însăşi mai precisă, reacţia reînnoindu-se pînă la dispariţia impreciziunii iniţiale. Dacă din simpla reacţie musculară rezultă şi un progres în constituirea aptitudinilor, cauza acestuia trebuie să fie acţiunea lumii exterioare, deoarece nu e posibil ca o reacţie circulară să se depăşească pe sine însăşi, decît numai atunci cînd este constrînsă de împrejurări. Piaget admite, de fapt, influenţa stimulantă şi coordonatorie a mediului. Oricît ar fi el de necesar pentru a da un motiv activităţii noastre, există totuşi cazuri în care reacţiile circulare nu ajung decît la stereotipii, în special la idioţi. Cele două serii — motorie şi senzorială — care se ajustează

și se înlănțuie punct cu punct, pot foarte bine să se unească într-un circuit închis, fără să fie capabile de a se anexa la serii de alt gen. Se poate ivi, de asemenea, ocazia unor noi raporturi, care să nu întîlnească aptitudinea de a le utiliza. Trebuie altceva decît contopirea domeniilor senzori-motorii sub simpla presiune a împrejurărilor.

Dar acesta este singurul factor invocat de Piaget. La început nevoile se satisfac separat. Copilul privește pentru a privi, apucă pentru a apuca, și dacă depășește acest stadiu, aceasta se datorește stabilirii „unei coordonări fortuite" între o schemă și alta, după care coordonarea se fixează. Ar mai fi de explicat de ce subiecții a căror activitate se limitează la stereotipii senzori-motorii nu știu să utilizeze aceste coordonări fortuite și nici ocaziile lor; de asemenea, de ce odată stabilită coordonarea, se întîmplă ca o leziune anatomică, distrugerea unor structuri cerebrale, să o desființeze. Nu trebuie să presupunem alături de ocazie, capacitatea de a o folosi, alături de coordonare, organul în care aceasta se înscrie? Această capacitate nu este în fiecare schemă izolată, după cum nu este pe de-a-ntregul suscitată din exterior. Ea aparține comportamentului general și dezvăluie substructuri organice pe care creșterea copilului i le pune treptat la dispoziție pentru a folosi împrejurările exterioare. Dacă se realizează, pînă în cele din urmă, o contopire a cîmpurilor senzori-motorii, care răspund la felurite varietăți de scheme, aceasta nu se datorește faptului că fiind mai întîi separate, ele ajung să se combine; unitatea lor implică un ansamblu structural pe care-l conține în posibilitate însăși diversitatea lor.

Desigur că dezvoltarea copilului poate da, cîteodată, impresia că funcțiunile apar într-o ordine dispersată. Unitatea lor de ansamblu întîrzie față de primele manifestări. Ea nu este totuși rezultatul unor contopiri întîmplătoare. Ea nu era întîrziată decît provizoriu. La gradul de evoluție atins de specia umană, diferențierea funcțională a devenit, de fapt, foarte mare. Activitățile elementare, în special cele senzori-motorii, s-au specializat pentru a se insera în sisteme care le subordonează unor funcțiuni superioare de coordonare. Reflexele primitive au pierdut adeseori sensul lor de com-

Scanned with OKEN Scanner

portamente; ele nu mai au nici autonomie, nici utilitate; coordonările lor elementare s-au disociat în circuite în care au intrat împreună cu alte activităţi. Dar ele continuă să se manifeste, în dezvoltarea individului, cu aceeaşi precocitate ca în succesiunea speciilor, în timp ce sistemele ulterioare de coordonare ajung la nivelul lor, mult mai tîrziu. Astfel, fragmentele funcţiunii apar înaintea funcţiunii; maturizarea ei urmează efectelor sale cele mai elementare. De altfel, cu cît este mai complexă, cu atît mai puţin poate funcţiona fără învăţare, pentru că situaţiile în care ea pune subiectul în măsură să le înfrunte cresc la rîndul lor în diversitate şi ajung să se confunde cu sistemele de condiţii tehnice şi sociale în faţa cărora fiecare civilizaţie îl pune pe individ. Experienţă şi aptitudine se implică din ce în ce mai mult. Dar respingînd rolul maturizării funcţionale şi nevoind să ţină seama decît de primele reacţii apărute, din care el face elemente constitutive ale operaţiunilor ulterioare, Piaget se obligă nu numai să facă din experienţă factorul unic, dar şi să nu vadă în aceasta decît o simplă colecţie de întîlniri favorabile.

Atunci cînd ne arată că, în primele săptămîni, sugarul nu încearcă să sugă atît timp cît buzele sale nu sînt în contact cu sînul sau cu biberonul, că între săptămîna a doua şi a opta începe să caute sînul deîndată ce se află în poziţiile care preced masa (toaleta, schimbarea scutecelor, poziţia orizontală etc.), că între luna a treia şi a patra intervin semnalele vizuale, privirea biberonului sau a obiectelor care-i amintesc masa, făcîndu-l să deschidă gura şi să ţipe, Piaget ne prezintă de fapt nişte coordonări progresive. Oare trebuie să nu ni le explicăm decît prin asociaţii comparabile reflexelor condiţionate sau prin ceea ce Piaget denumeşte „asimilare specifică"? Şi apoi condiţiile reflexelor condiţionate nu sînt date toate în împrejurările externe. Ele pretind o discriminare a excitanţilor condiţionali, care are numeroase trepte şi care, după Pavlov, este legată de capacitatea de analiză a cortexului. Dacă capacitatea de asimilare, de care vorbeşte Piaget, poate să treacă diferenţele dintre domeniile senzori-motorii, aceasta se datoreşte faptului că ea însăşi este dotată cu o structură, ale cărei nivele condiţionează expe-

rienţa, cel puţin în aceeaşi măsură în care rezultă din ea.

Desigur că există şi o acţiune inversă a ansamblului asupra părţilor. Piaget ajunge să atribuie sistemului coordonator total capacitatea pe care o are subiectul de a se interesa de diversitatea realităţii şi, ca urmare, de a diferenţia schemele unele de altele. Coordonarea şi diferenţierea mergînd mînă în mînă, obiectivitatea crescîndă a asimilării se datoreşte progresului lor. Structura pe care subiectul o poate da universului este în raport cu puterea sa de coordonare, care corespunde propriului său nivel de organizare psihică. Aşa reuşeşte el să-şi situeze activitatea personală printre lucruri. Dar această coordonare devenită regulatorie este *a posteriori*. Ea este consecutivă schemelor, care la început sînt individuale. Piaget respinge implicit ipoteza unei tendinţe imediate spre coordonare. Fiecare schemă asimilatorie tinde să cucerească prin sine şi pentru sine întregul univers, inclusiv domeniile care revin altor scheme. Această generalizare nu este frînată decît de rezistenţa mediului şi de incompatibilităţile care ţin de condiţiile de activitate ale subiectului însuşi.

În lipsa coordonării imediate, Piaget admite totuşi o putere dinamogenă difuză. S-ar întîmpla, astfel, ca excitaţia datorată unor imagini vizuale de un interes special să cîştige circuitele suptului. Este firesc, de asemenea, ca în timpul primelor sale adaptări auditive, sugarul să încerce să privească în acelaşi timp în care şi ascultă. Excitaţia deşteaptă toate nevoile dintr-o dată. Copilul încearcă să integreze noua realitate în toate schemele de asimilare de care dispune. Piaget dă, ca exemplu de excitant polivalent, figura umană, care ar fi legată pentru sugar de momentele cele mai interesante ale existenţei sale. Dar, în felul acesta, facem să intervină un factor general de interes care nu mai este strict reductibil la schemele senzori-motorii, o putere afectivă capabilă să suscite, să împletească activitatea lor. Aşadar, un principiu anterior într-un anumit fel simplei concurenţe dintre scheme.

În ciuda rigorii către care tinde, concepţia lui Piaget rămîne destul de eclectică. După ce a fixat schemele motorii ca factor esenţial şi activitatea lor indi-

Scanned with OKEN Scanner

vidual — desfășurîndu-se sub controlul experienței — ca factor unic al evoluției psihice la începutul său, el nu mai are altă posibilitate decît de a le adăuga o acțiune de ansamblu căreia, de altfel, îi recunoaște două aspecte diferite: unul inițial și altul terminal. Acesta din urmă ar corespunde sistemului unificat pe care izbutesc să-l constituie relațiile dintre scheme; celălalt, unei surse comune de interes, de la care și-ar primi impulsul diferitele scheme, oricît de eteroclite ar fi ele. În această ultimă ipoteză, punctul de vedere al subiectului și al ansamblului ar avea prioritate față de cel al elementelor constitutive. Dar aceasta contrazice sistemul de explicație propus. Principiul care fusese eliminat din premise este reintrodus în cursul explicației. Echilibrul dintre rezultatul la care s-a ajuns și mijloacele folosite este, în mod evident, rupt.

*

În evoluția de la schemele motorii, elemente de bază, la reprezentare, care este suportul vieții intelectuale, Piaget distinge șase etape. El are o dublă preocupare: să accentueze stricta lor continuitate și, indicînd progresul realizat de la una la alta, să insiste pe tranziții; să arate echivalentul fiecăreia în planul cunoașterii. La drept vorbind, grupa primelor trei etape nu ajunge la echivalentul conceptului decît cu ajutorul celei de a treia, iar grupa celor trei următoare nu duce la repezentare decît cu cea de a șasea. Dar în cele două grupe, primele două etape constituie o pregătire foarte gradată a rezultatului. Această diviziune nu marchează opoziții ale unor perioade ci, dimpotrivă, tinde să micșoreze diferențele succesive.

Primele trei faze sînt cele în care schemele se limitează la coexistența și asimilarea reciprocă progresivă, fără a ajunge, însă, a se depăși. În prima, fiecare schemă operează în domeniul său, se alimentează cu excitații specifice, care le sînt proprii, adaptîndu-se concomitent la împrejurări și obiecte variabile. În cea de-a doua începe asimilarea reciprocă a schemelor care aparțin unor domenii deosebite, asimilarea, de exemplu, a mîinii în mișcare cu suptul sau cu palparea corpului, în special a feței, sau, în fine, cu vederea. Această ultimă etapă a fost consemnată de Preyer și

de către Tournay în cea de-a 17-a săptămînă, și, după Piaget, ar avea loc între luna a treia și a șasea. La început este unilaterală: schemele manuale sînt asimilate de schemele vizuale — privirea urmărește mîna, dar mîna nu izbutește să se mențină în cîmpul vizual. Doar mai tîrziu, mișcarea mîinii va fi condusă de către ochi, așa cum ochiul însoțește mîna. Devansînd vederea, suptul a reușit să conducă mîna, atrasă de gură. Mai tîrziu are loc contopirea apucării cu suptul: obiectele apucate sînt duse de mînă la gură, fără a fi privite, iar obiectele care sînt în gură sînt apucate de mînă și retrase.

Dar faptul că la toți copiii anumite asocieri sînt anterioare altora nu poate fi pus, în mod evident, pe seama unor coincidențe pur fortuite. Momentul în care mîna, intrînd în cîmpul vizual, reține privirea asupra sa, coincide, după Tournay, cu mielinizarea fascicolului piramidal, adică cu momentul în care fascicolul de fibre motorii pornind din scoarța cerebrală devin apte să funcționeze. Fără să negăm rolul exercițiului și al împrejurărilor, pare evident că la baza stabilirii de conexiuni între două cîmpuri senzori-motorii, există conexiuni anatomice ajunse la maturitate. Pe acestea se întemeiază dezvoltarea interesului copilului, în raport cu nivelele succesive ale comportamentului său.

Progresul devine sensibil în cea de-a treia fază. Această fază este a „reacției circulare secundare". Stimulat de un rezultat sau spectacol interesant, copilul știe să repete gesturile care le-au provocat și să-l facă, în acest fel, să dureze. El nu izbutește, deocamdată, decît să repete exact schemele anterioare. El nu este capabil să adapteze, dar, cu toate acestea, nu avem de a face, cu o pură și simplă repetare, pentru că ea este condusă de efectul care trebuie obținut. Există un raport de la mijloace la scop. Strict conforme reacțiilor primare, reacțiile circulare secundare nu au alt țel decît de a conserva și a asimila, dar prin ele, interesul copilului se deplasează, se exteriorizează, spre rezultatele materiale ale actului. Asimilarea începe să tindă către o totalitate ideală, deși limitată la ea însăși, în cadrul căreia copilul nu știe să distingă rezultatul urmărit de procedeele ce trebuie folosite. El ascultă de o simplă nevoie de a repeta. Acțiunea fortuită,

care este în punctul de plecare al ansamblului ce urmează să fie reprodus, cuprinde toate mijloacele proprii reproducerii. Este suficientă trezirea interesului de către o zornăitoare pentru a reorienta mișcarea în direcția pe care o avea în momentul în care jucăria a fost agitată. Este, așadar, un tot complet, un tot închis. Schemele rămîn fără o coordonare mutuală. Ele nu pot, deocamdată, să constituie serii asemănătoare celor ale raționamentului. Dimpotrivă, ele au o oarecare analogie cu conceptul, desemnînd obiecte ce pot fi zguduite, frecate etc. Ele sînt de acum o încercare de clasificare și schițează o anumită relație a lucrurilor între ele, deși sub o formă pur practică.

Dar a confunda conceptul cu reacția circulară secundară nu înseamnă oare a anticipa? Noțiunile de clasă și de relație aparțin oare schemelor de repetiție, oricît de intenționale ar putea ele să devină? Din moment ce sînt închise în ele însele, cum pot fi considerate o schiță de clasificare? Întrucît nu există o opoziție între scop și mijloace, cum să poată exista vreo urmă de relație? Faptul că adultul, observînd la copil că acesta urmărește în diferite obiecte utilizări diferite face o repartizare corespunzătoare a activităților sale, are puțină importanță. Este vorba de noțiunile atestate de către copil însuși. A presupune în termenii care preced un efect realizat ulterior, nu înseamnă a explica trecerea.

În același timp, Piaget tinde să depășească schemele motorii, să facă să rezulte o activitate care le depășește și care să fie aceea a subiectului. Prin extensivitatea lor nelimitată, reacțiile circulare secundare trec dincolo de corpul propriu și se îndreaptă către un număr mereu crescînd de obiecte exterioare. Pe măsură ce sînt aplicate unor situații mai variate, între elementele lor tinde să apară o disociere, astfel că ele devin apte să se regrupeze în mijloace și scopuri, în funcție de combinații variabile. Dar întrebarea este dacă subiectul poate fi considerat o simplă rezultantă automată a acestor regrupări. În mod evident, diferențierea unor termeni, la început contopiți, nu poate fi înțeleasă decît dacă se ia în considerare conștiința. Piaget afirmă, pe bună dreptate, că, pentru a exista o reacție circulară secundară, efectul fortuit trebuie înțeles ca un rezultat

Scanned with OKEN Scanner

al activității proprii a subiectului. Dar atunci, nu așează el schemele motorii pe o bază care nu se reduce la nici una dintre ele în particular și nu subordonează el discontinuitatea lor inițială unui proces latent de unificare, care nu este un efect rezultat din acestea, ci dimpotrivă acestea nu sînt decît elemente la început disparate? Cu atît mai mult dacă existența lor este secundară față de aceea a unei activități ce evoluează în subiect, înțelegerea rezultatelor apărute în urma contactului lor fortuit cu situațiile exterioare nu poate fi asimilată unei simple emanări a ansamblului lor.

În această a treia fază ar începe să se schițeze distincțiile de obiect, spațiu, cauzalitate, timp. Ideile de relație pe care acestea le implică și care purced întotdeauna de la asimilarea reciprocă a unor scheme care acționează simultan, ar găsi o ocazie favorabilă pentru a se degaja urmărind scene care se petrec la distanță. Distanța ar impune efortului de asimilare reproductivă intuirea raporturilor care solicită schemelor motorii anumite adaptări și transformări. Dar nici aici intuiția nu poate fi simpla consecință a schemelor. Ea presupune ceva care începe să semene cu un subiect.

Obiectul în care lumea exterioară începe să se solidifice, ar rezulta din coordonarea privirii cu apucarea. El are semnificația permanenței, impusă acțiunii de lucrurile asupra cărora se răsfrînge și a rezistenței, opusă acțiunii cînd lucrurile îi sînt contrare. Dar de îndată ce au părăsit cîmpul percepției, acțiunea se stinge: durata obiectului nu depășește, deocamdată, pe aceea a percepției. Existența acestuia este conținută integral în aceea a impresiilor motrice și senzoriale. Cu toate acestea, dedublarea dintre act și motiv nu este un dat brut al percepției, afară doar dacă sensibilitatea este considerată drept altceva decît simpla sumă a senzațiilor și a acompaniamentului lor motric. Nediferențiate între motivul exterior și subiect, la început, succesiunea lor nu poate fi decît identică sensibilității. În ce fel ar avea ele capacitatea să opună persoana — obiectului? Diferențierea nu poate să se facă pornind de la conținuturile lor succesive sau combinate; ea apare, mai curînd, în germene, într-un conflict latent, care ar fi mai mult de ordin afectiv decît senzorial și mai mult de ordin postural decît motor.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește noțiunea de spațiu, originea ei s-ar datora coordonării mutuale a diverselor spații senzoriale și motorii. Dar aceasta trebuie să înceapă să prezinte, fiecare în parte, o stare de coeziune, de unitate, de sistematizare, care să facă din orice gest sau acțiune altceva decît o simplă succesiune fortuită. Deplasările efectuate trebuie să fie susceptibile de a reveni la punctul de pornire, iar activitatea trebuie să ajungă să constituie ansambluri închise. Piaget a încercat să explice cunoașterea spațiului de către copil după modelul noțiunii de „grup", așa cum a definit-o Poincaré. Percepția pe care o realizează copilul este legată de combinarea gradată a grupurilor. În cea de-a treia fază, ele nu se raportează decît la acțiunea copilului asupra obiectelor și nu la deplasările reciproce ale obiectelor. Ele nu exprimă decît spațiul subiectiv și nu poate fi încă vorba de reprezentare. Dar singură repetiția — simplul contact al schemelor motorii — este susceptibilă să explice elaborarea și coordonarea progresivă a grupurilor? Nu presupun ele, oare, o capacitate de sistematizare ale cărei progrese trebuie să urmeze pe cele ale sistemului nervos?

Dacă cea de-a treia fază asistă și la apariția noțiunii de cauzalitate, aceasta se datorește faptului că gesturile copilului nu mai sînt unicul motiv al actelor sale; ele însele sînt întreținute sau provocate de mișcările pe care le imprimă obiectelor. Exteriorizîndu-se asupra acestora, ele rămîn sub dependența lor și se opresc la dispariția obiectului, așa cum pisica încetează să mai urmărească ghemul deîndată ce nu-l mai zărește. Disocierea dintre gest și cauza obiectivă nu s-a făcut încă. Cauzalitatea încă nu este tranzitivă. Dacă, totuși, copilul o intuiește întrucîtva, o face mai degrabă în calitate de autor al propriilor sale mișcări și al apartenențelor lor, decît ca autor al unor efecte ce-l pun în relație cu o realitate exterioară. Noțiunea de cauzalitate, dacă începe să apară, este, deocamdată, globală, subiectivă și ocazională.

În sfîrșit, noțiunile de timp ar avea originea în intervalul care separă gestul de obiectele ale căror mișcări trebuie să le reproducă și întrețină, și care nu sînt alcătuite numai din medieri de loc, ci comportă și anumite obligații de anterioritate și posterioritate. Există,

Scanned with OKEN Scanner

deci, o structură în timp. Dar aceasta nu depășește momentul actului în curs: ea nu stabilește legătura dintre două faze ale acțiunii ce se execută. În unitatea temporală care corespunde fiecărei faze, noțiunea de „înainte" și „pe urmă", care în acest stadiu ar risca să rupă coeziunea imediată și coeziunea intrinsecă — de care acțiunea mai are nevoie — nu s-a formulat, încă, în mod explicit.

La capătul primelor trei faze ar apărea, așadar, din schemele motorii, schița categoriilor pe care se întemeiază experiența sensibilă și experiența intelectuală. Cu toate acestea, lumea copilului continuă să fie complet lipsită de obiectivitate, efectele exterioare capabile să întrețină activitatea sa trebuind să fie actuale. În asemenea condiții, reprezentarea autentică este deocamdată imposibilă, întrucît ea nu poate apărea fără obiecte reprezentabile, fără obiecte a căror permanență și independență le opun activității proprii subiectului. Pentru ca să existe reprezentare, este necesar să i se adauge realității un duplicat, care să nu fie confundat cu materialitatea sa prezentă, cu reacțiile motorii sau perceptive pe care este în măsură să le provoace. Fără îndoială: a repeta un gest pentru a repeta un efect indică o intenție, iar intenția conține ceva care încă nu există, așadar o reprezentare latentă. Dar efectul, chiar dacă a încetat atunci cînd copilul încearcă să-l repete, a lăsat o urmă, care se transformă în așteptare, și al cărui răsunet în sistemul psiho-motor ușurează reactualizarea lui activă. Acesta este un fapt destul de asemănător perseverării. Între reproducere și prima producere nu este necesar ca să se fi inserat o reprezentare.

În afară de intenționalitate, reprezentarea necesită capacitatea de evocare și chiar la două nivele: prin sine însăși, reprezentarea este o evocare a actului sau a realității, a cărei imagine este ea. Dar și ea însăși trebuie să poată fi evocată. La anterioritatea funcțională a reprezentării față de obiectul inactual se suprapune anterioritatea capacității de evocare față de reprezentarea încă inactuală. Ea este, într-o oarecare măsură, consecutivă motivului său, ideii care ar trebui tradusă. Dar ea este o anumită realizare a ideii; trebuie, deci, să utilizeze mijloacele, materialul adecvat. Și nu numai pe acela din care pare a fi alcătuit conținutul său concret,

Scanned with OKEN Scanner

și care, de altfel, nu are fixitatea și pasivitatea în mod obișnuit presupuse, ci totodată întregul sistem — extrem de variat — de trăsături, repere și semne, menite să-l aducă la forma sa potrivită, la starea fie de dezvoltare plastică, fie eliptică impusă de către actul intelectual în curs de desfășurare. Acesta este programul. Prin ce etape vor ajunge la rezultat ultimele trei faze ale lui Piaget?

În decursul celei de-a patra, care se întinde de la 8—9 luni pînă la sfîrșitul primului an, mijloacele cunoscute sînt aplicate la noi situații. Deosebirea dintre procedee și scop este dobîndită. Schemele sînt încercate după nevoi, coordonate. Prin ele, lucrurile sînt puse în relație și localizate în spațiu. Acesta este începutul spațiului obiectiv; în același timp, începe separarea sentimentului acțiunii personale de cauza faptelor constatate. Seriile temporale încep să se ordoneze conform succesiunii evenimentelor și nu numai în raport cu activitatea proprie. Scopul nu depășește, încă, situația actuală, dar aci pot fi intercalate obstacole care să necesite utilizarea unor mijloace indirecte și selectarea lor din schemele cunoscute. Poate fi vorba, de exemplu, de înlăturarea unui obiect cu mîna pentru a apuca un altul, de altfel vizibil, sau de folosirea unui instrument pentru a-l ajunge. Contrar stadiului precedent, obiectele sînt de acum multiple, necontopite într-un ansamblu unic. În același timp cu obstacolul, ar apărea, așadar, individualizarea termenilor care intră în una și aceeași situație actuală. În acest fel, copilul s-ar deosebi de cimpanzeii descriși de Koehler, în ceea ce privește utilizarea căilor ocolite și a instrumentului (V. cap. 2).

În procedeele acestui stadiu, Piaget vede de pe acum germenele operațiunilor logice care presupun o includere conceptuală, implicarea ierarhică, interferența sau chiar negația. Schemele ar avea, de pe acum, o semnificație generică, care s-ar lărgi pe măsură ce relațiile dintre obiecte s-ar înmulți. Astfel s-ar elabora genurile și clasele, ca și raporturile cantitative, al căror suport s-ar regăsi în schemele devenite independente și mobile. Simpla combinare a gesturilor între ele, după nevoi, extinderea utilizării lor după împrejurările oferite de experiență, ar corespunde, așadar, de pe acum, capacității de a clasifica obiectele între ele și în univers.

Scanned with OKEN Scanner

Progresul care se desfășoară în stadiul următor, al cincilea, constă în descoperirea unor mijloace noi cu ajutorul unei experimentări active și sistematice. Circuitul reacțiilor circulare devine mai complex; ele intră în faza terțiară; operațiile lor sînt controlate din interior prin conștiința relațiilor. Acesta este începutul deducției. În acest fel, schemele motorii ar putea da — prin combinație, interferență, implicație mutuală — conștiința propriilor lor raporturi și capacitatea de a extinde sistematic aplicarea lor.

Efectul obținut în mod fortuit este acum diversificat într-un chip care permite relevarea naturii lui. Inteligența empirică intră în acțiune; ea este o acomodare intenționată și variată — conform noilor circumstanțe — și provoacă noi efecte. Este o experiență făcută pentru „a vedea"; este vorba de a recunoaște în ce fel se vor schimba rezultatele în funcție de modificările actelor. În stadiul precedent, obiectul nu era apucat decît dacă era observat în același timp cu mîna. Acum este apucat, oricare ar fi poziția inițială a mîinii. Utilizările și încercările multiple, pe care le prilejuiește, îi conferă o realitate substanțială, pe baza căreia sînt construite noi relații: conduita sforii, a bățului, a scăunașului. Deocamdată, în acest caz, nu ar apare decît efectul cumulativ al tatonării exersate pentru ea însăși, și nicidecum o reprezentare inițială sau directoare. Constelațiile care se formează în cîmpul perceptiv pentru a reuni mijloacele cu scopurile ar fi, așadar, după Piaget, complet reductibile la simple încercări motorii și la manipularea brută a lucrurilor. Dar de pe acum elementele lor ar fi totuși individualizate și ele ar cuprinde în posibilitate conceptele care vor permite mai tîrziu de a le indentifica în mod explicit.

De-abia în cel de-al șaselea stadiu ar apărea reprezentarea. În inventarea noilor mijloace încep să intervină combinații mintale. Oricît de importantă ar fi schimbarea, ea nu are nimic radical. Originea sa continuă să se afle în simpla asimilare reciprocă a schemelor. În fazele precedente, acestea nu făceau altceva decît să acumuleze rezultatele experimentale, dar cu o complexitate și viteză crescînde. În cea de-a cincea fază, invențiunea devenea de la bun început o structură. Între aceste diferite nivele, deosebirea, după Piaget, nu

Scanned with OKEN Scanner

constă decît în rapiditate. Dacă spiritul dispune, între altele, de un număr suficient de scheme, structura devine posibilă. Reprezentarea apare, la rîndul său, ca simbolul cel mai prompt al activităţii sale inventive. Ea este cea care semnifică, iar schemele cele care sînt semnificate, dar esenţialul rămîne, în continuare, asimilarea lor reciprocă. Invenţiunea depinde numai de ea. Cu toate acestea, oricît de continuă este privită această progresiune de către Piaget, el n-a putut ocoli introducerea a doi termeni, care nu sînt cuprinşi în schemele motorii: spiritul şi simbolul.

Transformînd o descriere în explicaţie, Piaget oferă evoluţiei psihice o bază alcătuită din fragmente şi prea îngustă. El o alcătuieşte din elemente mai întîi distincte, care ar trebui decît să se unească şi să se asimileze reciproc, întregul edificiu al vieţii mintale putînd rezulta din această simplă operaţie. În acest fel, el dispersează unitatea fundamentală a vieţii mintale în pluralitatea aspectelor sau a fazelor care o fac manifestă, fragmente din care aceea ar trebui pur şi simplu să răsară. Dar el nu poate explica unitatea însăşi, nici îmbogăţirile ei care se datoresc diferenţierilor funcţionale şi evoluţiei organice care le condiţionează. În acelaşi timp, el reduce la factorii pur individuali ai motricităţii, capacităţi — cum sînt utilizarea simbolului şi exprimarea gîndirii — care nu pot aparţine decît unei fiinţe esenţialmente sociale, îngustînd într-un mod inadmisibil fundamentul vieţii mintale.

*

Sistemul propus de Piaget este un exemplu cu atît mai instructiv, cu cît este întemeiat pe descrieri subtile şi apropieri de o mare ingeniozitate. Neajunsurile sale sînt, cu toate acestea, cele ale oricărei psihologii centrate pe individul izolat, iar în cadrul acestui individ, pe manifestările depersonalizate ale conştiinţei. Fără îndoială că termenii par aici răsturnaţi. Mişcări vizibile din exterior au înlocuit imaginile mintale — ca materiale ale elaborărilor psihice; conştiinţa este un rezultat, în loc să fie un punct de plecare. Dar transformarea este mai mult aparentă. Ceea ce nu a fost mărturisit la origine era totuşi presupus, şi nu a apărut în rezultat

Scanned with OKEN Scanner

decît tocmai din această cauză. Trecerea de la schemele motorii la activitatea intelectuală nu este rezultatul unei evoluţii sau al unei mutaţii efective. Schemele motorii, în fiecare stadiu în parte, au fost interpretate şi disecate după modelul unui sistem logic care, în definitiv, nu este decît sistemul unei şcoli sau al unei epoci. În schemele motorii, ca şi în imagini, planul realităţii dispare în cel al ideilor. Fără îndoială că Piaget atribuie, totuşi, experienţei un rol diriguitor: schemele motorii se corectează, se precizează şi se coordonează în funcţie de ocaziile şi contactele pe care ea li le opune. Dar de la Berkeley la neopozitivişti numeroase exemple dovedesc că atitudinile empirică şi idealistă nu sînt incompatibile.

Psihologiile conştiinţei au drept trăsătură esenţială faptul că cercetează elementele şi factorii vieţii psihice în individul luat izolat. Ca şi cum acesta, asemenea lui Robinson pe insula sa, ar avea aptitudinile dorite pentru a obţine direct din natura înconjurătoare substanţa materială şi uneltele de care are nevoie omul civilizat sau pe care le pretinde exerciţiul gîndirii. Pentru a duce la capăt acest act de autocreare ar trebui să fie descoperit în individul însuşi elementul prim din care ar putea proveni autocrearea, manifestarea simplă din care purced toate celelalte. Pentru aceasta este nevoie de a face uitat, la cei doi poli opuşi, materialul oferit de gîndirea colectivă şi cel subiacent vieţii psihice: moştenirea socială şi aceea a speciei. În particular, Piaget elimină în mod explicit din evoluţia psihică a copilului rolul maturizării, adică intervenţia, în efectele constatate, a unor procese care s-ar fi dezvoltat pînă în momentul respectiv, în afara planului psihic şi fără vreo interferenţă vizibilă cu el. Aşa ar fi procesele fiziologice, ale căror schimbări pot provoca schimbări în activitatea mintală; tot astfel, structurile nervoase care continuă să se formeze mult timp după naştere şi care devin, fiecare la timpul său, disponibile din punct de vedere funcţional.

Abuzul de date anatomice în psihologia din trecut nu îndreptăţeşte negarea oricărui raport dintre organism şi psihism. De altfel, el a constat mai ales în suprapunerea elementelor anatomice şi a rolului lor pe materia-

Scanned with OKEN Scanner

lui oferit de analiza elementelor psihice și a relațiilor dintre ele și, apoi, în crearea iluziei că unele puteau fi deduse din celelalte. În acest fel, asociaționismul se complăcea în a identifica imaginile perceptive și motorii cu niște urme materiale, care aveau calitatea să explice combinațiile prin zguduirile pe care și le transmiteau. O coincidență perfectă și o acțiune unilaterală care evident că nu poate fi imaginată, întrucît este arbitrară, inutilă, contrară faptelor. Paralelismul cartesian era mult mai puțin simplist și mai puțin fals. Legile gîndirii și cele ale întinderii sau materiei erau postulate a fi identice. Dar cele două realități rămînînd deosebite, nu se proceda la reducerea pură și simplă a uneia la cealaltă, iar efectele nu erau considerate simple replici. Cele două naturi puteau foarte bine să fie de esență identică, important era de a regăsi pe fiecare în parte în faptele sau existențele la care participau.

Cu toate acestea, acordul lor era providențial; el se întemeia pe perfecțiunea și adevărul divin. Ordinea pe care o reprezenta fiecare era stabilită pentru eternitate, și fără devenire și fără conflict. Nu putea fi vorba de vreo acțiune reciprocă. Dimpotrivă, rolul structurilor nervoase în viața psihică este rezultatul unei istorii, al unei organizări la nivele și în forme deosebite, nivelul corespunzînd unui anumit fel de a primi influențe și de a reacționa, unei anumite forme de comportament. Nu pot avea loc treceri de la un nivel la altul fără rupturi fie în echilibrul interior, fie în raporturile cu lumea exterioară. Impresiile și reacțiile psihice sînt strîns solidare cu această confruntare dintre organism și mediu, în cadrul căreia, ele joacă simultan rolul de efecte și de cauză; ele relevă capacitățile ființei vii. Doar acesteia îi stă în putință să varieze mediul real și eficace al impresiilor și al reacțiilor sale. Prin intermediul lor devine posibilă măsurarea nu numai a întinderii acestui mediu, dar și a calităților sale.

Pentru specia umană, mediul fizic — cel al reacțiilor senzori-motorii, al obiectivelor actuale — s-a dublat cu un mediu întemeiat pe simpla reprezentare, în care operează instrumentele reprezentării și în care posibilitățile de combinare au devenit atît de libere, atît de variate, atît de lesne fixabile, încît rolul reprezentării, în reglarea conduitei, nu a încetat să crească. Între cele

două medii interferențele sînt în mod necesar numeroase, continue; dar modurile de a reacționa la ele, motivele proprii fiecăruia sînt atît de diferite, atît de opuse, încît coexistența și concurența lor sînt pline de contradicții și conflicte. Oricare ar fi fost filiera structurilor nervoase — corespunzătoare fiecăruia în parte — sistemele de funcțiuni rămîn eterogene; în unul, mijloacele de acțiune le constituie mișcarea, în celălalt activitatea simbolică. Inteligența nu lipsește în mod necesar, din reacțiile exclusiv motorii, dar ea nu folosește, în acest caz, nici unul dintre procedeele pe care gîndirea le pune în activitate. Ceea ce le deosebește nu ține de treaptă, ci de orientare, de scop, de mijloace. Cum ar putea, oare, mișcarea, schemele motorii să ajungă, prin simplă dedublare sau calchiere, la categoriile cunoașterii?

În realitate, natura și evoluția lucrurilor sînt pline de contradicții; schimbarea, trecerea de la o stare la alta nu are loc fără conflicte; reprezentarea, înțelegerea lumii nu se realizează fără antinomii. Oare pentru a dezlega problema, trebuie neutralizați termenii? A diviza etapele unei schimbări, astfel încît s-o facă să pară insensibilă, nu înseamnă s-o explici. O deosebire sau o opoziție nu se poate considera rezolvată prin proclamarea asemănării sau a identității celor două efecte sau realități în discuție. Dimpotrivă, la aceasta se ajunge prin aprofundarea diversității lor și a cauzelor sau condițiilor acestei diversități.

Scanned with OKEN Scanner

2

PSIHOLOGIA SITUAŢIILOR

Obiectul psihologiei poate fi, în loc de individ, o situaţie; în acest caz el se confundă cu efectul situaţiei, cu soluţia — căutată sau descoperită — a dificultăţilor. Actul este privit dinafară, fără nici un fel de postulare a conştiinţei sau a persoanei. Subiectul nu este văzut decît sub raportul comportării sale, în strînsă legătură cu împrejurările care-l fac să reacţioneze. Nimic nu delimitează *a priori* partea lor sau a sa. Nimic nu permite să se presupună rolul respectiv al structurilor biologice şi al invenţiunii psihice, al organismului şi al persoanei. Numai observaţia, analiza, comparaţia fac posibilă deosebirea factorilor care acţionează. Această metodă strict obiectivă, care porneşte de la indiviziunea forţelor exterioare şi interioare, a necesităţilor fizice şi capacităţilor mintale, este totuşi cea mai capabilă a dezvălui opoziţiile şi conflictele, şi să arate diferenţierile care decurg de aici.

Căci raporturile cele mai simple ale fiinţei vii cu mediul sînt acelea în care acţiunile lor sînt cel mai pe deplin combinate. Suprafeţele de contact nu se precizează decît pe măsură ce creşte autonomia individului faţă de influenţele dinafară. Sentimentul existenţei personale, sau limita opusă a conştiinţei realităţilor exterioare — pe care psihologia clasică o implica în toate manifestările psihice —, nu este decît o expresie tîrzie a diferenţierii subiectului şi ambianţei. Existenţa lui nu se relevă nici măcar în situaţiile care pun în joc activităţi de acum complexe. Dimpotrivă, aci avem de-a face cu un fel de fuziune dinamică a cîmpului de obstacole cu cel al capacităţilor motorii, pe care o provoacă dificultatea ce trebuie depăşită. Fără îndoială că greutăţile, contrarii şi complementare, pot produce o primă fisură. Dar numai din contactul imediat şi individual

cu lucrurile nu ar putea reieşi formulele proprii să precizeze şi stabilizeze deosebirea dintre eu şi ceea ce îi este străin.

O situaţie poate foarte bine să fie ideală, adică întemeiată numai pe reprezentări; ea poate să comporte numai soluţii de ordin imaginativ sau intelectual. Dar materialul de simboluri şi idei pe care-l necesită în acest caz o face să releve activităţi mintale care se alimentează din limbaj, din gîndirea colectivă. Ea are, în acest caz, condiţii şi repercusiuni greu de evaluat; efectele sale nu sînt direct vizibile. Situaţiile luate în considerare astfel trebuie să aparţină planului senzori-motor; obiectul, împrejurările şi reacţiile trebuie să fie perceptibile în totalitatea lor. Bineînţeles, nivelul reacţiilor provocate este foarte variabil. Circuitul care uneşte percepţiile şi mişcările poate — ţinînd seama de moment, individ, specie — să se transforme în structuri, să realizeze combinaţii, în care bogăţia elementelor reuniate şi eficacitatea rezultatului obţinut să permită observarea unei anverguri intelectuale de o întindere foarte diversă. Dar oricît de ingenios par ele că organizează împrejurările, structurile se realizează întotdeauna în actual şi în concret.

Această inteligenţă care se manifestă fără să se definească în alt chip decît prin descoperirea soluţiei potrivite pentru fiecare situaţie a fost adesea denumită inteligenţă practică. Ea pretinde astfel a se opune inteligenţei verbale, discursive, reflexive, conştiente, într-un cuvînt inteligenţei cunoaşterii, ale cărei operaţii: raţionamente, clasificări, definiţii, imagini erau singurele cunoscute psihologiei clasice. Termenul se pretează, totuşi, la confuzii. Problemele practice pot ocaziona raţionamente explicite, pe baza unor cunoştinţe deja formulate. Practica este adesea opusă teoriei, ca artă menită să deducă, din aceasta, aplicaţii şi consecinţe utile. Ar fi mai precisă şi mai plină de sens denumirea de inteligenţă spaţială. Activitatea senzori-motorie este legată de exterioritatea spaţiului; în spaţiu trebuie să-şi afle exprimarea soluţiile a căror formulă nu este nici verbală, nici mintală; în fine, analiza rezultatelor constatate ne va permite să reducem inteligenţa situaţiilor la in-

Scanned with OKEN Scanner

tuirea raporturilor care există sau ar putea exista în spațiu.

Situațiile observate s-au putut produce singure, dar ele sînt cel mai adesea provocate. Experimentarea permite, de fapt, o investigație mai sistematică decît o îngăduie ocazia fortuită. Ea permite circumscrierea efectului ce trebuie verificat, examinarea expresă a uneia sau alteia dintre seriile de termeni prezenți. De exemplu, înmănuncherea împrejurărilor poate fi selectivă sau amănunțită, în așa fel încît să devină obiectul unic al analizei, determinantul unic al efectului, care rămîne a fi constatat numai dacă se produce sau nu. Dispozitivul cercetării poate, dimpotrivă, să tindă către reliefarea reacției — în diversele sale variații posibile, în totalitatea sa — și, în fine, a spontaneității proprii subiectului însuși.

Dar alegerea situației depinde totodată și de imaginea care și-o face experimentatorul despre inteligența practică. Ea va fi astfel combinată încît să dea celui care vede în soluție suma descoperirilor parțiale sau rezultanta unor coincidențe favorabile, iar în inteligență acte distincte inițial, a căror fuziune treptată conduce la unitatea finală, posibilitatea de a descompune această desfășurare progresivă în elementele sale componente. Dimpotrivă, cel pentru care actul intelectual este un ansamblu, ai cărui termeni se atrag sau se înlocuiesc reciproc pînă la obținerea soluției — dar a cărui unitate, menținută de la început prin fluxuri și refluxuri, este condiția succesului — va dispune cîmpul experienței în așa fel încît să lase subiectului libertatea de a-l organiza, utilizînd după dorința sa împrejurările favorabile. Deosebirea dintre metode va provoca deosebirea rezultatelor. Eroarea poate consta în degajarea de concluzii unilaterale, care ar fi confundate cu definiția exhaustivă a comportamentului intelectual. În realitate, fiecare dintre cele două tendințe de explicare se impune autorului și, cîteodată, chiar atunci cînd este vorba de aceleași experiențe. Pentru unii, punctul de pornire este pluralitatea, pentru alții unitatea; ansamblul și actul organizator pentru aceștia, părțile componente și rolul împrejurărilor pentru cei dintîi.

Un tip de explicaţii, care acordă primatul împrejurărilor, asimilează combinaţiile mintale primare reflexelor condiţionate. Pavlov şi şcoala sa au demonstrat, prin intermediul unor experimente riguroase, felul în care reflexele sînt susceptibile să realizeze cele mai diverse combinaţii între excitanţi şi reacţii. Unii elevi ai lui Pavlov, printre care Krasnogorski, au căutat să afle dacă educaţia nu ar putea consta, parţial, în elaborarea de reflexe condiţionate utile. În fine, alţi autori şi mai ales Wintsch[1], au încercat să explice evoluţia reacţiilor spontane ale copilului ca pe o construcţie de reflexe condiţionate, a căror origine s-ar afla în împrejurările cel mai des întîlnite în viaţa zilnică. Efectul lor ar fi acela de a modela comportamentul şi, în acest fel, de a-l regla şi a-l adapta la mediu. Ispita de a asimila unui nivel mai elementar de reacţii, unor mecanisme mai bine cunoscute şi mai uşor de condus, din punct de vedere experimental, manifestări ca cele ale inteligenţei — care, datorită subtilităţii şi diversităţii lor se sustrag cu atît mai mult analizei, — este, desigur, foarte mare. Dar această simplificare nu trebuie să ajungă pînă acolo încît să lipsească explicaţia de factorii săi indispensabili.

În sistemul fiziologic al animalului fiecare reacţie depinde de o anumită stimulare pe care Pavlov a denumit-o *excitant necondiţional*. Dacă se întîmplă ca acest excitant să fie însoţit, sau mai curînd să fie imediat precedat de o impresie oarecare, capacitatea pe care o are de a provoca o reacţie se transferă acestei impresii, care devine astfel *excitant condiţional*. Pentru ca să aibă loc acest transfer, este necesar ca cei doi excitanţi să fi acţionat împreună de mai multe ori. Invers, excitantul condiţional, repetat mult timp singur, devine ineficace, nu atît prin epuizarea, cît prin inhibarea acţiunii sale. Aptitudinea de a realiza reflexe condiţionate poate fi mai mult sau mai puţin dezvoltată. Ea pare să depindă de două feluri de condiţii: unele care corespund rapidităţii, regularităţii şi persistenţei transferului; altele, care corespund diferenţierii impresiilor apropiate, animalul fiind mai mult sau mai puţin capabil de a reacţiona la o anumită nuanţă a excitantu-

---

[1] J. Wintsch, *Les premières manifestations motrices et mentales chez l'enfant*, Lausanne, Payot, 1935.

Scanned with OKEN Scanner

lui. Această discriminare se explică, după Pavlov, prin activitatea scoarţei cerebrale, considerată de el ca un fel de analizor. Etaj superior al centrelor nervoase, ea conţine în special centrele care servesc cunoaşterii.

Între situaţiile experimentale realizate în laborator, după metoda lui Pavlov, şi situaţiile normale, diferenţele nu sînt ireductibile. În ambele cazuri ele sînt alcătuite dintr-un ansamblu de împrejurări care au între ele o legătură de coexistenţă şi succesiune imediată. Ele primesc din mîinile experimentatorului un maximum de simplitate demonstrativă, deoarece el nu poate lega între ele decît două împrejurări bine definite şi poate măsura cu rigurozitate numărul necesar de repetări pentru ca să apară reflexul condiţionat, sau numărul de repetări ale excitantului condiţional fără ca să apară inhibarea reflexului. Alegerea excitanţilor ca şi constanţa şi intervalul concomitenţei lor depind de voinţa sa. În realitate, cele care operează sînt condiţiile existenţei. Împrejurările, atunci cînd se află întrunite în mod fortuit, se întîmplă să nu se repete de fiecare dată simultan, iar într-un asemenea caz nu va rezulta nici un reflex condiţionat. Dacă, dimpotrivă, ele aparţin aceleiaşi categorii de fapte sau situaţii, coincidenţa lor este suficient de frecventă pentru ca să se stabilească o legătură şi pentru ca excitantul condiţional să devină, eventual, un mijloc de anticipare a unei împrejurări, care trebuie să aibă influenţă asupra comportării subiectului. În acest fel se organizează un fel de previziune reflexă, care în fiecare caz alege reacţia oportună.

Reacţiile folosite de Pavlov au fost de ordin vegetativ. Scopul iniţial al lucrărilor sale a fost de a studia specificitatea secreţiilor gastrice în funcţie de natura alimentelor. Mai tîrziu, el a avut ideea de a asocia la prezentarea alimentelor un excitant oarecare şi răsturnînd ordinea cercetărilor sale, şi-a fixat interesul asupra excitantului senzorial; dar reacţia-martor a rămas de ordin digestiv. Mergînd mai profund în domeniul vieţii organice, un elev al său, Metalnikov, a izbutit să provoace reacţii de imunitate prin reflexul condiţionat, asociind la injectarea microbilor un sunet de trompetă; el a constatat, mai tîrziu, că sunetul de trompetă dobîndise capacitatea de a spori numărul de globule albe care circulau în sînge. Asemenea efecte fac parte, evi-

dent, dintre cele mai puţin dependente de voinţă şi mai puţin proprii vieţii conştiente.

Dar, pe de altă parte, alături de reflexele vegetative, Pavlov a mai citat şi altele care aparţin, prin manifestările lor, vieţii de relaţie, cum ar fi reflexul „libertăţii" care, în cursul experimentării, apare la unii subiecţi cu atîta forţă, încît devine imposibilă stabilirea altor reflexe. În stările de emoţii, ale căror efecte psihomotorii au, de altfel, o bază masivă de reacţii fiziologice, este deosebit de frecvent a vedea o împrejurare — complet străină motivelor specifice şi naturii emoţiei, fiind asociată ei în mod fortuit, unindu-se cu emoţia printr-o legătură durabilă şi devenind, mai apoi, ocazia suficientă a reapariţiei sale[1]. Watson a întemeiat un adevărat sistem pe acest mecanism. La fiecare gen de emoţie nu ar corespunde decît unul sau doi excitanţi specifici. Diversitatea ulterioară a motivelor nu ar depinde decît de convergenţa fie obişnuită, fie bruscă a motivului lor necondiţional cu împrejurări oarecare. Astfel frica, ale cărei manifestări constituie o reacţie specifică la dezechilibru sau zgomot, poate fi transformată experimental în frică faţă de o anumită specie animală sau faţă de o anumită situaţie. Alţi autori au preconizat inocularea la copil, pe această cale, a unei habitudini neraţionate pentru reacţii automate şi dispoziţii afective necesare conservării sale imediate, decenţei, sau moralităţii sale elementare, prin asocierea sistematică cu impresii penibile a celor care trebuie evitate sau cu impresii agreabile a celor care sînt recomandabile. Nici natura nu ar proceda altfel, doar ceva mai întîmplător. Aşa au încercat unii să explice primele comportări motivate ale copilului prin mecanismul reflexelor condiţionate.

Ca şi interpretarea dată reflexelor condiţionate, explicarea primelor combinaţii psihice prin intermediul lor, vădeşte o tendinţă mecanicistă. Ea porneşte de la elemente multiple, care au o existenţă proprie şi ale căror combinări trebuie să fie suficiente pentru a permite înţelegerea manifestărilor ulterioare. Acţiunea se exercită din exterior. Factorii care acţionează sînt împre-

---

[1] Vezi H. Wallon, *L'enfant turbulent*, partea I, cap. I, Paris, Alcan, 1925.

Scanned with OKEN Scanner

jurări a căror reunire diferită explică diversitatea efectelor. Obișnuințele, comportamentul, inteligența subiectului ar avea drept fundament, prin intermediul reflexelor condiționate, asociațiile de stimuli în fața cărora a fost pus. Dintre aceste asocieri unele sînt artificiale, ca acelea ale lui Pavlov sau ca acelea produse de educator; altele sînt naturale. O situație grupează, de fapt, împrejurări care sînt îmbinate întotdeauna, cu altele pur accidentale. Cele care sînt fortuite — neavînd nici un temei de a se produce ori de cîte ori apare aceeași situație — nu vor provoca reflexe condiționate, așa cum vor face, dimpotrivă, cele împreunate printr-o legătură de coexistență obișnuită sau necesară. Reflexele condiționate s-ar acorda astfel automat la structura realității. Ca urmare, însăși structura spiritului nu ar avea alt temei în afara statisticii cazurilor întîlnite. Cu toate acestea, observația ne indică faptul că un eveniment unic poate fi cauza unui transfer tenace de efecte între doi excitanți, cum se întîmplă cu cel care are loc sub impresia unei emoții puternice sau care corespunde unui fapt de înțelegere.

Unii au văzut, la început, în reflexele condiționate o justificare așa-zis postumă a asociaționismului, de mult discreditat; dar procedînd astfel nu se ia în considerare decît aspectul cel mai de suprafață. Asocierea nu este aci o legătură pasivă între termeni de același gen sau oarecare, ea este o reacție care își găsește, alături de excitantul specific, un excitant auxiliar. Ea implică, pe de altă parte, un proces activ de discriminare a diferitelor impresii posibile; aceea asupra căreia se operează transferul trebuie să fie desprinsă de sensibilitățile latente. Faptul devine evident atunci cînd excitantul condițional trebuie să devină foarte special și să se limiteze la o anumită nuanță a senzației. Diferențierea, adeseori dificilă și laborioasă, a stimulilor vecini care acționează asupra subiectului, poate foarte bine să fie provocată din exterior; ea nu se reduce, însă, la simpla juxtapunere a excitanților mai mult sau mai puțin contrastați. Ea presupune un joc exact și delicat de inhibiții, care cerne impresia particulară ce trebuie să intre în reflexul condiționat. Excitația, eficace mai întîi în generalitatea ei, devine un fundal pe care rămîn active numai calitățile excitantului selecționat. În sfîrșit,

această capacitate de analiză pe care se întemeiază progresele funcționale ale reflexului, antrenamentul lui și — ca urmare — compararea, măsurarea aptitudinilor senzoriale, este legată de funcțiunile scoarței cerebrale, viitorul organ al cunoașterii. Dacă există vreo asemănare sau filiație între reflexele condiționate și comportamentul intelectual, aceasta trebuie pusă pe seama bazei comune, asemănării de operații, și nu pe seama mecanismului asociației, care relevă un aspect exterior și accidental.

Formarea unui reflex în laborator se desfășoară, pe de altă parte, în condiții mult deosebite de cele ale vieții curente. Pentru a înlătura intervenția împrejurărilor neprevăzute, Pavlov își construise, pentru experimentele sale, încăperi izolate, al căror aspect nu putea fi modificat nici măcar de umbre sau de raze de lumină, cea mai neînsemnată percepție fortuită riscînd să se adauge excitantului ales, substituindu-i-se sau inhibînd reflexul. În mediul natural, împrejurările sînt, dimpotrivă, amestecate și complexe; dacă se produc reflexe condiționate, selectarea unui excitant nu poate avea drept cauză suprimarea tuturor celorlalți, după cum ea nu poate fi concepută fără o influență de ordin emoțional, afectiv sau intelectual. Ca urmare, explicația pierde simplitatea sa aparentă; ea depinde de altceva, care poate deveni factor esențial.

În exemplele date de Wintsch, care a încercat să reducă la mecanismul reflexelor condiționate progresele realizate de nepoata sa pînă la vîrsta de 3—4 ani, explicația este mereu depășită de factorii care participă efectiv. Punctul de pornire al reflexelor ar fi mai întîi pur alimentar. Între prima și a treia lună, vederea halatelor albe îl fac pe copil să se agite întocmai ca la apropierea suptului. Dacă mama sau îngrijitoarea vin către el, încep mișcările suptului. Surîsul mamei îl face să surîdă; strigătele încetează atunci cînd copilul observă surîsul. Dar legătura dintre mamă și copil nu este, desigur, nici măcar în primele săptămîni, atît de exclusiv alimentară. Ea reprezintă pentru copil sursa și a altor satisfacții. În ceea ce privește concordanța reacțiilor lor mimice, ea nu pare a fi de origine pur exterioară și întîmplătoare — ca între niște împrejurări oarecare. Fără a lega, așa cum procedează Ch. Buehler, primele surîsuri

ale copilului de simpla vedere a surîsului pe o figură umană, trebuie totuşi să recunoaştem că acestea ţin de o serie funcţională care-şi descoperă curînd destinaţia sa, unind copilul de mediul său înconjurător prin intermediul manifestărilor expresiei. Iar acestea se adaptează împrejurărilor, nu ca urmare a unor întîlniri repetate — necesare formării reflexelor condiţionate —, ci pentru a răspunde nevoilor proprii raporturilor interindividuale, al căror organ imediat sînt aceste manifestări.

Emoţia, la vîrsta la care se diferenţiază şi se organizează, poate deveni, la rîndul său, motivul reflexelor condiţionate. La 7 luni, copilul începe să plîngă imediat ce începe desfăşarea, deoarece dacă s-a murdărit va fi mustrat. Mai tîrziu, plînsul îi poate fi provocat de venirea tatălui, deoarece cei apropiaţi şi-au format obiceiul prost de a spune tatălui — în acest moment — răutăţile pe care le-a putut face copilul. La 15 luni copilul îşi priveşte continuu mîna dreaptă cu o mare nelinişte, deoarece atunci cînd o muscă i s-a aşezat pe mînă, bunicul îi spusese: „Fii atent că o să ţi-o mănînce"; mai tîrziu, neliniştea îi va fi provocată şi de o firmitură neagră de pîine rămasă pe mînă, în asemenea măsură, încît va fi necesar să i se pună, pentru un timp, o mănuşe. În primele două exemple transferul reacţiei emotive la împrejurări fără un raport direct cu aceasta este evident. În ultimul, o relaţie imediată uneşte neliniştea de privirea organului ameninţat; nu pare, deci, să fie loc pentru un reflex condiţionat.

Deosebiri asemănătoare ar trebui făcute între numeroasele cazuri citate de Wintsch. A le reduce pe toate la mecanismul reflexelor condiţionate, înseamnă cel mai adesea a le denatura şi a ignora cu bună ştiinţă factori uneori importanţi ai evoluţiei psihice a copilului. Nepoata sa, în timpul lunilor 15—19, în urma unei răceli, căpătase obişnuinţa ca la vederea unei batiste s-o apuce şi să repete gestul suflării nasului; nu reprezintă oare aceasta un efort de a realiza practic folosirea apropiată a obiectului, altfel spus de a cuceri acest domeniu funcţional, a cărui apraxie instrumentală este mai curînd negarea, decît legătura accidentală prin reflex condiţionat? În luna 21-a, fiind aşezată în pat fără pantalonii săi elastici, ea nu încetează de a face eforturi pentru a-i îmbrăca singură. Şi în acest caz, prezenţa

obiectului îndeamnă la utilizarea lui; folosirea personală a obiectelor este o manieră de a le identifica anterior unei identificări obiective. Este posibil, de asemenea, să fie vorba de o impresie proprioceptivă sau tactilă de defect sau de lipsă; senzaţia de a fi lipsit de un obiect obişnuit este frecventă, atunci cînd o obişnuinţă nu a fost satisfăcută. În luna 22-a, copilul ţipă dacă nu capătă săpunul, pe care mama sa are obiceiul să i-l dea cînd îi face baie. Aceste sentimente diverse de apropiere între obiecte, şi sine prin mijlocirea utilizării lor, nu adaugă mecanismului reflexelor condiţionate un factor de intuiţie prin act, care nu este în nici un fel reductibil la reflexele condiţionate?

Dar curînd, actele copilului se vor lega, nu numai de obiecte prin utilizarea lor, ci şi de situaţii în ansamblu, cu scopul de a reproduce comportamente familiare sau de a obţine din nou un rezultat dorit. În luna 21-a, sculîndu-se tîrziu şi observînd că nimeni nu se gîndeşte la îmbăierea sa, copilul se dezbracă şi porneşte singur spre sala de baie. În luna 22-a se opreşte în faţa cofetăriei, de unde îi cumpărase o cunoştinţă un baton de ciocolată în ajun. La începutul celui de-al 3-lea an, în momentul în care se dezbracă pentru o consultaţie medicală, îşi exprimă nevoia de a urina. În luna 26-a, plecînd la plimbare cu bunica, care ţine un aparat de fotografiat în mînă, copilul se aşază pe o peluză unde fusese fotografiat în urmă cu două săptămîni; dacă nu vede aparatul fotografic, faptul nu se produce. A explica aceste combinări de acte şi împrejurări prin mecanismul reflexelor condiţionate, înseamnă a extinde excesiv aplicarea acestuia, făcîndu-l să-şi piardă rigurozitatea desăvîrşită care este meritul său principal. În asemenea cazuri, însuşirea exactă a actului pare, în mod obişnuit, să depindă mai curînd de un ansamblu, decît de o împrejurare determinată, şi, în special, de o semnificaţie intrinsecă, care nu este dată prin simpla alăturare a doi termeni oarecare, ci prin înţelegerea raporturilor dintre ei. Este vorba de o structură a cărei motivare nu este exterioară, ci proprie termenilor ce se combină.

Aşa cum se complace în identificarea obiectelor prin utilizarea lor repetată, tot astfel, copilul reproduce anumite scene ca pe nişte adevărate rituri. În luna

Scanned with OKEN Scanner

21-a, ori de cîte ori s-a lovit, așteaptă ca cineva să sufle pe locul dureros, spunîndu-i: „buba a plecat". În decursul celui de-al treilea an, de cîte ori a greșit, își acoperă spatele cu mîinile, în atitudinea în care este de obicei pedepsit. Astfel, în comportarea sa se amestecă ceea ce provine de la alții cu ceea ce provine de la el. Copilul își dă seama spontan de consecințele neplăcute și de origine străină, deoarece a rămas prizonierul situațiilor, neștiind încă să se desprindă de ele[1]. De-abia către vîrsta de 3 ani se produce criza personalității, cînd subiectul încearcă să se izoleze el însuși de ceea ce i se întîmplă și să deosebească în eul său ființa activă de aceea asupra căreia se exercită impresiile și constrîngerile exterioare.

Această intuire nediferențiată explică conformismul său obișnuit, care nu poate fi redus, în mod simplist, la reflexe condiționate. Dacă el este incapabil să-și ia o anumită libertate față de atitudinile și comportările realizate în anumite situații, aceasta se datorește faptului că sensibilitatea sa nu știe încă să distingă împrejurările și acțiunile altora de propriile sale reacții, efectiv contopite în scena trăită de copil. Neștiind să opună evenimentului comportarea sa personală, cum ar putea să-și închipuie că ea se modifică conform evenimentului? Tot ceea ce poate face el este de a căuta revenirea lor simultană sau complementară. El nu face decît să resimtă reîntoarcerea vechilor asociații, el dorește să le readucă. Dacă vrea să aibă de la adult un lucru obținut mai înainte, copilul se va strădui, să-l facă să repete toate gesturile efectuate anterior ca și cum înlănțuirea lor n-ar putea duce decît la același rezultat. Fără îndoială că ne-am putea gîndi că el dă indicații simple destinate să exprime dorința sa și să trezească amintirile, buna dispoziție a adultului. Dar tocmai acest lucru nu-l poate face: disocierea între invocație și acțiune, intenție și fapt, nu s-a efectuat încă.

Limbajul său demonstrează aceeași conștiință difuză care pare să-l unească cu tot ceea ce nu este el însuși. Cîteodată, el parcurge întregul circuit dintre în-

---

[1] Vezi H. Wallon, *Les origines du caractère chez l'enfant*, Paris, Boivin, 1934.

trebare și răspuns, fie că repetă întrebarea mai înainte de a răspunde, fie că, dorind să enunțe el însuși ceva anume, formulează mai întîi întrebarea corespunzătoare, fie că rostește lungi monologuri cu mai mulți interlocutori — jucînd pe rînd toate rolurile —, fie că se adresează lui însuși pentru a se complimenta, a se mustra, a-și da un sfat sau un ordin, sub forma în care are obiceiul să audă că i se adresează altul. Se pare chiar că aluziile doar auzite continuă să persiste în mintea copilului, indiferent că le completează, desăvîrșește, repetă sau chiar le contrazice, într-un ansamblu în care copilul simte mai puțin opoziția persoanelor prezente, cît propria sa prezență succesivă în fiecare dintre părți. Îi place să se asculte reproducînd o conversație, o relatare aidoma, și dacă nu izbutește cere cel puțin adultului o fidelitate rituală în desfășurare și expresie. Acest gust al formulei consacrate, stereotipe, depinde, la rîndul său, de o anumită confuzie, nedepășită încă, între expresia verbală și conținutul real, asemănătoare celei dintre act și împrejurări, sau aceleia dintre subiect și situație.

În toate formele activității sale copilul trece, așadar, printr-o etapă în care procesele în curs îl leagă strîns de diversele împrejurări ale acțiunii sale, într-o asemenea măsură, încît situația și tot ceea ce o realizează, tot ceea ce o exprimă, par a schița reliefurile esențiale ale vieții sale mintale. Mecanismul reflexelor condiționate nu pare capabil să explice structurile psihice corespunzătoare acestei perioade. Dar inteligența situațiilor a fost direct studiată și, mai întîi, la animal.

•

Studiind situațiile, cercetătorul poate să pună în evidență în locul împrejurărilor reacțiile subiectului. Dar primatul unora asupra celorlalte are trepte diferite. Și în acest caz, scopul poate fi compararea cazurilor pe cît este cu putință de riguroasă, adică de cantitativă. La măsurarea timpului necesar soluționării se poate adăuga socotirea erorilor care au întîrziat-o. Dar pentru a le identifica ușor, este necesar ca erorile să poată fi reduse la alternative bine definite; ca atare, dispozitivul experimentului joacă un rol hotărîtor. Tocmai în acest fel au fost imaginate probele labirintului,

Scanned with OKEN Scanner

în care animalul, pentru a ieşi cît mai repede cu putinţă, trebuie să înveţe să evite fundăturile. Repus de mai multe ori în acelaşi labirint, viteza cu care va izbuti să străbată parcursul, fără abateri, se înscrie într-o statistică şi pe o curbă, care produc imaginea aptitudinilor sale. Animalul poate fi obligat, de asemenea, să iasă dintr-o cuşcă prin manevrarea unei clanţe sau a unui zăvor, ale căror deplasări corecte sau incorecte pot fi notate cu precizie.

Mobilul foamei sau cel al durerii pot fi substituite mobilului captivităţii. Drumul care trebuie parcurs şi obstacolul care trebuie înlăturat vor avea în acest caz drept obiectiv apucarea unei prăzi. Drumul greşit, care trebuie evitat, îl va face pe animal să primească o descărcare electrică. Această diversitate în alegerea motivelor care stimulează eforturile animalului, demonstrează pînă la evidenţă intervenţia unui factor care nu ţine de ingeniozitatea sa. Acelaşi animal, după cum va fi sătul sau flămînd, va reacţiona diferit în faţa hranei şi nu va izbuti în acelaşi fel. Curba rezultatelor sale va putea, aşadar, să varieze din motive pe care dispozitivul experimentului nu le poate înregistra şi măsura, iar aceasta este o breşă în rigurozitatea la care aspiră dispozitivul.

Compararea curbelor indică faptul că ele pot corespunde unor tipuri diverse. Eliminarea erorilor poate fi făcută după o progresie foarte regulată; ea poate, de asemenea, să prezinte mari oscilaţii, de la o încercare la alta, pentru ca deodată să izbutească în mod definitiv. Primul tip rezultă din experimente făcute cu găini puse să ciugulească grăunţe, dintre care unele sînt lipite pe un fond deschis iar altele, libere, pe un fond cenuşiu; fiecare încercare de a lua grăunţe de pe fondul întunecat este considerată o eroare. Cel de-al doilea tip, la care curba erorilor se întrerupe brusc, indică, după Koehler, un act de înţelegere. El poate fi observat, prin experimente adecvate, la animale de un nivel superior, ca maimuţele. Opoziţia dintre cele două tipuri indică oare o deosebire categorică în natura operaţiilor corespunzătoare?

Scopul căreia îi este subordonată „metoda încercărilor şi a erorilor", este, evident, observarea felului în care apare soluţia din elemente ce nu conţin nici un

fel de putere misterioasă sau supraadăugată. Încercările sînt la început echivalente și efectuate fără nici o prevedere. Dar succesul unora și eșecul altora operează curînd o selecție. Această explicare este în mod vizibil o transpunere a darvinismului în explicarea mecanismului conduitelor. Ea nu presupune nimic altceva decît sancțiunea pe care o dă evenimentul și eliminarea necesară a ceea ce nu duce la rezultat, a ceea ce nu este viabil. Avem în cazul acesta un nou exemplu de teorie care ia în considerare forțele exterioare și elementele distincte, pentru a ajunge la unitatea organizată; așadar, o reapariție a atomismului psihologic, care ar dori să rezolve în cadrul conduitelor elementare și, la început, complet independente între ele, conduita globală și adaptată la împrejurări a animalului. Dar experimentul demonstrează că eliminarea erorilor nu are nimic mecanic și că nici nu s-ar putea opera fără foamea, durerea sau instinctul de libertate, care deslănțuie în subiect trebuințele ce-l îmboldesc. De altfel, numeroși autori și-au dat multă osteneală pentru a demonstra, pornind de la încercări individuale, că nereușita nu poate contribui în vreun fel oarecare la dispariția lor, afară doar de cazul în care s-ar presupune, la fiecare în parte, un gen de conștiință, conștiința propriei lor neputințe. Am avea, astfel, de-a face cu un individualism antropomorfic opus individualismului atomist. Problema nu poate fi rezolvată dacă nu pornim de la ansamblu.

Evident că nu este vorba de un ansamblu preexistent realizării sale treptate. Atunci cînd erorile sînt eliminate într-o progresie regulată, aceasta nu se datorește apariției unei forțe distincte, care ar conduce operația, ci repetării experimentelor și rezultatelor lor. Așadar, un fel de efect cumulativ, o sumare a impresiilor, care impune treptat prevederea nereușitei, pînă ce ajunge să frîneze actul corespunzător. Acesta este așa-numitul mecanism al efectului: rezultatul se leagă de act în așa fel încît exercită asupra lui, în cele din urmă, o acțiune preventivă. Iar pe măsură ce sporește sfera de acțiune a actului, această prevedere se întinde, la rîndul ei, asupra ansamblului. Învățarea labirintului nu este dobîndită element cu element, răspîntie de răspîntie, de la un experiment la altul. Mai degrabă, este

18—50

Scanned with OKEN Scanner

vorba de o schiță a ansamblului care se modifică de la o probă la alta. Unitățile nu sînt mai întîi juxtapuse, pentru a se contopi apoi într-un tot; dimpotrivă, ele se schițează, se specifică, se individualizează, datorită locului lor în ansamblu, cît și trăsăturilor lor proprii. Succesiunea este calitativă, diferențe calitative nuanțîndu-se și afirmîndu-se pe măsură ce experimentele progresează. Efectul nu este exterior actului; el este atît rezultatul, cît și regulatorul acestuia.

Forma aceasta de organizare este încă destul de elementară. În locul unei intuiri oarecum instantanee, care să permită surprinderea unei relații directe și totale între scop, împrejurări și mijloace, avem de-a face cu o experiență la început confuză, în care gesturile posibile sînt treptat puse în raport cu consecințele lor imediate și cu scopul final. Rezultatul acestei sumații nu este, deocamdată, un act intelectiv unic și irevocabil; este trecerea treptată de la un sentiment difuz și slab la înțelegerea deplină a situației. În acest fel, reacțiile utile sînt selectate din ce în ce mai bine, în dauna celorlalte. Forma cea mai simplă a acestei capacități de selecție este o sensibilitate legată de particularitățile situației și care le grupează, le organizează, sub influența activității desfășurate de animal, conform trebuințelor și scopurilor sale. Pe măsură ce se ridică nivelul operației, anticiparea consecințelor devine mai rapidă. Dar în nici unul dintre cazuri nu lipsește intuirea fundamentală care leagă actul de efect. Rezultatele, care depind de capacitatea animalului de a-și organiza acțiunea în funcție de percepțiile sale, iar percepțiile în funcție de acțiunea sa, manifestă diferențe care ar putea să pară deosebiri de natură, atunci cînd se trece de la găină sau, chiar, șobolan, la maimuțele superioare.

*

Koehler[1] a studiat comportamentul cimpanzeilor cu scopul de a-l opune „metodei încercărilor și a erorilor". El s-a limitat la separarea cimpanzeilor de hrana dorită printr-un obstacol, care poate fi ori o distanță prea

---

[1] W. Koehler, *Inteligența maimuțelor superioare*, Guillaume, Paris, Alcan (trad. în l. franceză).

mare pentru a permite apucarea hranei prin sărituri, ori un grilaj care-i ține prea departe pentru ca să o poată apuca, ori o stavilă care-i împiedică să o aducă pînă la ei. Dar, terenul pe care se mișcă animalul poate prezenta o serie de variații, utilizabile în funcție de ingeniozitatea fiecărui cimpanzeu în parte. Nu este suficient ca această ingeniozitate să fie măsurată după greutățile depășite; vom încerca îndeosebi să o descompunem în operațiile sale esențiale.

În acrobația simplă, pe care dispozitivul experimentului nu o permite în cazul de față, cel mai mare randament al automatismelor naturale sau dobîndite presupune o reprezentare dinamică a corpului în spațiul său motor și adaptarea, cu o precizie crescîndă, la un număr crescînd de puncte de sprijin oferite de lumea exterioară. Detaliile lucrurilor sînt resorbite, asimilate, integrate de gesturile latente; detaliul se confundă cu intuirea acestora, care pot, de altfel, să se diversifice, întrucît află o claviatură mai mult sau mai puțin întinsă de suporturi. Raporturile în spațiu sînt incluse încă integral în imaginea pe care animalul știe să și-o facă, în funcție de împrejurări, despre capacitățile sale motorii. Cu totul alta este imaginea de care are el nevoie pentru a acoperi, printr-un artificiu oarecare, intervalul aflat în cîmpul său de acțiune între pradă și gesturile de care dispune. Gesturile vor trebui completate prin ceva exterior lor. În cîmpul acțiunii, cîmpul percepției trebuie să dobîndească o anumită supremație asupra celui al automatismelor motorii. De data aceasta, mișcările sînt acelea care vor trebui să se integreze în detaliul lucrurilor sau al topografiei, și nu invers. Terenul nu le mai oferă doar puncte de sprijin, ca în alte ocazii; din el, vor trebui deduse procedeele și direcțiile lor. Raporturile din spațiu nu se mai reduc la elementul cuprins în gesturile ce urmează a fi executate, ele coordonează pozițiile și formele. Acestui stadiu îi corespunde prima utilizare a instrumentelor sau a ocolișului.

Instrumentul poate să apară, la început, mai curînd în cazul acrobației decît în al doilea caz. Aci este prăjina pe care unele maimuțe o folosesc în mod curent la sărit. După ce o așază vertical, ele se cațără cu repeziciune pe ea, aruncîndu-se, apoi, asupra prăzii. Este

Scanned with OKEN Scanner

un simplu punct de sprijin, ca acela furnizat de arbori, dar pe care-l pot lua cu sine, pentru a-l utiliza la nevoie. Fără îndoială că acest act de previziune și, mai ales, această aptitudine de a desprinde din configurația brută a naturii, împrejurarea favorabilă și aspectul care poate fi utilizat reprezintă un progres considerabil. Dar prăjina nu este, deocamdată, nimic altceva decît ceea ce trebuie utilizat pentru a putea urca. Unele animale lasă impresia că nu-și dau seama nici măcar de dimensiuni. Ele o sprijină fără alegere pe vîrf sau bază. Apucarea unui băț, atunci cînd animalul și-a dat seama că brațul său este prea scurt pentru a ajunge pînă la hrană, implică, în schimb, o intuiție cu totul diferită. El se intercalează în spațiul vizual între gest și obiect, în loc să fie condiția simplă a gestului; adăugîndu-se gestului, el intră în sfera de acțiune prin intermediul și sub controlul vederii, în loc să aparțină complexului de impresii și de reflexe din care rezultă automatismul. Dar descoperirea și deprinderea utilizării bățului comportă numeroase trepte.

Un exemplu mai simplu decît bățul poate ușura înțelegerea progresiunii. Atragerea unui obiect cu ajutorul sforii de care este legat acesta este la îndemîna cîtorva specii de animale. Alte specii nici nu bagă în seamă sfoara: toate gesturile animalului sînt orientate exclusiv asupra obiectului. Concentrîndu-se asupra acestuia, percepția animalului nu știe să se distribuie asupra elementelor din preajma obiectului asupra anexelor, asupra particularităților structurii sale. Nici un raport distinct nu se poate, deocamdată, intercala în mod util între obiect și complexul dorință — automatism, pe care-l provoacă. În cazul contrar, distanța dintre animal și obiect este o traiectorie cu o structură și detalii perceptibile, legate între ele virtual, legătură ce devine reală prin vederea sforii. Dacă animalul o utilizează, acest fapt demonstrează că știe să creeze în jurul motivului care-i mobilizează activitatea un cîmp perceptiv mai vast și, desigur, mai bine diferențiat.

Folosirea bățului este mai dificilă, deoarece nu se află la locul respectiv, ca sfoara. El nu este văzut și trebuie, așadar, imaginat între gesturi și pradă. Deosebirea are o mare importanță. În urma unor leziuni cerebrale, omul poate pierde capacitatea de a așeza un

Scanned with OKEN Scanner

obiect într-o poziție ordonată și conform unui model foarte simplu totuși, deși poate să deosebească perfect pozițiile în care s-au aflat obiectele. Între cele două aptitudini există un prag. Singure antropoidele superioare, se pare, au reușit să-l treacă. Dar pentru a putea fi utilizat, bățul trebuie cuprins în același act perceptiv cu prada. Dacă, aflat în spate sau alături de animal, el nu poate fi cuprins în același ansamblu vizual, el rămîne definitiv străin de eforturile făcute în vederea dobîndirii obiectului. Așadar, bățul nu este o unealtă a cărei întrebuințare este dinainte cunoscută; el nu capătă înțelesul de instrument decît din partea cîmpului perceptiv în care intră. Acest cîmp este fără îndoială mai puțin inert decît cel cu sfoara. El apare în fața gesturilor animalului, ca fiind mai mult sau mai puțin modificabil. Lor le este posibil să intercaleze între ele și obiect un intermediar care nu se afla acolo pînă atunci. În realitate, cîmpul perceptiv este esențialmente un cîmp de acțiune, iar acțiunea este, în funcție de nivelul său, capabilă să-i distingă sau să-i refacă structurile. Ea le încorporează împrejurări mai mult sau mai puțin numeroase, diverse și oportune. Ea ordonează cîmpul în sensul nevoilor sale și ajunge astfel la o soluție mai mult sau mai puțin rapidă, mai mult sau mai puțin satisfăcătoare. Acțiunea nu reunește nimic care să nu fi contopit, în același timp, în propria sa unitate. Ea lucrează ca o putere constelatoare, fiecare element neavînd un sens decît în situația pe care a creat-o ea. Bățul intercalat în traiectoria mișcărilor către obiect devine instrument, fără să fi avut individual această calitate. În același fel, sfoara n-a putut sluji la tragerea obiectului, decît în măsura în care a alcătuit, împreună cu acesta, un fel de unitate perceptivă, care le dădea o oarecare continuitate în spațiu.

Oricît de contopite ar fi instrumentele cu gesturile și scopul, animalul pare să reducă, de fapt, legătura lor reciprocă la un simplu contact sau la o simplă învecinare. Raporturile mecanice nu sînt pentru el decît raporturi geometrice și încă foarte vagi, lacunare și disociate. Este de ajuns ca sfoara să atingă obiectul fără să fie prinsă de el, sau ca extremitatea opusă celei de care trage animalul să fie la o mică distanță de obiect, pentru ca, trăgînd de ea, să se arate nemulțu-

mit că vine singură. Dîndu-și seama că nici unul dintre cele două bețe aflate la dispoziția sa, nu este de ajuns de lung pentru a acoperi distanța dintre obiect și brațul său întins, el împinge un băț cu ajutorul celuilalt pînă ce atinge cu el obiectul, ca și cum în felul acesta l-ar putea aduce la sine. Observînd că bețele trebuie puse capăt la capăt, el face acest lucru, obținînd o lungime egală distanței din spațiu, dar nu-i trece mai întîi prin minte să le adune pe unul la celălalt, ca și cum ar fi incapabil să le proiecteze în unul și același spațiu. În adevăr, în acest caz nu este neputința de a construi; el va izbuti foarte bine să fixeze în capătul scobit al unui bambus capătul mai subțire al altui bambus, făcînd un singur băț. Dar piedica apare în propria sa participare la manevrarea lucrurilor în spațiu, pe care nu știe s-o așeze suficient în spațiul obiectiv al lucrurilor. El nu știe să integreze spațiul său subiectiv și motor în cel în care obiectele au distanțele și pozițiile lor reciproce, ca într-un mediu comun tuturor și impersonal.

Dacă hrana este plasată prea sus, cimpanzeul descoperă și faptul că, urcat pe un scaun sau pe două lăzi suprapuse, poate reduce distanța, astfel ca săritura sa să fie potrivită. Dar și în acest caz, lada se înglobează în cîmpul acțiunii sale numai atunci cînd nu este mai depărtată de obiectiv decît poate îmbrățișa actul său perceptiv. Și aici, spațiul subiectiv are prioritate, întrucît lada nu este adusă cît mai aproape cu putință sub obiect, ci este deplasată exact atît cît îi trebuie animalului să compenseze insuficiența salturilor de care este capabil. Se întîmplă, de asemenea, ca el să țină lada sub obiect, dar fără ca să o pună jos pentru a se urca pe ea, tot așa cum strîngea în mînă cele două bețe puse cap la cap, fără să știe cum să atingă obiectul. În sfîrșit, și în acest caz, raporturile mecanice sau de echilibru și chiar cele geometrice îi rămîn străine. Dacă reușește să așeze o ladă pe cealaltă, face atît de rău operația încît abia are timp să se urce pe ele mai înainte de a se răsturna. Animalul pare că nu știe ce este un colț, o suprafață, plinurile și golurile. În loc să așeze lăzile de-a latul, el le pune adeseori în unghi. Aceea care trebuie să servească drept bază sau trambulină este așezată uneori cu deschizătura în sus. Le lipsește, așadar, cunoașterea structurii de formă și volum a lăzilor.

Faptul este general. Însuşi băţul, în afara rolului pe care i-l conferă situaţia respectivă, este rău identificat, în ceea ce priveşte calităţile sale intrinsece. În adevăr, pe de o parte, el este înlocuit la nevoie cu obiecte care nu au decît o foarte vagă asemănare ca lungime, o grămadă de paie, borul unei pălării sau chiar un castron: ca şi cum gestul, care a fost provocat şi modelat de băţul respectiv, l-a absorbit pe acesta, astfel că pentru repetarea gestului se caută ulterior alte obiecte. Pe de altă parte, băţul nu este recunoscut atunci cînd aparţine unui ansamblu gata constituit. Cimpanzeului nu-i trece prin gînd să-l desprindă dintr-o ladă, sau să ia o ramură dintr-un arbore de ricin care este alături de el, gata tăiat. El ia întregul trunchi, deşi acesta este prea gros pentru a putea trece printre gratii.

Dimpotrivă, deîndată ce are băţul în mînă, maimuţa îi dă tot felul de întrebuinţări: măreşte cu el spaţiile dintre gratii, îl introduce prin crăpătura capacului în hîrdău, lingîndu-l apoi, saltă cu ajutorul lui capacul, transformîndu-l în pîrghie, întinde pe el salivă pentru a prinde furnici şi a le duce la gură, îşi curăţă talpa de murdăriile pe care a călcat, atinge o şopîrlă simulînd spaima, sîciie o găină, îl învîrte ca pe o armă de luptă, îl foloseşte drept vătrai, atinge cu el un coş de metal electrizat conţinînd fructe, îl foloseşte ca unealtă pentru scormonirea pămîntului, ajutîndu-se cu dinţii, ceafa sau piciorul. Efecte atît de variate fac din acesta o adevărată baghetă magică, dar nu o unealtă. Efectele depind mai mult de împrejurări decît de calităţile băţului însuşi; ele sînt accidentale şi adesea caraghioase. Folosirea uneltei, dimpotrivă, depinde strict de modelarea ei; ea corespunde exercitării unei aptitudini care aci este abolită de agnozie; numai o dată cu specia umană ea a putut ajunge la o dezvoltare istorică.

În anumite cazuri, este adevărat, apare o apropiere mai strînsă între obiect şi utilizarea lui. Prezenţa paielor sau a vrejurilor îndeamnă maimuţa să şi le strîngă în jurul corpului, să-şi facă un culcuş, chiar dacă este foarte tînără şi nu are experienţa vieţii în pădure: este oare vorba de o reînviere a obişnuinţelor ancestrale? Maimuţei îi place să-şi agaţe frunze, zdrenţe, cutii de tablă albă, de dinţi, pe spate, de braţe, de picioare; să se plimbe şi să danseze cu aceste obiecte, a căror ba-

Scanned with OKEN Scanner

lansare și agitare îi provoacă bucuria, mai mult decît efectul optic, întrucît reprezintă un acompaniament și o stimulare a exaltării sale. Cu vopseaua descoperită într-o oală zmîngălește tot ce o înconjură. Dar începe prin a o duce la gură și neplăcîndu-i gustul, prin a-și șterge buzele de obiectele împrejmuitoare; observînd apoi petele rămase, înlocuiește fața cu mîinile pentru a-și etala pictura. Aci nu este nimic care să depășească legea efectului[1] și conduita aceasta este încă departe de gesturile, deși formale, ale copilului care descoperă pivotul — învîrtind sistematic clanța —, balamaua — mișcînd o ușă batantă —, glisiera — trăgînd și împingînd un saltar —, volumul — umplînd exact o cutiuță sau o ladă, ori încercînd singur sau pe altul o mănușă sau un pantof.

Activitatea de care este capabil animalul nu este orientată spre cunoaștere, ci către rezultatul perceptibil sau util; ea nu tinde către general, ci către cazul particular. Ea nu reține din obiect decît mijlocul de care are momentan nevoie, fiind insensibilă la restul structurii sale. Mai mult, numai gestul se înscrie în comportament; obiectul corespunzător este uitat, chiar conformația sa proprie fiind atît de slab cunoscută încît reprezintă adesea un obstacol în calea actului, deși îl evocă. Între prima întrebuințare a unei lăzi de către maimuță, în vederea atingerii scopului propus și reluarea acestei soluții trec 19 zile. În acest răstimp, observînd lada postată atît de aproape de hrană, încît o simplă mișcare i-ar permite utilizarea ei, ea se mulțumește să o împingă de cîteva ori, ca și cum și-ar spune: „trebuie făcut ceva cu lada asta, dar ce anume?" În fața unei lăzi așezate cu deschizătura în jos peste o banană, animalului, căzut pe gînduri, nu-i trece prin minte să o răstoarne; dar observînd alături o cușcă așezată drept, el intră înăuntru. Ca și cînd ar fi împiedicat de dispunerea, desigur modificabilă a obiectului, el se mulțumește cu un act oarecum analogic. Tot astfel, neizbutind să tragă suficient de frînghia înfășurată pe trapez, pentru a se balansa și a atinge hrana, el face totuși o mișcare simbolică de oscilație lîngă frînghia prea scurtă.

---

[1] Vezi H. Wallon, *L'évolution psychologique de l'Enfant*, A. Colin, partea a II-a, cap. 1.

Pentru cimpanzeu, lumea este mai mult acțiune și mișcare decît intuiție obiectivă. El se consideră un mobil în mijlocul altor obiective mobile. Este mai frecvent, de exemplu, să-l vedem sărind pe o bîrnă exact în momentul în care coșul cu fructe, agățat de o frînghie, s-a apropiat îndeajuns pentru a putea fi prins, decît să-l observăm deplasînd un obiect, oricît de ușor, care-l separă de hrană. El pare că nu sesizează bine obiectele decît în forma lor dinamică și în legătură cu propria sa activitate. Imaginea realității lor statice și permanente ar presupune capacitatea de a le releva trăsăturile fixe și coordonate, adică disociabile și individuale. Or, maimuța nu posedă nici măcar noțiunea echilibrului static; ea nu are impresia verticalei, după cum ne demonstrează singură atunci cînd așază o ladă pe alta. De asemenea, ea nu știe să deosebească obiectele din spațiu de obiectele în timp, adică lucrurile imobilizate într-o poziție și formă anumită la un moment dat, de mișcările și schimbările la care pot fi supuse.

Cu toate acestea, cimpanzeul depășește alte specii animale datorită intuirii spațiului în mod dinamic, care este un fapt pozitiv care prezintă diferite nivele. Capacitatea sa de a utiliza ca instrumente obiectele pe care le află în cîmpul său vizual-motor se confundă cu capacitatea de a realiza reuniri, *structuri*, de a organiza această combinare de spațiu, obiecte, gesturi — care este spațiul concret — în funcție de scopurile către care aspiră dorința sa. Lucrul este demonstrat și de utilizarea căii ocolite. Prima mișcare a animalului este să-și însușească hrana pe drumul cel mai scurt. Linia de forță care se dezvoltă atunci între cele două puncte poate deveni atît de exclusivă încît eforturile animalului se irosesc în gesturi de apropiere, unele chiar inutile, pînă la epuizare. Dar, pe de altă parte, poate fi imaginat și un drum indirect, și așa procedează cimpanzeul. Experimentul tip este de a așeza fructul dorit într-o cutie a cărei latură fără margine este întoarsă invers față de animal, care e reținut în spatele gratiilor. Mai înainte de a-l atrage către sine, este, așadar, necesar ca saltarul să fie depărtat și deplasat lateral, act care presupune capacitatea de a sesiza, printr-o intuire simultană, poziții succesive, și de a controla urmările deplasărilor reale pe această traectorie ideală. Experi-

mentul arată că animalul greșește adesea și că operația de întoarcere este compromisă, din cînd în cînd, de tendința animalului de a trage obiectul direct spre sine.

După Guillaume și Mayerson, intuirea dinamică a spațiului de către cimpanzeu ar fi analogă celei cerute de jocul de biliard. Deosebirea este totuși mare. La animal, intuirea corpului propriu în mișcare este prezentă în tot timpul acțiunii, ca element esențial. În izbirea calculată, care face ca bila să declanșeze repercusiuni prevăzute, schema dinamică care motivează gestul s-a identificat, prin transfer, cu masa de biliard. Chiar atunci cînd animalul trebuie să facă în așa fel ca obiectul să ocolească obstacole, gestul nu încetează de a se modela după rezultat. Între actul de a merge de-a lungul limitei vizibile, care se opune provizoriu apropierii obiectului și cel al imaginării, ca eventual spectator, a unei succesiuni de traiecte într-un spațiu de șocuri și mișcări transmise, distanța este considerabilă. Schimbarea de nivel, sau mai curînd de plan, este de altfel și mai radicală încă, atunci cînd intuirea raporturilor în spațiu nu mai depinde de gest, ci se desprinde pentru a deveni cunoaștere geometrică sau mecanică, adică un sistem de relații și mișcări, de care cel ce le imaginează și le studiază rămîne complet străin.

Ceea ce a vrut Koehler să sublinieze, în special, în încercările izbutite ale animalului de a apuca hrana, a fost faptul că ele nu sînt rezultatul unor corectări succesive sau al unor adiționări de amănunte, așa cum s-a ajuns să se creadă folosindu-se metoda încercărilor și a erorilor, ci că apar fiecare ca o constelație indivizibilă, în cadrul căruia nici un element nu are sens și nu există decît prin raportare la ansamblu. Soluția apare deodată și complet în structura sa originală, fără a fi fost anunțată de tentativele anterioare. Dorința însușirii obiectului face ca între acesta și subiect să apară un cîmp de forțe, ale cărui configurații posibile depind atît de variațiile proprii cîmpului exterior, cît și de circuitele susceptibile să se deschidă în cîmpul conexiunilor nervoase. De acesta din urmă depind diferențele de nivel intelectual dintre speciile animale, ca și dintre indivizii aceleiași specii. Strict complementare, cele două cîmpuri nu pot fi distinse, decît numai în vede-

rea analizării condițiilor lor respective. Efectele care se produc denotă legătura lor intimă. De altfel, cu cît coeziunea este mai strînsă și mai bine determinată, cu atît mai specifice vor fi structurile care pot să apară. Ele nu au nimic comun cu tatonările care ajung la rezultat prin intermediul unor corecții minuțioase și continui.

Marele merit al acestei concepții este că desființează acea fărămițare prealabilă a realului în termeni și entități, mult prea frecvent considerate a fi mai reale decît însăși experiența și ale căror recombinări constituie o problemă ce se substituie adevăratelor probleme. Dar, la rîndul său, ea a devenit un sistem rigid care mutilează realitatea. Pornită de la o serie de experimente ingenioase, privitoare la percepția vizuală, care demonstrau în ce fel poate aceasta să-și schimbe brusc semnificația (ca urmare a unor infime modificări de amănunt ale trăsăturilor) sau, dimpotrivă, să și-o păstreze, în ciuda unor importante prefaceri, această concepție a fost extinsă la interpretarea lumii fizice, cît și la interpretarea comportamentelor în lumea vie. Ea a introdus în aceste domenii noțiunile de ansamblu și structură, care nu depind decît de ele însele, fiind distincte unele de altele, și care au putut fi asemuite ideilor platoniene. În orice caz, intervalul dintre ansambluri este neutru și lipsit de realitate.

Opusă psihologiei încercărilor și erorilor, în această psihologie contează numai reușitele, suficiente lor înșeși. Încercările care le preced nu ar avea nimic comun cu ele; încercările neizbutite ar fi ca și inexistente. Dimpotrivă, simpla observare, indică faptul că acestea se transformă, contribuind, așadar, fiecare la schimbarea comportamentului subiectului, și conducîndu-l pînă în momentul soluției. Desigur că între aceste încercări poate să nu fie nici o asemănare aparentă după cum nici între ele și reușita finală. Dar și în lumea fizică se produc schimbări bruște de echilibru, iar în lumea biologică — mutații, care, fără să fie asemănătoare cu stările anterioare, nu le înlocuiesc — atunci cînd o acumulare suficientă de împrejurări face ca transformarea să devină inevitabilă — fără cauză. Cantitatea se transformă în calitate. În asemenea cazuri, încercările, chiar infructuoase, nu au doar o valoare

negativă. Prin ele continuă faza acută a actului, aceea în care insuccesul agravează conflictul dintre trebuință, dorință, necesitatea afectivă sau vitală, și obstacol; de unde restructurări, dispariția reacțiilor obișnuite, a vechilor structuri, și regruparea în structuri noi a factorilor și împrejurărilor care se întîlnesc în cîmpul de acțiune, susceptibil de a fi activat într-o manieră din ce în ce mai selectivă.

Teoria „formei" sau a *Gestalt*-ului, între ai cărei protagoniști principali este Koehler, relevă invenția ca pe un fapt original și creator, dar face din ea un absolut, — minune sau predestinare —, izolat de viață și de evoluția psihică în care nu-și mai află explicația. Voind să demonstreze că este ireductibilă la un pluralism de elemente individualizate, care s-ar combina sau s-ar exclude cvasi-mecanic, depășind deosebirea dintre subiect și obiect — care nu este, de fapt, un dualism primitiv ci o dedublare evolutivă —, teoria aceasta a ajuns să ignoreze sistematic însăși evoluția, ca succesiune de dificultăți sau conflicte rezolvate. Încercarea și reușita, eroarea și invenția, efortul și realizarea au o solidaritate intimă și necesară. A nu ține seama de un termen înseamnă a-l lăsa fără suport pe celălalt. Atunci cînd apare o contradicție ea trebuie elucidată. Eschivarea este tocmai contrariul. O cale de scăpare este a contopi cei doi termeni, așa cum au procedat cei de care am vorbit mai înainte; o alta este a suprima pe unul dintre ei, ca în acest caz.

*

Copilul a fost supus, la rîndul său, unor probe asemănătoare celor prin care a fost trecut cimpanzeul. De fapt, Buehler a denumit vîrsta de un an, vîrsta cimpanzeului, cînd copilul este capabil să rezolve aceleași probleme ca maimuța. Comparația nu este, însă, exactă. În inteligența practică a maimuței intră prea multă agilitate motrice, ca să poată rivaliza cu el copilul de un an. Pe de altă parte, probe din ce în ce mai dificile i-au permis lui André Rey[1] să urmărească progresul inteligenței practice a copilului pînă la 14—15 ani. Dar

[1] André Rey, *L'intelligence pratique chez l'enfant*, Paris, Alcan, 1935.

în acest răstimp între maimuță și copil se produce o modificare bruscă a nivelelor, anume cînd copilul începe să vorbească. La început, totuși, schimbarea nu pare să fie totdeauna în favoarea sa.

Sincronismul dintre apariția limbajului și diferențierea comportamentului copilului de al maimuței ridică o chestiune de cauzalitate. Oare aceasta are loc sub influența directă a cuvîntului? De fapt, acțiunea omului este punctată de consemne verbale sau mintale care ordonează permanent succesiunea fazelor și a mijloacelor sale. Devenite la adult, cel mai adesea, interioare, eliptice, implicite, acestea se exteriorizează la copil sub formele „formulării verbale". Dacă acesta este mecanismul care provoacă transformarea, atunci înseamnă că la un moment dat inteligența practică ar înceta să mai fie intuitivă pentru a deveni discursivă. Ea s-ar dezvolta datorită înlănțuirii progresive a argumentelor. Desigur că nu este posibil ca, o dată intrat în aptitudinile copilului, cuvîntul să nu pătrundă în diferitele domenii ale activității sale. Dar este aceasta partea esențială a schimbării, iar inteligența situațiilor suferă, oare, o metamorfoză completă și reală?

Fără îndoială, locul exact al vorbirii în aceste variații ale comportamentului va reieși mai bine din compararea celor care o pierd cu cei care o dobîndesc. Și la afazici a fost constatată o schimbare în aptitudinile practice și în special un regres în capacitatea lor de a înțelege și utiliza relațiile spațiale. Head pune acest fapt pe seama dispariției vorbirii interioare. Dacă, de exemplu, situat în fața celui care-l examinează, afazicul nu mai știe să ridice concomitent cu examinatorul brațul său drept, ci ridică brațul stîng, deși dacă este postat în fața unei oglinzi cu examinatorul în spate, execută bine ceea ce îl vede pe acesta că face, faptul s-ar datora incapacității lui de a-și mai ordona sieși „dreapta" sau „stînga". Dar experimentele lui van Woerkom, făcute tot cu afazici, demonstrează că tulburarea este mult mai profundă; ea se extinde la toate cazurile în care subiectului i se cere să nu se limiteze numai la recunoașterea pozițiilor ocupate momentan de obiecte și la suprapunerea lor, ci să caute să realizeze o poziție în spațiul gol. De exemplu, el nu va ști să așeze un băț de chibrit simetric față de altul aflat deja pe masă, nici

Scanned with OKEN Scanner

paralel, nici chiar la o distanță oarecare. El manifestă tendința de a așeza obiectul peste sau lîngă obiectul fixat mai înainte, iar pe o suprafață goală, mai curînd către limite sau pe margine decît în mijlocul ei. Van Woerkom a relevat și faptul că afazicul manifestă alterări asemănătoare și în ceea ce privește capacitatea de reproducere a ritmurilor.

Aci se află, cu siguranță, legătura dintre vorbire și percepția spațială[1]. Ca și ritmul, vorbirea trebuie să se desfășoare în timp. Dar această succesiune ordonată presupune o simultaneitate inițială, o intuiție globală a părților care vor trebui să se împartă într-un anumit fel în timp și care trebuie să ocupe, de la început, anumite poziții reciproce. Nu mai trebuie să adăugăm că aceste poziții sînt pur ideale. Ele presupun un spațiu sublimat, mintal. Iar acest spațiu, distinct de spațiul concret care se confundă cu cîmpul percepției, este mediul în care trebuie să aibă putință să apară și să fie imaginate și pozițiile sau traiectoriile în curs de realizare. O schimbare în ordinea spațială a lucrurilor, care nu este un fapt direct și efectiv în percepție, scapă reprezentării ori de cîte ori nu este intuit un spațiu care să depășească ceea ce există, un spațiu în posibilitate.

Numai în acest fel pot fi interpretate observațiile lui Boutan, primul care a semnalat faptul, pe baza comparației dintre comportamentul maimuței și al copilului, înainte și după vîrsta vorbirii. Trebuind, și unul și celălalt, să apuce o cutie cu dulciuri, dintr-o serie de cutii aliniate, învățarea i-a făcut repede să elimine din alegere erorile. Dar schimbarea ordinii derutează complet atît pe copilul care încă nu vorbește, cît și pe maimuță, și ei fac încercările la întîmplare, vechea deprindere îngreunînd mult dobîndirea uneia noi. Dimpotrivă, copilul care vorbește nu are nevoie de prea multe încercări pentru a urmări cutia în deplasările sale, dacă acestea se fac după o anumită ordine. Nu devine evident că faptul se datorește aptitudinii sale de a schița ideal traiectoria pozițiilor succesive ocupate de cutie? Enunțarea verbală a acestor poziții ar depăși cu mult posibilitățile lingvistice ale vîrstei sale. Este vorba,

[1] Vezi partea a III-a.

așadar, de o operație mai elementară, mai apropiată de acțiunea direct legată de lucruri, dar care are în comun cu vorbirea unele condiții comune.

Înainte de vîrsta de un an, actele copilului nu par să depășească motivarea psihologică a efectului, perceperea propriului lor rezultat provocînd reproducerea lor, cel puțin în măsura în care curiozitatea sau un interes oarecare se leagă de acest rezultat; astfel, în jurul vîrstei de un an, el lasă să cadă și determină căderea obiectelor, numai pentru a le vedea și a le auzi căzînd sau pentru a provoca ridicarea lor; el repetă gestul care a făcut să răsune obiectul ținut în mînă prin ciocnirea lui de altul. Către această vîrstă apare manipularea sau utilizarea lucrurilor ținînd seama de anumite amănunte ale structurii lor. Copilul încearcă să introducă un caiet într-o învelitoare[1], rezolvînd repede dificultatea de a nu le încurca (1 an); el încearcă să introducă în broască cheile pe care le-a găsit; răsfoiește o carte; deplasează înainte și înapoi un sertar. Folosește, de asemenea, tot felul de obiecte ca podoabe. Puțin mai tîrziu, el știe să dea obiectului noi întrebuințări, descoperite în cursul diferitelor împrejurări. Folosește scăunașul nu numai pentru a sta, dar și ca scăriță, și lipsindu-i scaunul transferă acest rol altor obiecte, mai mult sau mai puțin asemănătoare (1; 7). După o răceală care l-a învățat să întrebuințeze batista, aceea pe care o are în buzunar constituie o ocazie ca, în timpul unei plimbări să simuleze suflarea nasului, prin scoaterea ei fie și de treizeci de ori (1; 10). Obiectul poate deveni, totodată, punct de plecare al unor acte succesive care reproduc situații mai mult sau mai puțin complexe. Actul poate fi în acest caz mai ales un act imitativ sau habitudinal. După ce a răsturnat o cutie cu pudră, vederea unei mături îl face să reproducă pentru prima oară gestul măturării, în alt chip decît prin imitare nemijlocită (1; 8). Fiindu-i retrasă plapuma de pe pat, din cauza căldurii, se duce să o caute și se

---

[1] Exemple date de Wintsch.

Nota autorului: După convenția adoptată în mod obișnuit, vîrsta copilului se înseamnă astfel: cifra urmată de „;" indică numărul de ani, numărul următor cel al lunilor, iar numărul dintre paranteze numărul zilelor.

Scanned with OKEN Scanner

acoperă cu ea; sînt necesare cîteva zile mai înainte de a accepta schimbarea (1; 10). La întrebarea care este numele și pronumele său, arată brățara cu numele său, pe care a primit-o cu cîteva zile mai înainte (2;). Gestul devine o adevărată stereotipie, care durează luni și ani în șir. Astfel, activitatea sa este, foarte devreme, de provenienţă foarte diversă; o mare parte se datorește repetiţiei, dresajului sau chiar imitaţiei. Dar intervin și invenţiunea inteligentă și descoperirea instrumentală, după cum se întîmplă și în cazul cimpanzeului.

Cu toate acestea, se poate observa o primă deosebire anume tendinţa copilului de a solicita sprijinul adultului: cîmpul activităţii sale utile este ambianţa psihică; copilului îi trebuie mult timp mai înainte de a-și putea satisface nevoile și dorinţele, fără ajutorul persoanelor care-l înconjoară. Constatînd că un obiect îi este inaccesibil, dar voind să-l apuce el însuși, cere să fie ridicat sau să i se coboare lucrul. Utilizarea scaunului său și a mesei poate să întîrzie[1]: ea nu va fi descoperită decît dacă lucrurile sînt suficient de apropiate de obiect (3; 6). La 4; 10 nu-i trece, încă, prin minte ideea de a pune un scaun peste o ladă, dar înlocuiește pe unul cu altul. Conduita scăunelului nu parvine la altceva, decît la utilizarea individuală a obiectelor. Acestea par să aibă o mai slabă tendinţă de a se contopi într-un suport unic, decît în cazul animalului.

A doua diferenţă dintre cei doi constă în faptul că mai înainte de a folosi instrumentul, copilul lasă adesea impresia că și-l reprezintă. Mai înainte de a acţiona, el cunoaște, își reamintește. După ce a făcut încercări neizbutite, destinate a demonstra că nu se poate urca, el declară: „Nu pot, sînt prea mic... Trebuie scară... Acasă am o scară" (4;). Imaginea scării îl împiedică să constate că în condiţiile existente ar putea întrebuinţa scaunul în chip de scară. De asemenea, după ce a făcut cîteva gesturi în direcţia obiectului, el afirmă: „Trebuie băţ", fără să vadă că o stinghie aflată în apropiere ar putea îndeplini rolul aceluia[2]. Ideea unui anumit instrument pare că îi maschează elementele ce ar putea fi utilizate în situaţia dată. Cînd i se arată

---

[1] Exemple date de André Rey.

[2] *Ibidem.*

stinghii prea scurte, el le schimbă pe rînd, deși sînt asemănătoare; așa procedează, de altfel, și maimuța. Copilului i se pune la dispoziție un scaun. Dar îl lasă la distanța de un metru de obiect. Se urcă pe el și riscă să cadă atunci cînd îndreaptă stinghia spre obiectul prea depărtat. Nu-i trece prin minte că ar putea împinge scaunul pînă sub obiect (4; 3). Așadar, cîmpul perceptiv nu se organizează ca la maimuță, care este în stare să potrivească stinghia la o distanță potrivită pentru săriturile sale. Un alt copil de 4; 7 demonstrează o neputință și mai mare de a utiliza mijloacele care sînt în preajma lui. Este necesar să i se atragă atenția că are un băț la îndemînă, altfel ar continua străduințele sale inutile. Neizbutind nici astfel, el trage un scaun pînă în apropierea obiectului. Dar scaunul e prea scund. Începe, atunci, să regrete că nu are lîngă el scaunul din clasă, deși acela este și mai scund. Așadar, persistă imaginea unui anumit obiect, chiar nepotrivit scopului lui. De-abia începînd cu 5; problema este rezolvată, dar treptat. Copilului poate să-i vină ideea de a suprapune treptele: este metoda constructivă. Poate încerca să schimbe un scaun mai scund cu unul mai înalt: este o substituire dirijată. Se întîmplă chiar ca să se ducă singur să-și caute un scaun, dar înlocuiește între ele, fără deosebire, scaunele scunde cu cele mai înalte.

Erorile în aprecierea dimensiunilor sînt, de fapt, foarte persistente la copil. La 5; nu știe încă să le compare atunci cînd obiectul este schimbat. Mărimea se află, încă, în faza sa precategorială[1]. Ea rămîne încorporată formei și ansamblului de calități care constituie obiectul perceput. Astfel, căutînd un scăunel, copilul schimbă pe rînd o masă de 0,50 m, un scaun de 0,45 m, o masă de 0,60 m, o scîndură de 1,70 m. Între lungimea optică și cea utilizabilă, între înălțime și volum, între dimensiuni și formă, pare să fie un conflict. În timp ce animalul inserează în gesturile sale obiecte intermediare de o mărime convenabilă, fără să pară împiedicat de însăși natura lor, copilul ia unele proprietăți ale obiectului drept altele, învățînd să utilizeze, pe fiecare

---

[1] Vezi Henri Wallon, *L'Evolution psychologique de l'enfant*, partea a III-a, cap. 4.

în parte, ca pe un mijloc de a le clasa și compara între ele, din acest punct de vedere special.

Semnificativă este și o altă iluzie. Dîndu-și seama că bățul este prea scurt, maimuța apucă două deodată, dar le ține cap la cap în mîini, neputînd, astfel, să folosească lungimea lor totală pentru a atinge obiectul. Simpla lungime optică ține loc de lungime superposabilă unei distanțe. Copilul lasă impresia că procedează într-un fel și mai naiv. I se întîmplă (4; 1) să țină în mînă cele două bețe, în fascicol. Tot așa, la o altă probă, care constă în scoaterea dintr-un vas a unui obiect prevăzut cu un cîrlig, în loc să pună firele — prea scurte — cap la cap, el le alătură. Un alt copil ține cîte un băț în fiecare mînă și face eforturi cu amîndouă. Lungimea ansamblului nu este în nici un fel sporită; copilul nu are decît simpla conștiință a unei pluralități necesare, un singur băț sau un singur fir nefiind suficiente; iluzia optică face loc unei iluzii numerice. Rezultatul pare și mai puțin satisfăcător, el are, însă, drept cauză intervenția numărului, care adaugă la simplele date senzoriale ale percepției un determinant de acum intelectual. În acest fel, o înapoiere aparentă în ceea ce privește efectul poate să se datoreze influenței unei elaborări mintale superioare.

Combinațiile instrumentale încercate de copil indică faptul că insuccesul sau nesiguranța se datorează neputinței de a acoperi mintal — cu mijloacele de care dispune — distanța ce trebuie parcursă. De exemplu, el nu-și imaginează că două scăunașe suprapuse i-ar permite să pună mîna pe obiect (4;11 și 5;5). Dimpotrivă, un alt copil de 5;6 așază de îndată două scaune unul peste altul, apoi, în momentul în care vrea să-l așeze și pe al treilea, se răzgîndește și-l folosește pentru a se putea urca pe eșafodaj. În acest caz, adaptarea instrumentului la dimensiunile spațiului este perfectă. Folosind, în același timp, bățul și scaunul, un copil de 4;11 încearcă, mai întîi, să apuce obiectul direct, apoi folosește un scaun, pe care-l înlocuiește cu unul mai înalt; pe urmă, face apel la o stinghie, fără să folosească scaunul; atunci îi vine ideea să combine stinghia cu scaunul, dar acesta este prea departe; nu reușește, în cele din urmă, decît folosind stinghia și un scaun înalt, rămas sub obiect. Această succesiune

Scanned with OKEN Scanner

puțin metodică de încercări dovedește o lipsă evidentă de prevedere, care, la rîndul ei, indică inaptitudinea de a face să coincidă, în aceeași intuiție spațială, ceea ce nu coincide, încă, în spațiul perceput: intervalul care trebuie parcurs și ceea ce permite parcurgerea lui. Dimpotrivă, un copil de 5;10 constatînd că eforturile sale cu o stinghie sînt inutile, pune două capăt la capăt, dar neavînd cu ce să le lege, observă brusc un scaun, îl pune la locul potrivit, se urcă pe el și dă jos obiectul cu stinghia. Procedeele nu lipsesc atunci cînd au devenit comensurabile cu distanța ce trebuie acoperită.

O altă probă — rezolvată în mod obișnuit către 5; — în care copilul trebuie să stea în fața unei lăzi cu vedere în interior, privind către panoul din fund, care este plin, și să scoată afară cu ajutorul unui băț, printr-o deschizătură aflată pe panoul din stînga, o cutiuță, plasată într-un saltar, a cărui latură descoperită este întoarsă spre panoul plin, adică în partea opusă copilului, relevă trei comportamente care pot să alterneze, să se contrazică sau să se combine: copilul poate atrage cutia direct spre sine, după ce a săltat-o peste latura saltarului cea mai apropiată de el, dar cutia, ajunsă aproape de el, este oprită de zăbrele, spațiile dintre ele fiind prea înguste pentru a-i permite trecerea; el însuși se poate deplasa și să se așeze în fața deschizăturii încît să poată atrage cutia direct la sine; el poate să o scoată din saltar fie corect pe partea fără latură, fie săltînd-o peste una dintre laturi, apoi, fără să-și schimbe locul, să o împingă cu bățul spre deschizătura din panoul stîng. În cursul acestei din urmă operații, care duce la soluția justă, este interesant faptul că, în mod obișnuit, cutia nu urmează traiectoria cea mai scurtă, aceea care ar purta-o prin spațiul gol dintre sertar și deschizătură, ci este condusă pînă la un perete și apoi de-a lungul acestuia. Este exact aceeași incapacitate de a utiliza un spațiu fără conținut concret sau fără limite perceptibile, pe care a constatat-o Van Woerkom și la afazic.

Într-o altă probă, cușca în care se află obiectul ce trebuie dobîndit are doi pereți plini, în unghi drept și doi pereți cu zăbrele. Această cușcă e dreptunghiulară. Obiectul este fixat de o sfoară legată de un pivot din

Scanned with OKEN Scanner

interiorul cuştii. Celălalt capăt trece printre bare. Dacă sfoara urmează latura mai lungă, obiectul depăşeşte posibilitatea copilului de a-l atinge; dacă, dimpotrivă, sfoara urmează latura mai mică, copilul poate apuca obiectul trecînd mîna printre gratii. Sfoara trebuie adusă, aşadar, din prima poziţie în a doua. Şi în acest caz, conduitele sînt diverse; unele, de-a dreptul iraţionale, fiind simple mişcări accidentale sau procedee obişnuite, dar nedestinate a duce la vreun rezultat; altele demonstrează, ca mai sus, o capacitate insuficientă de a imagina în spaţiu mişcările şi consecinţele lor. Copiii mai mici, observînd mişcările obiectului, ori de cîte ori trag de sfoară, sînt captivaţi de acest efect şi se limitează la a le întreţine, sau ridică în aer obiectul înălţînd braţul spre partea de sus a cuştii. Alteori încearcă să-l apuce direct căutînd să-şi strecoare mîna prin spaţiul dintre ultima bară şi peretele plin. Numeroşi copii privesc pe sub masă, ca la jocul de-a v-aţi ascunselea, părînd că asimilează soluţia căutată unui obiect care se ascunde. Cei care au ideea să schimbe intervalele de la capătul liber al sforii, o fac la întîmplare, unii chiar în direcţia care sporeşte distanţa pînă la obiect, în loc să o micşoreze. Dacă sfoara este deplasată fără ştirea lor, ei nu observă. În fine, cei care îşi dau seama în ce sens trebuie făcută manevra, trec sfoara după fiecare bară în parte; unii, care au trecut peste mai multe bare din neatenţie, se întorc înapoi. Aşadar, chiar cînd este descoperit, procedeul nu se suprapune încă spaţiului ce trebuie parcurs. Avansarea urmăreşte peretele pas cu pas, în loc să fie imaginată ca o traiectorie liberă, ce uneşte poziţia prezentă a obiectului cu cea dorită. Proba nu este rezolvată de copiii mai mici de 5 ani. Este de reţinut că, după Guillaume şi Meyerson, ea este soluţionată aproape imediat de maimuţă; cauza ar fi cunoaşterea cuştii.

Desigur că, trecînd de la maimuţă la copil condiţiile experimentului trebuie schimbate considerabil. Deprinderile şi aptitudinile senzori-motorii, agilitatea, raporturile pe care aceasta le provoacă în previziunile imediate de acţiune a maimuţei, sînt mult prea deosebite pentru a face ca, o situaţie obiectiv asemănătoare, să fie, din punct de vedere practic, aceeaşi pentru mai-

muță și copil. Dar deosebirea esențială dintre copil și maimuță este că pentru maimuță spațiul nu este altceva decît cel al gesturilor și scopurilor sale. Cel al copilului nu este, încă, mediul neutru și abstract în care schimbările poziției obiectelor să poată fi imaginate liber, dar, de pe acum, el apare, ca una dintre calitățile obiectelor contopită, deocamdată, cu celelalte calități. De-abia mai tîrziu această unitate conceptuală, care transcende întrucîtva proprietățile deosebite ale obiectelor, va deveni o condiție indispensabilă formării reprezentărilor, fie și a celor esențial concrete. La început, însă, limitat în fiecare act și obiect la momentul îndeplinirii sau imaginării lor, conceptul pare că dă acestora o fixitate, în loc să le introducă în serii, unde jocul comparațiilor, al gradărilor și al nuanțelor le-ar permite să intre în niște relații susceptibile de a depăși indefinit relațiile actuale ale experienței senzori-motrii. Neputincios încă de a le imprima această mobilitate ideală, copilul este, pe de altă parte, în conflict cu mobilitatea actelor, a căror reînnoire este solicitată fără încetare de lumea exterioară. De unde și stîngăcia frecventă a copilului în fața unor situații care sînt ușor rezolvate de intuițiile senzori-motorii ale cimpanzeului. Această opoziție demonstrează că originea conceptelor nu trebuie căutată în scheme relative la reacțiile imediate, pe care împrejurările le provoacă oricărei ființe vii, conform nivelului său de organizare. Conceptele nu sînt o simplă calchiere a acestor scheme[1]. Ele aparțin unui alt sistem a cărui evoluție depinde de existența societății umane.

---

[1] Vezi capitolul precedent.

3

MITURI ŞI RAŢIUNE

Mai există încă o opoziţie care domină studiul comparat al inteligenţei, datorită căreia, acţiunea imediată se îmbogăţeşte în raport cu situaţiile concrete şi cu ceea ce se exprimă, se fixează şi se transmite sub formă de gîndire. Cea mai radicală formă a acestei opoziţii se regăseşte într-un articol postum al lui Ch. Blondel, formulată cu întregul farmec al remarcabilului său talent[1]. În momentul de faţă, sau pînă într-o epocă recentă din istoria omenirii, s-au aflat faţă în faţă două sisteme contrarii: cel al acţiunii experimentale — din care provin tehnicile, cunoaşterea principiilor lor, ştiinţa şi raţiunea —, şi cel al riturilor, miturilor, al credinţelor şi legendelor tradiţionale, care oferă omului o imagine iraţională despre originea sa şi a lumii. Primul sistem a trebuit să cucerească treptat domeniul celuilalt, pe care a izbutit să-l îngrădească pe măsură ce conştiinţa omului s-a identificat tot mai mult cu o concepţie fizică despre univers. Aceasta s-a format ca un tot omogen şi închis pe seama iluziilor pe care omul le urmărea prin intermediul ceremoniilor, povestirilor, instituţiilor, reprezentărilor religioase şi sociale. Trecerea de la inteligenţa practică la inteligenţa ştiinţifică ar fi directă. Ordinea lucrurilor s-ar impune spiritului uman, ca şi cum pe placa sensibilă a organismului psihomotor s-ar face progresiv o operaţie de calchiere. Ar exista o experienţă în sine, ale cărei legi ar fi legile oricărei gîndiri normale. Astfel, două principii ar sta faţă în faţă, între ele neexistînd decît un raport de excludere reciprocă.

---

[1] Ch. Blondel, *Intelligence et technique*, „Journal de Psychologie", juillet-dec., 1938.

Acest maniheism al raţiunii şi al miturilor îşi are sursa nemijlocită în studiile lui Lévy-Bruhl asupra mentalităţii primitive, pe care Ch. Blondel le-a citat şi comentat adesea. Principiul director cu care s-a recomandat întotdeauna Lévy-Bruhl a fost de a interzice *a priori* orice încercare de a interpreta cu ajutorul propriilor noastre idei pe cele produse de alte civilizaţii. Departe de a ne introduce propriile noastre moduri de a gîndi, trebuie de la început să le tratăm ca exterioare şi străine, dacă nu vrem să riscăm să alterăm semnificaţia ideilor civilizaţiilor precedente. Pentru a se înţelege, dacă acest lucru este posibil, ne pot servi doar împrejurările obiective care se leagă de ele. Esenţial este ca ideile să fie culese cum sînt scoase la iveală de propriul lor aparat de manifestări şi consecinţe; orice depăşire a acestor limite, înseamnă îmbrăţişarea iluziei date de explicaţiile antropomorfice.

Acestui principiu metodologic i s-a asociat postularea contrastului radical dintre modurile noastre de a gîndi şi cele denumite de Lévy-Bruhl, pentru o mai mare comoditate a expresiei, *primitive* (deşi instituţiile primitivilor au un nivel de organizare şi o complexitate, care presupun o îndelungată evoluţie socială, intelectuală şi morală). Lumii noastre intelectuale, întemeiată pe analiza realităţii cu ajutorul unor concepte net definite, el i-a opus o lume în care tot ceea ce există se află sub dominaţia miturilor, ca puteri care o explică şi o fac să existe. În contrast cu preocuparea spiritului nostru de a lega o concluzie de premisele care o cuprind exact, el a pus mentalitatea *prelogică*, care se mulţumeşte cu relaţii între termeni lipsiţi de vreo trăsătură comună şi a căror reunire este ireductibilă la tiparele cele mai comune şi mai necesare — după cîte se pare —, în care pot fi distribuite în mod obişnuit lucrurile. Evenimentului, a cărui cauză poate fi atribuită legăturii dintre împrejurări — pe care experienţa le arată înzestrate cu eficacitate şi necesitate —, i se opune credinţa în acţiunile magice sau mistice, ale cărei efecte ar putea fi provocate mai mult sau mai puţin arbitrar, prin intermediul incantaţiilor şi al simulacrelor. Pentru a lămuri această discordanţă dintre cele două moduri de gîndire care aparţin la două etape distincte ale civilizaţiei umane, Lévy-

Scanned with OKEN Scanner

Bruhl a ajuns în cele din urmă să opună categoriilor intelectuale, care ar fi fundamental de acord cu natura lucrurilor și desfășurarea evenimentelor, o categorie afectivă, din care ar decurge credința și apelul la puterile supranaturale, care îi par primitivului că pătrund, modifică și domină fără încetare acțiunile de care depind soarta și viața sa.

O concepție analogă adoptă Piaget[1], pe plan individual, atunci cînd opune tot atît de categoric raționamentul copilului celui al adultului. Și aici ar apărea un contrast care se datorește amestecului continuu făcut de gîndire între real și dorință, între legăturile logice — necesare sau experimentale — și accidentul trăit sau incidentul fortuit, dintre ordinea obiectivă și dispozițiile intime, sentimentul, obiceiurile, evoluția individuală. Aceasta este situația pe care Piaget vrea s-o explice prin *egocentrism*, deși eul copilului este mai curînd într-o stare de nebuloasă decît de nucleu, fiind risipit și nesigur pe impresiile sale, înstrăinat în acei care-l înconjoară și în situațiile prin care trece succesiv, neștiind cum să-și însușească situațiile și să le raporteze la sine ca ceea ce se schimbă și este divers la ceea ce este statornic și permanent. O perioadă de participare nediferențiată cu totalitatea experiențelor sale precede pe aceea în care copilul devine capabil să-și afirme persoana în raport cu tot ceea ce nu este ea, lucruri și oameni, și, în cele din urmă, să facă din ea un sălaș al pretențiilor sale în fața realităților înconjurătoare.

Or, tocmai din egocentrismul care se ciocnește de punctele de vedere opuse sau deosebite ale altuia, și e silit să țină seama de ele, vrea Piaget să deducă evoluția gîndirii de la copil la adult. Acest progres ar fi legat de un progres al sociabilității. Copilul va fi învățat să iasă din izolarea sa psihică, pentru a imagina raporturi de reciprocitate și pentru a extrage din reciprocitatea persoanelor noțiunea relațiilor neutre și obiective dintre lucruri, în ziua în care existența celor din jurul său îi va deveni sensibilă. Dar ordinea factorilor trebuie, desigur, inversată. Copilul începe printr-o sociabilitate strîmtă cu ambianța sa umană, din mo-

---

[1] J. Piaget, *Le représentation du Monde chez l'enfant*, Paris, Alcan, 1926.

Scanned with OKEN Scanner

ment ce începe prin a fi în directă dependență de ea. Neputînd să trăiască decît prin ea, orice nevoie sau dorință neputînd să și-o satisfacă decît prin intermediul și intervenția ei, copilul trebuie să se întoarcă spre ea și după ea trebuie să se modeleze toate aptitudinile sale intuitive. Orice nouă trezire a conștiinței copilului este îmbibată de ambianță. El are nevoie nu de un progres, ci de o restrîngere a sociabilității. El trebuie să poată să se regăsească în fața celorlalți. Această delimitare, departe de a determina evoluția sa intelectuală, nu poate fi decît efectul ei. Pentru a putea distinge, în probele prin care trece subiectul, ceea ce îi aparține lui de ceea ce ține de influențele exterioare, este necesară o capacitate de diferențiere, de critică și analiză, care nu este afectivă, ci intelectuală. La fiecare vîrstă, sociabilitatea ia forma pe care i-o îngăduie sau i-o impune nivelul organizării mintale; nu sociabilității îi stă în putere să regleze raporturile pe care inteligența o discerne între lucruri.

Dacă, pentru individ, maturizarea aparatului psihic este condiția transformării ce-l face să treacă de la inteligența de copil la aceea a adultului în istoria civilizațiilor cum s-ar rezolva, oare, presupusa contradicție dintre inteligența practică și sistemele ideologice, al cărei tablou ni l-ar oferi societățile umane primitive? Atît pentru Ch. Blondel, cît și pentru Lévy-Bruhl, acțiunea exercitată asupra lucrurilor ar fi o sursă de experiențe din care ar proveni, prin progrese treptate, întregul edificiu al cunoașterii raționale și al științei. La capătul opus, miturile, practicile mistice și magice ar corespunde imaginii pe care și-o face societatea despre sine însăși, despre originile, organizarea și destinele sale. Dacă, după Piaget, gîndirea copilului devine obiectivă datorită socializării sale intelectuale, dimpotrivă, influența reprezentărilor colective sau sociale, după cum afirmă Lévy-Bruhl și Blondel, ar diviza gîndirea primitivului în prelogică și experimentală. Cum se face trecerea de la una la alta, Lévy-Bruhl nu explică. De fapt, nici nu era acesta scopul său. El a vrut, în primul rînd, să prezinte ca fiind inconciliabile două tipuri de gîndire, dintre care pe unul îl consideră a fi rațional iar altul, esențialmente mistic. Privindu-le într-o manieră statică, el nu s-a pre-

Scanned with OKEN Scanner

ocupat de etapele intermediare care ar putea indica elementele susceptibile de a se transforma și modalitatea transformării lor.

Problema devine mult mai acută la Ch. Blondel, care, dimpotrivă, s-a concentrat asupra distincției dintre ceea ce constituie originea cunoașterii obiective și ceea ce îi este contrar. Fără îndoială că el a simțit vîrful ascuțit al unei contradicții. Nu scrisese el despre rațiune că este darul admirabil pe care omul l-a primit din partea societății? Cu toate acestea, nici el nu face decît să opună ideologia specific socială, pe care o pot atinge civilizațiile cele mai primitive, dezvoltării cunoștințelor experimentale și științifice, care tind spre rațiune ca spre o limită a lor. Pentru a rezolva o contradicție, este, oare, mai expeditiv, de a considera, ca în acest caz, termenii drept ireductibili, decît de a-i contopi, sau de a omite pe unul dintre ei, așa cum am văzut că s-a procedat mai înainte?

•

Condițiile necesare dezvoltării gîndirii se deduc foarte bine din compararea inteligenței copilului cu a primitivului. Nu întrucît cauzele insuficienței ar fi aceleași, ci pentru că sînt inversate. În adevăr, asemănările, de atîtea ori subliniate, dintre reprezentările lor despre lucruri constituie un paradox. În fiecare epocă există un ansamblu de cunoștințe, care sînt singure în măsură să asigure acordul individului cu realitățile atît sociale, cît și fizice ale timpului său. Copilul nu poate fi privit separat de mediul în care se desfășoară creșterea sa și care-l formează de la naștere. Universul la care trebuie să se adapteze copilul, după care își modelează activitatea și impresiile sale nu este un fel de univers în sine, invariabil și veșnic; el este totalitatea obiectelor proprii epocii: leagănul, biberonul, scutecele, căldura, lumina artificială; mai tîrziu, mobilele, ale căror părți le mișcă; uneltele, care-i formează deprinderile și-l învață să dea formă lucrurilor; instituțiile, în care își introduce existența sa; și, de asemenea, tehnica limbajului, a explicării, a înțelegerii, care reglează gîndurile sale, impunîndu-le, prin intermediul cadrelor conceptuale și logice, distingerea forțelor și a obiectelor prezente în lumea pusă astăzi la dispoziția sa, ca un

Scanned with OKEN Scanner

rezultat al elaborărilor materiale și mintale, al mileniilor de civilizație.

Dacă activitatea copilului este dirijată, în ceea ce privește motivele și mijloacele sale, de către mediul său actual, cum ar putea el să fie, în același timp, și un fel de primitiv? Iar, pe de altă parte, dacă sistemele de credințe observabile la primitiv sînt rezultatul unor elaborări destul de înaintate, iar în raport cu sistemele de viață și de societate, reprezentarea sa asupra naturii fiind o proiecție a lor —, cum ar putea fi ele regăsite la un copil a cărui ambianță ignoră aceste ritturi și simulacre? Trebuie să optăm pentru una dintre aceste trei ipoteze:

S-ar putea ca etapele parcurse de gîndire, de la primitiv și pînă la noi, să constituie o istorie înscrisă în substanța speciei, astfel că fiecare individ trebuie să o repete pe seama sa, deși într-o alură foarte rapidă; este bine cunoscuta teză a conformității dintre ontogeneză și filogeneză, cu această agravare că ea s-ar aplica nu numai la morfologia organismului ci și la sistemele ideologice, că ar presupune ereditatea caracterelor dobîndite și, printre acestea, a celor mai puțin legate de structurile anatomice. Ar însemna să identificăm funcțiunea cu un obiect sau conținut particular; să admitem, de exemplu, că moștenirea vorbirii nu s-ar limita la aptitudinea de a învăța o limbă anumită, ci ar decurge din toate limbile vorbite de strămoși. Faptele sînt categoric contrare acestei presupuneri. Totuși, autori ca Freud, cred că în fiecare individ are loc o reînviere a impresiilor din etapele de mult depășite de civilizație și chiar din etapele care au precedat civilizația. Alții, ca Jung, vorbesc despre un *paleopsihic*, un inconștient care ar corespunde credințelor și tendințelor celor mai vechi ale umanității. Aceasta e o concepție al cărei substrat biologic este greu de imaginat.

S-ar mai putea presupune că explicația se află în însuși sistemul ideilor noastre, ale cărui stadii ar fi unite atît de solidar încît nici o etapă nu ar fi posibilă fără aceea din care purcede, urmînd o filiație necesară. Logica acestei dezvoltări ar fi mai importantă decît acțiunea mediului în care viețuiește copilul. Dezvoltarea sa intelectuală ar opune, vreme îndelungată,

materialului verbal, tehnic, ideologic, al ambianței sale, forme de gîndire profund străine. În felul acesta, între etapele succesive ale evoluției sale și instrumentele activității mintale aflate la dispoziția sa, ar fi o discordanță. Nimic, însă, nu pare să justifice o asemenea ipoteză. Dimpotrivă, destule exemple arată că influența mediului poate fi suficient de imediată pentru a înlocui, deodată, de la o generație la alta, sau la individul transplantat de tînăr, un sistem de idei arhaice prin altul, al cărui loc în evoluția civilizațiilor este mult ulterior.

Nu ne mai rămîne altă posibilitate decît să considerăm analogiile dintre formele de gîndire ale copilului și cele ale primitivului drept simple coincidențe, mai curînd decît adevărate paralelisme. Analiza cauzelor lor nu este mai puțin interesantă. Vorbind, în termeni generali, se poate susține că manifestările gîndirii presupun un material adecvat de expresii verbale, reprezentări intelectuale și raționamente. Dacă materialul de care dispune epoca noastră a trebuit să fie elaborat, așa cum ne arată istoria umană, în decursul multor milenii, situația primitivului și aceea a copilului pot coincide în anumite momente datorită faptului că primitivul nu posedă instrumentele utilizate de gîndirea umană, pe cînd copilul nu știe să le folosească încă, din lipsă de învățare, dar mai ales de maturizare.

La copil, centrii nervoși ai vieții intelectuale, adică regiunile și sistemele scoarței cerebrale care se dezvoltă cel mai tîrziu și ultimele supuse mielinizării — adică în măsură să funcționeze —, lasă mult timp un fel de autonomie activităților senzori-motorii și afective, care ar trebui să intre sub controlul lor. La primitiv, preponderența poate, de asemenea, să aparțină vieții afective și senzori-motorii, deoarece controlul intelectual nu dispune de sisteme ideologice și de mijloacele gîndirii abstracte pe care civilizația actuală le oferă oricui. De altfel, întregul său mod de viață le menține pe primul plan. În adevăr, în ce fel i-ar oferi limbajul său semnificații și mijloace de acțiune în raport cu o cauzalitate impersonală, din moment ce el nu dispune încă de tehnici atît de lipsite de intervenție subiectivă, cum este utilizarea, astăzi curentă, a electricității?

Scanned with OKEN Scanner

Asemănarea dintre unele reacții intelectuale ale copilului și cele ale primitivului, ambii lipsiți de mijloacele necesare — datorită inaptitudinii provizorii de a le folosi, la unul, și lipsei lor în mediul în care i s-a format spiritul la celălalt — se datoresc, pe de altă parte, dificultăților pe care le întîmpină în mod necesar folosirea gîndirii. În adevăr, ele au un element esențial. Dificultățile rezultă dintr-o antinomie între condițiile reprezentării mintale și schimbul trăit dintre acțiuni și reacțiuni, prin care se transpune imediat în experiența practică a fiecăruia existența simultană a eului și a mediului. Greutățile de care se lovește copilul sînt cele pe care le-a întîlnit gîndirea umană la începuturile sale. Gravitatea acestor dificultăți poate fi constatată și în istoria filozofiei, care aparține totuși unei perioade destul de recente a speciei, în care spiritul uman se afla de acum în posesia unor mijloace tehnice și intelectuale foarte dezvoltate: scrierea, repere care îngăduiau discuția abstractă, capacitatea de a analiza operațiile gîndirii, raporturile gîndirii cu lucrurile.

• •

Cu toate acestea, oricît de izbitoare ar fi adesea coincidențele dintre gîndirea primitivului și cea a copilului, ele nu împiedică existența unor deosebiri profunde, asupra cărora este bine să insistăm, deoarece comparația a fost pînă în prezent mai mult asimilatoare decît diferențială. Copilul începe prin a fi, în același timp, și mult mai puțin evoluat și mult mai apropiat de noi decît primitivul. Mai apropiat, deoarece între el și cei din preajma lui nu există decît legături de unire. El se adaptează la adult din cauza trebuinței pe care o are față de acesta. El își însușește purtările adultului printr-un fel de schimb continuu, în cadrul căruia este la început simultan, iar mai tîrziu alternativ — pol receptor și pol activ. Aceleași simulacre expresive, același limbaj, chiar aceleași gesturi față de același obiect, cu singura deosebire a insuficiențelor provizorii care îi împiedică activitatea. Realitatea care-l modelează pe copil este aceea căreia i-a dat formă adultul de astăzi, pe urmele adultului de ieri. În acest fel se desfășoară neîncetat convergența unuia spre celălalt. Este oare surprinzător că adultul s-a putut în-

Scanned with OKEN Scanner

șela adesea, considerînd copilul doar un simplu diminutiv al său?

Copilul este, în același timp, mult mai puțin evoluat decît primitivul, deoarece sistemele sale de gîndire sînt mai rudimentare și alcătuite din reuniri de piese ce se îmbină greu. Acest fapt poate fi constatat atunci cînd copilul este îndemnat prin întrebări să explice lucrurile, sau să-și dea seama de schimbările lor. Dar, îndeosebi, copilului îi lipsește ceea ce unii au relevat la primitiv ca fiind un semn incontestabil al mentalității sale mistice și prelogice: sentimentul puterilor invizibile care ar amesteca supranaturalul cu natura, capacitatea de a crea ficțiuni care i-ar da lumii sensibile o dublură mistică, iar datelor realului, un înveliș de diferite virtualități. Copilul are, cel mult, unele iluzii sau unele spaime obscure, dar al căror motiv, atunci cînd există, își are cauza în unele povestiri ale adultului.

Visul, de exemplu, care este pentru primitiv o cale privilegiată de acces spre lumea invizibilă își păstrează în fața copilului irealitatea. Chiar la 6; și 6;6 unii copii, fiind întrebați, par să-și dea seama cu greutate despre ce este vorba, desigur nu pentru că nu ar visa, ci pentru că visele nu deschid nici o perspectivă în viața lor mintală. Un copil de 6;6 răspunde: „visul este atunci cînd sforăi". Doi copii de 6 ani povestindu-și visurile, arată, indiscutabil, că nu-și fac nici un fel de iluzii pe seama realității lor.

Unul dintre ei spune că visează lupi: „Ce fac lupii? Îi vezi sau îi auzi?" *„Îi văd"*. „Sînt mai mari ca tine?" *„Da, d-le"*. „Sînt răi?" *„Da"*. „Ai vrea să fugi de ei?" *„Da"*. „Unde sînt lupii?" *„În pădure"*. „Cînd visezi ei sînt în camera ta?" *„Nu, în pădure"*. „Dar cînd îi vezi noaptea?" *„Sînt în camera mea"*. „Atunci ei sînt în camera ta?". *„Visez, ei sînt în pădure"*. „Ce este un vis?" *„Atunci cînd ți-e frică"*. „De ce visezi?" *„Pentru că mi-e frică"*. „Cînd visezi sînt lupi adevărați?" *„Nu"*. „Dacă nu-s adevărați, atunci cum vine visul?". *„El vine în capul nostru"*. „Dar dacă visul este în capul tău atunci cum poți să vezi lupul în fața ta?" „. . . " „Mai visezi și altceva în afară de lupi?". *„Da, șoareci"*. „Unde sînt șoarecii?" *„În pivniță"*. „Dar cînd visezi, vezi piv-

niţa?" *„Da"*. „Atunci unde eşti tu?". *„În camera mea, în pat"*. „Şi şoarecii?" *„În pivniţă"*. „Atunci ei sînt în pivniţă, sau sînt cumva în cameră?" *„E un vis, atunci eu dorm"*. „Surioara ta care doarme cu tine, vede visele tale?". *„Nu"*. „De ce?" *„Ea doarme"*. „Dacă n-ar dormi, le-ar vedea?" *„Da"*. „Unde?" *„În capul meu"*. „Atunci, dacă ar fi trează, ar vedea în capul tău?" *„Nu"*.

În unele răspunsuri se simte o oarecare stînjeneală. Copilul intră în conflict cu trei genuri de locuri pe care nu ştie cum să le unifice: ambianţa animalelor, pe care le vede în somn, sau locul scenei, propriul său loc, ca fiinţă care visează, sau locul personal, în sfîrşit, locul visului ca vis, adică propriul său cap. Dintre aceste trei spaţii, cel în care se mişcă imaginea lupilor este privit, desigur, ca fiind imaginar, deşi formulele copilului au la început o nuanţă realistă. Locul în care ştie că doarme sau că a dormit este necesar obiectiv, fiind într-un fel propriul său spaţiu personal. Cel pe care-l dă drept sediu efectiv al visului său este obligatoriu şi prin definiţie obiectiv, indiferent că localizarea imaginilor în capul său corespunde unei impresii cenestezice, unui gen de intuiţie negativă, unui raţionament sau unei simple tradiţii. Copilul nu pare să cedeze nici un moment iluziei că visul l-a putut transporta din locul în care a adormit acolo unde ar fi putut să ia parte, personal şi real, la scena visului. El pare deci mai apropiat de contemporanul său, adultul, decît de primitiv. Dar, pentru primitiv, visul nu este o iluzie, ci o credinţă. El nu confundă lumea senzaţiilor şi a faptelor sale cu aceea a prezenţelor invizibile, în care l-ar putea introduce visul. El îşi închipuie că coexistenţa lor determină anumite raporturi şi caută cheia lor. Dacă pentru el visurile sînt mai mult decît simple imagini, aceasta se întîmplă pentru că el le ia în acelaşi fel în care privim noi reprezentările noastre ştiinţifice, care dau lucrurilor adevăratul lor sens şi îngăduie prevederea şi modificarea efectelor lor. Dimpotrivă, copilul nu ştie cum să împace visurile cu celelalte planuri ale experienţei sale. Dacă le recunoaşte irealitatea, ca de altfel şi primitivul — în felul său —, totuşi rămîne, încă, stînjenit de deosebirea dintre reprezentarea pură şi real.

Iată şi răspunsurile celuilalt copil, tot în vîrstă de 6 ani: „Ce-i aceea un vis?" *„Asta înseamnă că te culci şi*

visezi, închizi ochii și visezi". „Ce ai visat tu?" „*Am visat o femeie care se aruncă în apă cu copilul ei*". „Cunoști femeia aceea?" „*Nu, fiindcă visam*". „Visul este ceva adevărat?" „*Ea nu era adevărată, dar am văzut-o*". „Ceea ce visezi nu-i adevărat?" „*Nu, pentru că n-am mai văzut-o după aceea*". „Atunci cînd visezi unde e visul?" „*Este atunci cînd închizi ochii*". „Dar unde se petrece el?" „*Cînd dormi*". „Dar unde se întîmplă?" „*În capul meu.*" „Tu îl vezi în capul tău?" „*Mă gîndesc în capul meu*". „Cînd te gîndești în capul tău, atunci dormi sau nu?" „*Dorm*". „Dar dacă se întîmplă în capul tău, atunci cum poți să vezi lucrurile?" „*Dormind*". „Se poate vedea ceea ce ai visat tu?" „*Nu... am visat un om care și-a tras un glonte în burtă*". „Îl cunoști pe omul acela?" „*Nu*". „Nu se pot visa niciodată oameni adevărați?" „*Nu*". „Nu ai putea să o visezi pe mămica?" „*Nu*". „De ce?" „*Pentru că nu mă gîndesc la ea*". „Bine dar s-ar putea întîmpla să te gîndești la ea!" „*Nu, aceasta nu se poate întîmpla, pentru că nu mă gîndesc la ea*". „Dar de ce?" „*Pentru că mă gîndesc la alte persoane și nu la ea*". „Persoanele la care tu te gîndești sînt adevărate?" „*Da, cîteodată, mă gîndesc la oameni de la mine de acasă*[1]". „Și de ce nu și la cei de la Boulogne"?[2]. „*Nu mă gîndesc la ei*". „Dar la ceilalți?" „*Mă gîndesc adesea la cei din Montargis*". „La profesoara ta te gîndești?" „*Nu, niciodată, niciodată*". „Și la oamenii din Montargis?" „*Mă gîndesc la cei la care am stat. La un om care se numește L.*" „Cînd te gîndești la L., unde este el?" „*La fabrică*". „Și în momentul în care visezi?" „*Mă aruncă în apă*". „Te trezești atunci cînd te aruncă în apă?" „*Nu*". „Dar îl vezi?" „*Nu, nu-l văd, îl visez*".

Opoziția dintre realitate și vis este afirmată aici în modul cel mai net. Două momente, două acte deosebite: a vedea și a închide ochii, a fi în realitate și a visa sau a gîndi. Acest contrast, sprijinit de vocabularul adultului, servește chiar ca un mijloc de a ocoli greutatea stabilirii raporturilor dintre locuri și imagini, în vederea îmbinării scenelor în care visul îl introduce pe cel care visează și care rămîne în situația sa adevărată, de om care doarme. Dar orientarea realistă dată acestei de-

---

[1] Montargis.
[2] Unde își are copilul domiciliul actual.

dublări arată în ce măsură visul și realitatea, reprezentarea și faptul sînt încă puțin diferențiate, fiind proiectate pe unul și același plan. În adevăr, la început, printr-un fel de iluzie negativă, nici o imagine din vis nu pare să fie susceptibilă de a avea o dublură în realitate. Mai apoi, această excludere se atenuează, și numai persoanele din amintire, absenții, cei din alte locuri și de odinioară, sînt considerați că pot fi personaje de vis. Ceea ce aparține vieții prezente nu poate fi substanța visului. În același timp, copilul se dovedește incapabil de a deosebi posibilul de existent: *„Aceasta nu se poate întîmpla, pentru că nu mă gîndesc la ea"*. Înafara experienței actuale, nu există decît irealul; imaginea, reprezentarea sînt o treaptă spre ireal.

Raporturile sînt exact inverse la primitiv. Aceleași ființe se mișcă atît în lumea lucrurilor, cît și în lumea visului. Ele au o existență sensibilă și una imaginară. Cea sensibilă este supusă unor influențe care o depășesc, cea imaginară fiind locul și sursa eficienței. Dintre amîndouă, cea din urmă este mai reală, din moment ce o domină pe prima, așa cum cauza domină efectul. Pentru adultul din zilele noastre, visul nu mai este decît o ficțiune, dar din domeniul imaginarului s-a despărțit imaginea rațională și științifică a lucrurilor. Copilul este încă atît de departe de această distincție încît el reduce formula eventualității la aceea a faptului simplu. Cele două planuri — ale realității trăite și ale realității imaginate, preludiu al realității gîndite — sînt deocamdată nediferențiate.

*

Încercarea primitivului de a explica vizibilul prin invizibil nu este un gen de aberație care l-ar îndepărta de real și care, în opoziție cu efortul nostru orientat spre cunoașterea științifică, l-ar face să prefere supranaturalul naturii. Ea este condiția indispensabilă oricărui efort intelectual, dacă scopul său este de a depăși datele experienței trăite și de a descoperi, în spatele efectelor printre care se desfășoară activitatea noastră proprie, cauzele din care acestea rezultă și din care ar putea fi deduse procedee pentru a acționa asupra lor, altele decît cele oferite de reacția imediată prin mijloace senzori-motorii.

Scanned with OKEN Scanner

Ceea ce am propus să fie denumit drept „categoria de ocult", mai înainte ca Lévy-Bruhl să fi propus a sa „categorie afectivă de supranatural", traduce, în esență, efortul spiritului de a trece de la datele brute, efemere, niciodată deplin asemănătoare și deplin comparabile unele cu altele, confuze și subiective, — datele experienței imediate —, la planul cauzalității gîndite. Această depășire este, de acum, destul de avansată, în credințele și riturile așa-zișilor primitivi, atît de contrare adevăratei structuri a lucrurilor și chiar procedeelor de care ei înșiși fac uz în raporturile lor fizice cu lumea fizică, raporturi pe care noi le putem domina. În raporturile lor fizice, gesturile și instrumentele lor țin seama de legile mecanicei, de ceea ce percepțiile lor le pot transmite privitor la proprietățile lucrurilor și la desfășurarea, observată curent, a evenimentelor. Dar atunci cînd încearcă să intervină asupra lucrurilor prin intermediul reprezentării, primitivii folosesc un alt gen de instrumente. De altfel, adesea, cele două funcțiuni se întretaie, de unde și acele unelte compozite, jumătate rituale — jumătate practice, în care simbolul se întipărește în forma impusă de utilizare.

Nu există o identitate între afectiv și ocult. Afectivitatea nu poate fi asimilată în nici un fel planului intelectual. Ea ar putea fi, mai curînd, opusă acțiunilor de clasificare și discriminare a inteligenței. Desigur, ea nu lipsește niciodată complet din activitatea intelectuală, dar ea este mai mult sau mai puțin îngrădită de relațiile obiective pe care cunoașterea tinde să le stabilească între lucruri. Dacă încetează să fie un simplu stimulent sau anticipare intuitivă și trece pe primul plan, afectivitatea întunecă activitatea intelectuală și substituie o ordine diferită de cea a cunoașterii.

Pe de altă parte, „categoria de supranatural" este în opoziție cu ceea ce Lévy-Bruhl însuși afirmă despre primitiv, întrucît acesta nu știe să insiste asupra confuziei dintre natural și supranatural care domnește în gîndirea sa, adică între dovezile experienței senzorimotorii și puterile, pentru noi ireale, cu care își populează universul. Aceste două genuri de existență ar fi la fel de legitime și naturale. Dar cel de-al doilea posedă un coeficient de eficiență și de realitate mult mai ridicat decît poate să aibe simpla impresie sau

Scanned with OKEN Scanner

mînuire brută a lucrurilor. Diferența dintre cele două genuri de existență este aceea dintre efectele care aparțin lumii simțurilor și putere ce se manifestă prin efecte, dar care, în sine, scapă apercepției senzoriale. O limită mobilă, desigur, pentrucă în cele din urmă efectele vor dezvălui integral puterea din care rezultă. Dar aceasta este o distincție inițială care este indispensabilă activității gîndirii.

Pentru a opune gîndirii experimentale contemporane suprapunerea invizibilului asupra vizibilului, așa cum o operează primitivul, Lévy-Bruhl citează pe Dna Parker: „Cît de interesante deveneau pentru mine plimbările făcute împreună cu negrii! Fiecare culme, fiecare întindere, fiecare accident de teren avea un nume și, în general, o legendă". La care am obiectat următoarele[1]: „În fața aceloraşi aspecte ale solului un geolog te poate face să ai același gen de încîntare, povestind revoluțiile terestre care le sînt mărturie. Între lumea mitică și lumea științei există o similitudine de funcțiuni. Ele sînt și una și cealaltă, o lume a cauzelor, subiacentă sau, mai bine zis, împletită cu lumea efectelor sensibile".

„La australieni, spunea mai departe Lévy-Bruhl[2], și chiar în multe societăți cu o civilizație relativ «avansată», miturile ca și cea mai mare parte a legendelor și a povestirilor, trec, așa cum s-a văzut, drept povestiri adevărate... Dimpotrivă, această fluiditate îi apare mentalității noastre incompatibilă cu condițiile realului, atît logice cît și fizice. Toți, ignoranți sau savanți, simțim că trăim într-o natură intelectuală, al cărei eșafodaj este alcătuit din legi necesare și forme fixe, corespunzătoare conceptelor. Așadar, nimeni nu poate crede asemenea povești, cu excepția copiilor... În poveștile cu zîne... o pisică, care este în același timp și om, devine un mare senior, fără să înceteze să fie pisică. Într-un timp mai scurt decît e necesar pentru a scrie, un dovleac se transformă în trăsură, șobolan și vizitiu. Ne aflăm aci într-o lume tot atît de fluidă

---

[1] Henri Wallon, *Le réel et le mental*, „Journal de Psychologie", mai-juin, p. 467.

[2] *Ibidem*, p. 479.

ca aceea a miturilor din Australia și Noua Guinee, și nu mai puțin incompatibilă cu legile naturii și exigențele gîndirii noastre".

La aceasta răspundeam: „Inițierea copilului în legile naturii, în imaginile despre natură pe care gîndirea noastră ajunge să și le făurească, și în rezultatele pe care a reușit să le obțină, îl pune în fața unui miraculos tot atît de surprinzător și chiar mult mai de neînțeles pentru el. Este deajuns, pentru a ne da seama de acest fapt, să încercăm a-i arăta, față de ceea ce vede cu ochii, ce este soarele, în ce spații se mișcă, ce realități scînteiază pe cerul înstelat; să-l întrebăm — desigur la timpul potrivit — cum a ieșit stejarul din ghindă; să-i spunem cum în spatele luminii aprinse prin învîrtirea comutatorului, sau a trenului electric cu care călătorește, se află căderea de apă, pe care «zîna electricității» a atins-o cu bagheta sa. Și în acest caz, transformarea cascadei în electricitate, a electricității în lumină sau forță motrice sînt cvasi-instantanee, iar de-a lungul acestor transformări, electricitatea nu încetează să fie electricitate. Există oare o «fluiditate» mai mare în miturile primitivului sau în poveștile copilăriei decît în transformările naturii și în cele realizate prin munca omului?"

Comparația aceasta nu tinde, desigur, să nege deosebirile imense pe care progresul civilizației și al cunoașterii le-au intercalat între miraculosul miturilor și cel al științelor. Trebuie doar arătat că absurdul, incoerentul nu rezidă numai în nepotrivire și schimbare. Pentru a măsura distanța la care se află copilul de amîndouă este suficient să indicăm sărăcia ficțiunilor sale și mai ales neputința sa de a degaja vreo explicație oarecare a ființelor mitologice pe care i le furnizează tradiția.

Copilul nu este capabil să creeze personaje fantastice mai înainte de 7—8 ani. Chiar și atunci ne putem îndoi că știe s-o facă singur. O legendă copilărească se țese de obicei în colaborare, așa cum prinde formă și o ființă fantastică, împrejurările sau detaliile date de către unul dintre micii interlocutori provocînd adăugarea altor împrejurări sau detalii complementare din partea altuia. Anatole France păstrase amintirea unui

personaj hidos și grotesc, pe care imaginația lui și a sorei sale îl plăsmuise oaspete al grădinii lor, și pe care, mulți ani mai tîrziu, unul dintre ei l-a evocat spre marea încîntare a celuilalt și spre uimirea părinților. Cîteodată rolul de povestitor îl joacă cel mai vîrstnic dintre copii, imitînd conduita adultului față de el însuși, și observînd efectul pe care-l face, colaborarea celor mai mici limitîndu-se la adoptarea unei figuri uimite, la întrebările sau la nelămuririle lor. Aceste istorii rămîn în afara realității. Ele nu servesc ca explicații. Este lumea în care copilul se refugiază departe de curiozitățile sau batjocurile adultului. Este un joc.

Se întîmplă, totuși, ca luat din scurt printr-o întrebare, copilul să facă apel, la rîndul său, la puteri superioare: bunul Dumnezeu, micul Iisus, de care a aflat din relatările adulților. Dar îmbinarea lor cu restul răspunsurilor este dintre cele mai neizbutite. Dacă le invocă, aceasta se datorește faptului că nu reușește să afle o cauză mai clară; este o înfrîngere a sa. De altfel, asemenea referiri apar în momentele în care i se cere să explice ce se petrece în cerul furtunilor sau în cel al aștrilor. Copilul se vede silit să presupună existența unor persoane acolo-sus, unde nu se află oameni. Bunul Dumnezeu aduce ploaia, aprinde soarele sau luna, fărîmă soarele pentru a face stelele. Dar dacă are nevoie de apă, atunci trebuie să o scoată din Sena cu ajutorul unei frînghii. Micul Iisus atrage după sine amintirea lui Moș Crăciun, desigur prin intermediul jucăriilor, pe care amîndoi le împart. Dar cum pot fi împăcate legăturile și rolul lor în cer? Pentru aceasta, Moș Crăciun îl duce pe micul Iisus la școală. Dar școala presupune mai mulți copii. Contrar primelor afirmații, copilul admite că la școală sînt mai mulți mici Iisuși. Dacă a apucat să răspundă că l-a și văzut pe Iisus în ieslea sa, atunci se simte obligat să-i atribuie aripi pentru a merge spre cer, ceea ce este totuși opus imaginii pe care-și întemeia mărturia. Fabulația este consecința spontană a unei explicări fără consistență și justificare. Ea este, de altfel, foarte deslînată. Același personaj poate fi văzut multiplicîndu-se, ori identificîndu-se cu efigia sa și nefiind imaginat în cer și pe pămînt decît pe rînd. Pentru a găsi o expli-

Scanned with OKEN Scanner

cație a trecerii acesteia, figura tradițională se modifică.

Acest realism elementar, cu un plan de existență unic este mult deosebit de ubicuitățile frecvente ale aceleiași ființe din credințele primitivului. Ele au fost prezentate ca un adevărat scandal al rațiunii; ele demonstrează o nediferențiere a locurilor reale de locurile fictive sau mai curînd adeziunea constantă a realismului local la ceea ce nu mai este o realitate pur corporală. Dar ele indică, totuși, eliberarea reprezentării față de realitate. Vîrcolacul ce se plimbă departe de omul care doarme, fiind unit cu el prin existența sa, este ca o emanare a eficiențelor și a potențialităților perverse ale omului. Desigur că el mai păstrează ceva carnal, deoarece în vestigiile actuale ale „mentalității primitive", vizibilul, efectul și eficientul, natura naturată și natura naturantă nu pot fi încă imaginate decît ca fiind de același ordin. Invizibilul este totdeauna legat de vizibil; el încetează să fie invizibil în unele cazuri, sau pentru unii privilegiați, sau în vis. El este, așadar, o sublimare încă foarte concretă a realităților care se transformă prin el. Dar dincolo de aparențele lor actuale se află zona schimbării lor.

Copilul, în schimb, nu știe decît să suprapună obiectele experienței sale directe. El pune mișcarea mării pe seama stîncilor, iar pe cea a Senei pe seama treptelor scării care coboară pînă la ea. În același fel, el atribuie vaporului apariția curentului care antrenează fluviul sau a valurilor care agită marea. El are, desigur, experiența pulsiunilor care se produc de la obiect la obiect, dar este atît de incapabil de a depăși aspectul lor pur sensibil încît nu poate să-și dea seama în ce sens se desfășoară. Adesea chiar, el răstoarnă alternativ rolurile activ și pasiv, de la un termen la altul. Deocamdată el nu reușește să proiecteze pe un cîmp de forțe și efecte virtuale reprezentarea sistematică a corpurilor și mișcărilor.

*

Diferența intelectuală dintre epoca totemului și aceea a științei nu depinde atît de nivel cît de materialul și tehnicile ideologice. Evident, puterile invizibile în care crede primitivul nu pot fi asemuite forțelor pe care le

Scanned with OKEN Scanner

măsoară fizicianul, dar, în felul lor, ele joacă același rol. Distincte de real, ele sînt amestecate cu acesta, îl presează, pătrund în el și participă la el. Ele sînt dublura individului sau a clanului său și sînt proiectate undeva — în trecut ca strămoși, în unele locuri reale sau mitice ca supraviețuiri ale morților —, dar ele rămîn legate de prezent ca oglindă sau, mai curînd, ca principiu al vieții din momentul actual. Este o existență ascunsă din care purcede existența vizibilă, este suportul permanent a tot ceea ce este supus schimbării și accidentelor vieții. Este lumea intangibilă a cauzelor.

Desigur că aici avem a face cu ființe care par să fi ocupat un loc în timp, dar totodată ele supraviețuiesc ca un permanent izvor de acțiuni și rezultate. Timpurile foarte îndepărtate în care au existat aceste ființe sînt privite ca timpuri dinaintea vremurilor, respectiv ca atemporalitatea sau veșnicia. Se pare că această existență veșnică a fost o concepție care a precedat nevoia de a conferi lumii mitice un loc în succesiunea timpului; această necesitate s-a impus abia atunci cînd timpul a devenit o ordine de succesiune sistematică. La început, timpul se confundă cu sentimentul existenței subiective și cu revenirea unor solemnități tradiționale, care erau o evocare a ființelor mitologice de care depindea clanul, o invocare a acelora care erau substanța, rațiunea, eficiența acestuia, sub formă de imagine.

La început în afara timpului, totemul a ajuns, cu vremea, să ia loc alături de strămoși, atunci cînd generațiile succesive, în stare să-și numere șirul, au trebuit să se închipuie a fi urmașii unor ființe, la rîndul lor, distincte, cărora le-a fost atribuită — într-o durată, pînă la sfîrșit, împărțită pe epoci — primul dintre ele. Din imanența inițială, dublura a emigrat, așadar, către o existență mai bine individualizată, care a trebuit să fie împinsă către epoca originilor, închipuită, ea însăși, a fi distinctă. Momentul cînd a trebuit să se imagineze o filiație istorică a introdus, poate, o fisură în mit. Această filiație apărea cel puțin ca un vehicul al ființei, a cărei origine trebuia căutată întotdeauna dincolo de limitele a ceea ce, după ocazii sau nevoi, era resimțit sau întreprins.

Scanned with OKEN Scanner

Ceremoniile primitivilor tind să reactualizeze prezența puterilor tutelare și să provoace sprijinul lor. Sînt tehnici rituale foarte riguros determinate și care oferă, prin sistematicitatea lor, un gen de coerență logică categoriei de ocult. Pentru a acționa asupra realului, ele s-au orientat mai mult spre social decît spre fizic; dar ele serveau și ca primă legătură între cele două. Scopul lor esențial a fost de a institui raporturi între oameni, de a le întemeia pe suportul trainic al clanurilor și triburilor permițînd, astfel, indivizilor și colectivităților să-și coordoneze activitatea. Dar, în același timp, aceste ritualuri au înscris elementele corpului social în mediul fizic prin atribuirea unui teritoriu și a unor locuri consacrate fiecăruia dintre ele. Între aceste două medii s-a realizat un fel de unire substanțială prin intermediul analogiilor și al legendelor. Structurile proprii lumii umane și lumii fizice deveneau comune. Formînd o punte între societate și natură ele au deschis calea conceptelor. Astfel spațiul, mediu necesar oricărei acțiuni directe asupra lucrurilor, mai servea încă drept fundal pentru rituri, credințe și reprezentări care încercau să-l depășească. Identificarea locurilor delimitate cu clanurile, a locurilor istorice cu tradițiile proprii grupului, a locurilor consacrate cu originile totemice, a pregătit terenul pentru imagini și sisteme de imagini mai bine desprinse de corporal, dar care nu au putut să fie distinse și asociate decît prin distribuirea lor într-un fel de spațiu mintal.

Această asimilare a miturilor sociale cu realitatea desigur că a introdus între lucruri deosebiri atît de străine naturii lor încît ne par, astăzi, complet extravagante. Și, cu toate acestea, organizarea miturilor în funcție de singurele activități unitare, regulate și obligatorii de care această etapă a evoluției umane era capabilă, reprezintă declanșarea unui prodigios efort de clasificare. Din ziua în care activitatea omului s-a lăsat călăuzită de altceva decît de automatismele sale, puse în slujba trebuințelor, din ziua în care activitatea nu s-a mai limitat la constelațiile, oricît de ample și de complexe, pe care structurile sporite ale sistemului său nervos le putea realiza în imediat, între toate datele utile ale unei situații actuale; din momentul în care ea s-a supus unor rituri distincte de lucrul însuși

Scanned with OKEN Scanner

în care a vrut să realizeze imagini și să exprime concepte care să depășească aparențele sensibile, din acel moment a început marea încercare speculativă care trebuia să conducă specia noastră pînă la a deveni conștientă de univers și, în același timp, la a-și îmbogăți nedefinit propria sa conștiință, smulgînd-o din succesiunea simplelor alternări de stări depresive și tonice ale apetiturilor și satisfacerii lor, ale suferințelor provocate de trebuință, ale impulsiunilor născute din dorință cărora le urmează o apatie fără inițiativă și spontaneitate.

Ocultul este o categorie sau mai curînd matricea categoriilor prin intermediul cărora omul s-a străduit să gîndească și să cunoască universul, în vederea acționării asupra lui, considerîndu-l distinct de situațiile simple care depind de experiența imediată și elementară și sub aparențele de moment a fost presupusă o realitate mai profundă, în care omul a căutat altceva decît simple ocazii pentru propriile sale comportări obișnuite sau improvizate, stabilind principii de constanță și descoperind puteri durabile, influențe ce trebuie încercate sau dominate și rațiuni ce puteau fi prevăzute. Așezînd eficiența dincolo de efectele suportate, în ființe ale căror puteri latente trebuie să le capteze și să le îndrume cu ajutorul riturilor legate de imaginea lor, categoria de ocult a legat, pentru prima dată, acțiunea de reprezentări simple. Acțiunea a început să se desfășoare în mod magic, cu ajutorul reprezentării, ca atare, identificată cu existența. Treptat, însă, formulele s-au descotorosit de similitudinile lor cu mediul uman și s-au identificat din ce în ce mai mult cu raporturile observate între efectul obținut și tehnica folosită. În acest fel, conceptul s-a apropiat tot mai mult de lucru și de natura sa.

Fără îndoială, autori ca Lévy-Bruhl sau Blondel au relevat că, în epoca miturilor, viața practică a primitivului revenea de acum, după legile unei cauzalități mult mai conforme cu natura lucrurilor decît ne fac să presupunem credințele sale. Dar această subordonare la condițiile mediului se constată și în comportamentul celui mai elementar animal. Nici nu ar putea fi concepută existența sa, dacă structura organelor sau aceea

Scanned with OKEN Scanner

a actelor sale ar fi în dezacord cu legile universului. O ființă nu poate ocoli alternativa de a se adapta lor, fie și la un nivel minim, sau de a dispărea. Dar a lua cunoștință de aceste legi și a le folosi, prin intermediul cunoașterii, înseamnă a părăsi planul simplei concordanțe controlate prin selecție și, oricît de ingenioasă ar fi părut această adaptare, a păși pe un plan cu totul deosebit de activitate, în care materialul folosit nu mai este în mod direct obiectul, ci imaginile și simbolurile care pot fi formate în legătură cu el, sub controlul eficacității lor. Această eficacitate are numeroase forme sau trepte. Ea este rituală și umană, mai înainte de a fi experimentală și fizică. Dar problema este de a ști dacă etapele intermediare nu sînt cumva singurele care pot modela aparatul verbal și logic, fără care experiența nu se poate înscrie în cadrul gîndirii.

*

Astăzi tipul cunoștințelor noastre este cel al științei. Dar sub această denumire mai rămîn de făcut numeroase deosebiri. Tipul intelectual al științei contemporane nu mai este cel al științei cartesiene. Iar dacă ne vom întoarce numai cu cîteva secole în trecut, tipul cunoștințelor va diferi și mai mult, și într-o asemenea măsură, încît vom fi tentați să apreciem că nici nu poate fi vorba de cunoștințe, ci de iluzii, de prejudecăți și, în sfîrșit, de mituri. Dar aceste noțiuni mitice corespundeau, pe atunci, unor anumite forme de acțiune, desigur cu totul depășite astăzi, dar care au dominat, timp de milenii, existența societăților și au permis primele lor progrese intelectuale, pe care le și conțineau. Ele au reprezentat anumite raporturi utile ale acestor societăți cu mediul natural. Ele au constituit un mod de a grupa obiectele din natură, de a imagina forțele în acțiune, de a le concepe, a le explica, de a opune sau îmbina aceste forțe cu cele ale omului. Oricum am judeca aceste reprezentări în comparație cu ale noastre, este imposibil să le refuzăm denumirea de cunoștințe. Ele implicau tehnici. Tehnici mai mult sociale, desigur, decît obiective, mai mult mistice decît științifice, dar tehnici bine reglementate, care aveau criteriile lor și care permiteau compararea efortului chel-

Scanned with OKEN Scanner

tuit cu rezultatul obținut. Tehnici care au fost indispensabile evoluției, pe atunci foarte lentă a societăților și, ca urmare, a însăși cunoașterii. Prin intermediul lor s-a elaborat cadrul inițial al inteligenței și al reflexiei.

Raporturile gîndirii cu lucrurile au fost cuprinse de către filozofi și logicieni în categorii, altfel spus în forme sau principii din care ar rezulta toate seriile de relații pe care gîndirea este capabilă să le recunoască și să le stabilească între lucruri. Analiza sau deducerea categoriilor a fost efectuată, în general, pe și din rezultatele activității sale. Urmează de aici, că ele se confundă cu etapa în care se afla activitatea într-un anumit moment al civilizației. Cu toate acestea, filozofii au sperat să poată stabili, dincolo de condițiile sau cadrele cele mai constante și mai indispensabile din epoca lor, postulatele oricărei gîndiri posibile. Este certitudinea căutată de un Aristotel sau de un Kant.

Consecința directă a acestei credințe în necesitatea unor anumite principii veșnice, a fost de a pune sub semnul îndoielii exactitatea raporturilor dintre cunoaștere și obiectul său, sau chiar de a face să dispară obiectul în spatele cunoașterii, ducînd fie la agnosticism, fie la idealism. Filozofi agnostici, cum e Kant, au proclamat că spiritul este incapabil să înțeleagă ceva fără ajutorul categoriilor *a priori*, l-au condamnat să regăsească în lucruri propria sa structură, și i-au interzis să pătrundă în esența lor, în realitatea în sine. Idealiștii, pornind de la această neputință, s-au întrebat de ce omul trebuie să mai presupună existența în afara cunoașterii a unui obiect care ar depăși-o.

Aceste raționamente s-ar nărui dacă ar fi stabilit faptul că actualele categorii ale cunoașterii nu au o permanență și fixitate absolute, că nu au existat din totdeauna sub forma lor prezentă și că se pare că sînt destinate să evolueze în continuare. Desigur, astăzi ni se pare că similitudinea dintre lucrurile, așa cum sînt ele, și așa cum ni le imaginăm noi, este atît de exactă, încît trecerea se face imediat, cu necesitate. Dar pe măsură ce, depărtîndu-ne de timpurile de față, ne apropiem de concepțiile din trecut, distanța dintre concepțiile umane și natura lucrurilor pare să se mă-

Scanned with OKEN Scanner

reasca. Exemplul primitivilor nu este decît un termen de comparaţie extrem. Dar chiar examinînd sisteme ideologice mult mai apropiate de noi şi din care considerăm că provin sistemele noastre, vom descoperi deosebiri surprinzătoare. De exemplu, între felul nostru de a gîndi şi cel al lui Platon, între concepţiile sale privitoare la existenţă, la cauzalitate, şi cele de astăzi. La el imaginile, *Ideile*, nu păstrează oare un fel de reflex al puterilor magice, care ne face să presimţim tranziţia de la gîndirea „mistică" sau primitivă la modul raţional de gîndire? El face o distincţie netă între invizibil şi vizibil şi acordă o preponderenţă absolută esenţei spirituale asupra aparenţei senzoriale a lucrurilor. În aceasta el vede o degradare a celei dintîi. Oare nu în acelaşi mod primitivul amestecă supranatura cu natura, puterile mistice cu realitatea, atribuind primelor o eficienţă şi existenţă suverană? Procedînd astfel, nu prevestea el apariţia omului modern, care postulează asemănarea perfectă dintre reprezentările sale şi lucruri, şi se întemeiază pe ideile sale despre realitate în vederea transformării ei?

Se poate afirma oare că numai cunoştinţele dobîndite pot justifica această pretenţie şi că numai ele singure sînt capabile să dea un cadru cunoaşterii şi să provoace apariţia raţiunii la om? Este sigur că raţiunea s-a dezvoltat prin intermediul lor în decursul secolelor, şi că fiecare societate a putut să înglobeze ceva din ea însăşi în evoluţia inteligenţei umane. Dar nu trebuie neglijate nici greutăţile şi contradicţiile care au trebuit să fie rezolvate cu fiecare progres al cunoaşterii, întîmpinată de o realitate mereu rebelă şi care se prezenta astfel datorită transformărilor survenite în însuşi instrumentul raţional. Există epoci în care gîndirea pare să-şi fi concentrat eforturile asupra formulării şi purificării principiilor gîndirii, mai curînd decît să se fi preocupat să adauge ceva tezaurului de cunoştinţe. De exemplu, epoca elină dintre Pitagora şi Platon, trecînd prin sofişti, în care raţionalismul a încercat să se elibereze de misticism şi să stabilească bazele raţionamentului cu adevărat demonstrativ; de asemenea, perioada efortului făcut de Aristotel de a inventaria cunoştinţele din vremea sa, cu scopul, însă,

de a le face să intre în cadrul gîndirii; în sfîrșit, cealaltă epocă de elaborare conceptuală, aridă și subtilă, care este scolastica medievală.

Cît timp vor progresa cunoștințele noastre, această activitate nu se va termina: există momente în care știința este obligată să-și schimbe principiile sale esențiale, așa cum se întîmplă cu fizica din vremea noastră. Această necesitate îi scandalizează numai pe aceia care opun o iluzorie stabilitate, și principii așa-zis definitive ale rațiunii, transformărilor obligatorii ale spiritului, pe măsură ce acesta pătrunde tot mai adînc în realitate. Formula categoriilor nu este stabilită o dată pentru totdeauna. Ele însoțesc activitatea umană în posibilitatea ei de a utiliza lucrurile. În fiecare stadiu al gîndirii, ele sînt ceea ce le determină să fie mijloacele de care dispune omul în raporturile sale cu universul. Așadar, problema opțiunii între agnosticism sau idealism nu se mai poate pune. Ele fac loc unui realism care nu este credința în identitatea imediată dintre impresia brută, pe care ne-o produc lucrurile, și esența lor, ci, dimpotrivă, certitudinea că, pe măsură ce progresează și se transformă, cunoștințele noastre constituie, în fiecare epocă, o expresie a unor legi și structuri pe care tehnica ne permite să le descoperim în natură și să le punem în acțiune.

Consecințele acestei legături strînse dintre spirit și lucruri sînt de o însemnătate imprevizibilă. Felul cum este orînduită rațiunea de necesitățile cunoașterii nu sînt definitive. Deosebiri care păreau fundamentale ieri pot fi răsturnate azi; unele limitări ale sensibilității și ale inteligenței pot fi pur provizorii. Este posibil ca unele modalități ale raporturilor intuitive cu ființele, lucrurile sau universul să pară a fi în regres. Nu este sigur, însă, că ele nu ar putea reapărea ca urmare a unei noi cotituri a gîndirii, în contactul ei cu lumea. Este posibil ca încă de pe acum ele să fecundeze, în cazurile indicate, eforturile cele mai obiective ale societății noastre contemporane și ale științelor noastre. Nu există forțe abolite pentru totdeauna, chiar atunci cînd le considerăm depășite și aparținînd unor forme de acțiune sau de mentalitate mai primitive ca ale noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Dar dacă lucrurile stau astfel, contradicția nu este, așa cum presupunea Lévy-Bruhl, Blondel sau Piaget, între tipul actual de gîndire și celelalte. Contradicția care trebuie analizată este cea care opune inteligenței situațiilor — în care acțiunea se contopește cu lucrurile —, inteligența care operează pe reprezentări și simboluri, după ce prima a elaborat acest material de-a lungul civilizațiilor. Poate fi surprinsă oare trecerea de la una la alta? Chestiunea este foarte temerară, dar ne permite să indicăm aici cel puțin cîțiva dintre factorii săi psihologici.

Scanned with OKEN Scanner

II

PRELUDIILE PSIHO-MOTORII ALE GÎNDIRII

I

PRIMELE STADII

Complexitatea și varietatea soluțiilor date situațiilor concrete nu reușesc să desființeze pragul dintre inteligența pur practică și aceea care pornește de la mituri și rituri pentru a deveni, pe măsură ce civilizația progresează, cunoaștere rațională și științifică. Desigur că este imposibil ca, coexistînd, ele să nu fie utilizate pe rînd sau simultan de către actul în curs de a fi plănuit sau executat. Dar, în principiile lor, o deosebire esențială le separă. Una dintre ele se consumă integral în împrejurările pe care le folosește și în rezultatele pe care le produce. Combinarea mijloacelor nu este pentru ea decît punerea în acțiune a resurselor furnizate în prezent de dispunerea locurilor și a lucrurilor. Combinarea mișcărilor nu exprimă altceva decît capacitatea de a modifica cîmpul operațional, pînă ce acesta coincide cu efectul urmărit. Oricît de ingenioase ar fi căile utilizate, oricît de subtile ar fi gesturile, motivul existenței lor se confundă cu execuția actului. Singura lor semnificație este cuprinsă în consecințele imediat vizibile. Dimpotrivă, un gest ritual nu semnifică nimic dacă nu este raportat la un prototip, nu are motivare decît dacă prin intermediul său este obținut un rezultat, ale cărui condiții sau posibilități nu aparțin, cel puțin integral, sferei împrejurărilor prezente. El este mai puțin un act propriu-zis cît reprezentarea unui act. Consecințele urmărite nu se află cuprinse în el, ci în puterile pe care tinde să le evoce, adică în ceea ce reprezintă el. Ritul introduce reprezentarea și, prin el, reprezentarea devine intermediarul sau condensatorul unei eficiențe care nu mai

Scanned with OKEN Scanner

există în simpla manipulare brută a lucrurilor, în simpla acţiune musculară în contact cu obiectele.

În ceea ce priveşte dezvoltarea ulterioară a gestului practic şi a gestului ritual, aparenţele pot la început să înşele. Unul este inventiv, fiind călăuzit de un fel de intuire plastică, care-i permite cunoaşterea şi utilizarea calităţilor şi proprietăţilor lucrurilor. Tatonările sale călăuzesc ansamblul operaţiilor în care se combină şi se contopesc împrejurările favorabile reuşitei. El este sursa unei priceperi care poate ajunge fie la simpla dexteritate, fie la posesiunea latentă a unor procedee familiare. Celălalt gest este de la început stereotip. Cîteodată, aşa cum este la copil, el pare să rezulte automat din tendinţa elementară pe care o are formula actelor noastre de a se repeta sub influenţa împrejurărilor analoge sau chiar printr-un fel de persistenţă autonomă. Invenţiunea îi este străină, în toate privinţele. Cu toate acestea, dobîndirea de comportări practice, chiar variate, nu se poate reînnoi la infinit, iar utilizarea lor adecvată nu le poate împiedica să devină rutină la animalul adult şi să întunece capacitatea sa de a-şi organiza liber cîmpul de activitate. Gestul ritual, dimpotrivă, făcînd ca individul să devină receptiv la influenţele mediului, care îi furnizează modelul său, poate, în adevăr, să fie la un nivel motric foarte coborît; el devine, totuşi, instrumentul unei activităţi cu motive care se poate reînnoi tot atît de nelimitat, pe cît poate produce evoluţia societăţilor.

Distincţia dintre ele începe să devină realmente dificilă, din cauză că limitat la activitatea sa pur practică, din care, după unii, ar fi purces cunoaşterea sa tehnică şi apoi ştiinţifică, primitivul nu ar fi putut niciodată dispune nici de simboluri şi nici de reprezentări, indispensabile nu numai înregistrării, reţinerii şi transmiterii invenţiunilor sale, dar chiar plăsmuirii, înţelegerii şi analizării lor pentru a le face să depăşească starea de simple comportări concrete, în care împrejurările materiale ale actului constituie partea intimă a structurii sale. Dimpotrivă, ritul cel mai grosolan, acela în care figurarea şi lucrul însuşi sînt extrem de indistincte, implică, din moment ce este rit, dedublarea realităţii şi a reprezentării sale, a efectului ce poate fi observat şi a forţelor — puteri sau principii — ce

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să intre în acțiune pentru a-l produce. În acest moment se deschide un ciclu complet nou, cel al combinațiilor pur imaginare și mintale, în lipsa cărora lumea nu ar fi gîndită, nici cunoscută și nu ar putea fi transformată, decît prin simpla activitate musculară.

Ceea ce îngăduie inteligenței acest transfer de pe planul motor pe planul speculativ nu poate fi evident explicat, în ceea ce privește dezvoltarea individului, prin simpla combinare a experiențelor sale motrice în vederea unei mai depline adaptări la exigențele multiple și în permanentă mișcare ale realității. Aci trebuie să se țină seama de aptitudinile speciei, în special de acelea care fac din om o ființă esențialmente socială. Această influență se face simțită din stadiile cele mai elementare ale comportării și ale mișcărilor sale. Dar dacă ele anticipează cu mult capacitatea de a pune activitatea motorie în slujba reprezentării, ele nu sînt totuși în stare să explice singure acest fapt.

•

Este o iluzie frecventă a psihologilor aceea de a crede că formele și transformările vieții psihice sînt reductibile numai la factori sau elemente psihice. Unii se simt chiar obligați de a nu recunoaște alți factori. Desigur că această limitare a domeniului de cercetare le este impusă de psihologia conștiinței sau a introspecției. Dar neîncrederea lor în conexiunile psihicului și biologicului trebuie să-și aibă baza și în critica îndreptățită a primei formulări date acestei conexiuni, în special de Taine, care a comparat raporturile dintre psihic și biologic cu cel dintre două versiuni în limbi diferite ale aceluiași text, în care termenii corespund rînd cu rînd. Cercetarea acestei corespondențe exacte nu putea ajunge decît la substituirea reciprocă a psihicului și organicului: astfel, asocierea a două idei era explicată prin relația dintre două elemente nervoase, iar mișcarea prin combinarea de imagini. Făcînd să alterneze astfel cele două sisteme nu făceai altceva decît să te joci de-a v-ați ascunselea cu dificultatea.

Fiecare domeniu, morfologic, fiziologic sau psihic, se manifestă în felul său și nu poate fi studiat decît

Scanned with OKEN Scanner

cu ajutorul unor tehnici adecvate legilor sale particulare. Creşterea şi conformaţia organului au alte condiţii decît aptitudinile care-şi au sediul în el, ceea ce nu-l împiedică ca el însuşi să se înscrie printre condiţiile efectelor lor. Pentru a stabili acest raport este suficient să constatăm că incapacităţile sau distrugerile organului corespund cu dispariţia şi alterarea aptitudinilor. Dar această legătură de cauzalitate nu implică obligatoriu o corespondenţă integrală între cele două serii. Dimpotrivă, schimbarea oarecum accidentală dintr-una va avea repercusiuni esenţiale în cealaltă datorită unor incidente explicabile, probabil, numai prin una dintre cele două. O modificare a organului sub influenţe pur vegetative — creşterea volumului său ori o complicare a formei sale — pot să-l facă sediul unor noi funcţiuni, în raport cu alte forme de comportare şi de viaţă. Activitatea omului nu poate fi concepută în afara mediului social; dar societăţile umane nu ar putea exista fără indivizi care să posede aptitudini ca aceea a vorbirii, care presupune o anumită conformaţie a creierului, deoarece atingeri ale integrităţii acestuia privează pe individ de cuvînt, după cum, fără un creier asemănător celui al omului, nu există specie care să dispună de un sistem de semne infinit adaptabile la noi semnificaţii, cum sînt limbile umane. Este, aşadar, imposibil de a hotărî dacă omul a făcut societatea ori societatea pe om. Dar la originea speciei umane există, probabil, un accident de creştere, o mutaţie ale cărei cauze ţin de histogeneză şi care a avut drept consecinţă civilizaţiile. Evoluţia nu este, deci, un sistem închis, în care aceiaşi factori ar acţiona mereu unii asupra altora.

Este cert că aşa stau lucrurile cu dezvoltarea individului. El nu are de la naştere un echipament de reflexe sau percepţii, ale căror combinări ar putea să explice îndestulător toate comportările sale ulterioare. De la o vîrstă la alta intră în activitate noi părţi ale centrilor săi nervoşi, a căror izolare şi inerţie persistă atîta timp cît un adaus de mielină nu a făcut permeabile la influxul nervos fibrele care le unesc unele cu altele. Această maturizare organică este indispensabilă evoluţiei funcţionale. Ea sporeşte, de fiecare dată, posibilităţile noi care se alătură materialului anterior

și care nu ar putea fi deduse, ca un simplu efect, din mecanismele sale intrinsece. Copilul crește, așadar, nu conform cu ceea ce este el în fiecare moment, ci conform tipului pe care trebuie să-l realizeze ca adult. Astăzi numărul psihologilor care refuză să acorde vreun rol maturizării a scăzut. Mulți, chiar, au încercat să o pună pe prim plan, comparînd manifestările sale funcționale bruște cu un insucces al deprinderii care ar dori să o anticipeze.

*

În acest fel se succed etapele și existența lor dispare, evident, numai în fața celui care este atent doar la combinațiile elementelor, considerate materialul unic al vieții psihice și care vrea să vadă în aceste combinații preformarea precisă a ceea ce apreciază el a fi tipul necesar al gîndirii adulte. De altfel, nu este suficient ca în fiecare perioadă să fie inventariați toți factorii participanți, deoarece prezența lor este mai puțin importantă decît raporturile dintre factori și rolul lor. Ceea ce distinge un stadiu de altul este un stil particular al comportamentului. Fără îndoială că succesiunea lor este atît de rapidă, în primii ani ai copilăriei, încît la limitele lor poate să apară o îmbinare mutuală iar adesea și o alternanță. Fizionomia lor specifică este cu toate acestea ușor de recunoscut, iar succesiunea lor globală evidentă.

Primele stadii sînt acelea în care aptitudinea simbolică și capacitatea de reprezentare sînt complet absente, întrucît ele apar mult mai tîrziu în decursul evoluției. Deoarece copilul nu se poate orienta însă, decît spre mediul uman și tehnic, de care depind permanent subzistența și existența sa, aceste stadii poartă de pe acum amprenta relațiilor în care cuvîntul și posibilitatea de a imagina lucrurile slujesc drept instrument indispensabil.

Stadiul care urmează aceluia al simplelor reacții de apetit alimentar și de neliniște motrică este orientat spre ambianța umană. Din primele săptămîni, copilul dă dovadă unei sensibilități afective ale cărei manifestări se organizează treptat, astfel că, spre vîrsta de 6 luni, sistemul emoțiilor capitale este complet realizat. Mai devreme încă, surîsul său uimește pe cerce-

Scanned with OKEN Scanner

tători prin calităţile sale expresive. Ch. Buehler pretinde, chiar, că, de la început, acesta nu apare decît ca răspuns la vederea unei figuri umane, fiind, aşadar, o reacţie specifică, legată de raporturile sugarului cu persoanele din anturajul său familiar. În adevăr, el capătă această semnificaţie foarte curînd; dar primele surîsuri par să se datorească unei bune stări subiective, cum este o digestie perfectă. Este cu atît mai izbitor să le vezi imediat integrate în relaţiile copilului cu mama sa.

Caracteristica psihologică a comportamentului din această perioadă este fuziunea cu mediul uman, de care copilul depinde total, fiind incapabil să-şi satisfacă singur nevoile sale cele mai elementare. Acestei condiţii fundamentale a supravieţuirii sale îi corespunde dezvoltarea rapidă şi completă a automatismelor sale emoţionale. Rezultatul lor esenţial nu este, de fapt, acela de a pune la unison pe cei care se află împreună în aceeaşi situaţie şi de a provoca din partea tuturor reacţii convergente, complementare sau reciproce?[1] Importanţa lor este atestată de fundamentul lor biologic. Ele depind de centri nervoşi speciali. Apariţia lor la copil este un moment al maturizării, ale cărei efecte se pot manifesta chiar în lipsa unei motivări psihice observabile, cum este cazul la unii idioţi, care sînt supuşi acceselor sau izbucnirilor emoţionale pe care nici o împrejurare prezentă nu pare să le justifice. Aceste începuturi ale fiinţei umane prin stadiul afectiv sau emoţional, care corespunde, de altfel, atît de bine neîndemînării totale sau prelungite a copilăriei sale, îi orientează primele intuiţii spre semenul său şi pune pe primul plan sociabilitatea.

Stadiul următor este orientat, dimpotrivă, spre lumea fizică. Dar mai înainte de a ajunge la mînuirea lucrurilor, copilul trebuie să realizeze un acord amplu şi variat între percepţii şi mişcări. Sub forma sa cea mai simplă, acest acord este un act reflex. La o excitaţie dată corespunde un sistem dat de contracţii musculare, care evident că a putut să fie determinat, în parte, de împrejurări dar care rămîne acelaşi atîta timp cît si-

---

[1] Vezi *„Encyclopédie française"*, vol. VIII, *La vie mentale*, Paris, 1938, secţiunea C, cap. I.

tuaţia nu-i devine radical contrarie. Relaţii mult mai diversificate şi mai libere pot de asemenea să se dezvolte între seria perceptivă şi seria motorie. Cîntatul în comun al păsărilor pare alcătuit din strigăte destul de monotone ale fiecărei păsări luate în parte, şi mereu aceleaşi pentru aceleaşi excitaţii. Dar în timp ce toate păsările tac, mierla se scoală devreme, iar privighetoarea aşteaptă sosirea nopţii, pentru a-şi asculta modulaţiile şi pentru a învăţa să-şi varieze, printr-un control mutual, contracţiile sonore şi efectele obţinute care mai întîi sînt recunoscute, întrucît îi aparţin, iar mai tîrziu dorite de auzul lor. În acest fel se înnoadă conexiuni auditivo-motorii extrem de variate şi de subtile. Nici copilul nu procedează altfel în perioada gunguritului, care-l face să descopere, atît în registrul său fonic, cît şi în registrul auditiv, o mare cantitate de sunete articulate, dintre care multe sînt folosite în limba pe care ulterior o va vorbi. Exerciţii asemănătoare senzori-motorii sînt efectuate în toate domeniile senzoriale şi motorii: tactilo-kinestezice, vizuo-motorii, audio-fonice. Ele ajung la dublul rezultat de a lega intim de efectul perceptibil mişcările capabile să-l producă sau să-l diversifice sistematic şi să-l facă, astfel, mai uşor de recunoscut. O dată cu această coordonare mutuală a cîmpurilor senzoriale şi motorii se realizează şi pregătirea funcţională a activităţii, în vederea sarcinilor sale obiective. Dar nici în acest stadiu, activitatea nu este capabilă să-şi afle motivele în lumea exterioară şi să folosească lucrurile conform structurii lor[1].

Ulterior urmează stadiul proiectiv[2], în care tot acţiunea motorie este aceea care reglează apariţia şi dezvoltarea formaţiunilor mintale. Acum nu se mai pune problema organizării aparatului investigaţiilor senzori-motorii, ci a introducerii actului în realitatea exterioară; dar această realitate nu este încă accesibilă decît prin acţiunea orientată spre ea. Ea nu se schiţează distinct în cîmpul reprezentării pure, iar relaţiile ei sînt cele pe care le introduc înseşi actele, în succesiunea lor cîteodată contingentă, dar întotdeauna practică sau

---

[1] Vezi H. Wallon, *l'Evolutions psychologique de l'enfant*, partea a II-a, cap. I.

[2] Vezi, *idem*, *l'Enfant turbulent*, partea I, cap. III.

Scanned with OKEN Scanner

subiectivă. Sistemul datorită căruia se realizează contactul cu lucrurile este mai important decît cel al asociațiilor dintre imagini și simboluri. Rezultatul este apariția imaginilor motorii, care, separîndu-se de acțiunea propriu-zisă, iau din ce în ce mai mult aspectul de simulacru; dar pînă la reprezentarea pură, distanța continuă să fie respectabilă.

*

Persistența acestui stadiu poate fi observată în povestirile copilului, în timpul cărora gesturile sale dispun prezențe și împrejurări pe care dorește să le evoce, cît și în jocurile sale, cînd transformă obiecte în acelea pe care își dă aerul că le manipulează. Adesea, chiar, obiectul lipsește cu desăvîrșire și nu apare decît gestul.

La 26 de luni, o fetiță se pune, din proprie inițiativă, să servească singură masa bunicilor săi; aduce o măsuță, scaunul păpușii și o singură farfurie. Restul este fictiv: face gestul că pune a doua farfurie și lingura; simulează prinderea șervetului la gîtul bunicului. Trece în camera vecină, dormitorul său, ca și cum s-ar duce la bucătărie; caută mîncarea, aduce pe rînd felurile de mîncare, schimbînd de fiecare dată farfuriile; nu uită nici iaurtul, prăjiturile și apa minerală; apoi strînge masa și pleacă să spele vasele.

Un alt copil de 3;6 se distrează spălîndu-și ursulețul de stofă, dar îl săpunește numai aparent. Face gestul apucării săpunului, ia o sticluță, o desfundă, îl frictionează, îl șterge, fără ca în acest timp să aibe în mîini altceva decît ursulețul.

Gestul poate, așadar, să simuleze prezența obiectului și să i se substituie. Cîteodată, el înlocuiește un întreg episod: o fetiță de 19½ luni își pune scufița de plimbare și pornește pe coridor, într-o zi în care plouă și trebuie să stea în casă. După două sau trei zile scena se reînnoiește în aceleași condițiuni; mai tîrziu, simpla apariție a scufiței provoacă repetarea ei.

Gestul poate fi și un mijloc de a stabili analogii greu formulabile altfel. La 22 de luni, o fetiță care, de la vîrsta de un an, căpătase obiceiul să dea din mînă în semn de adio cînd pleca la culcare sau la plimbare, repetă gestul cînd dispare o persoană cunoscută și ori

Scanned with OKEN Scanner

de cîte ori, prin întoarcerea unei pagini, din cartea pe care o are în față, dispare imaginea unei pisici sau a unui cîine. Prin preschimbarea elementului subiectiv în obiectiv, ceea ce era un semn al propriei sale plecări devine semn pentru tot ceea ce pleacă. La cîteva săptămîni distanță de la întoarcerea capului pentru evitarea linguriței cu o fiertură prea fierbinte, repetă mișcarea, de data aceasta în fața unei mîncări care nu-i place, ori pentru că este rău dispusă sau pentru a se juca. Obișnuită fiind să audă „cu-cu" ori de cîte ori cineva se ascunde din fața ochilor ei sau cînd este ea însăși ascunsă, la 19 luni strigă deodată „cu-cu" cînd vede apărînd figura cuiva dinapoia ziarului pe care-l citește; de asemenea, văzînd un cap care apare dintr-o cămașă pe care cineva o îmbracă (exemple date de Wintsch).

Tendința de a uni diferite impresii cu ajutorul unui semn comun utilizează, așadar, gestul. Situațiile în loc să rămînă particulare încep să fie grupate, cîte o dată contopite — mai mult sau mai puțin — în serii analoge, atunci cînd ele se pretează la repetarea unei aceleiași acțiuni devenită familiară pentru copil. Am avea de-a face, în acest caz, cu un fel de generalizare și prefigurare, dacă gestul nu ar fi orientat mai curînd spre realizare decît spre reprezentarea ei, și dacă expresia dată nu ar fi atît de specială, încît nu poate căpăta vreo semnificație care să depășească obiectele și situațiile desemnate succesiv de gest.

Scanned with OKEN Scanner

2

IMITAȚIE ȘI REPREZENTARE

O formă de activitate care pare să implice incontestabil raporturi între mișcare și reprezentare este imitația. Dacă o definim ca actul prin intermediul căruia este reprodus un model, reprezentarea modelului este condiția sa necesară; ca urmare, capacitatea de a forma reprezentări i-ar fi anterioară. Dar imitația a fost semnalată la o vîrstă foarte precoce, cînd această capacitate desigur nu există. O altă definiție, aparent mai obiectivă, o deduce din simpla asemănare dintre două acte, dacă autorii lor au fost în situația de a se observa unul pe celălalt. Dar, într-o asemenea concepție, ea este aplicată și la cazuri în care cauza evidentă a acestei conformități se datorează altor influențe. De altfel, chiar dacă ar fi autentică ea s-ar referi, în realitate, la fapte aparținînd la etape foarte distincte ale evoluției psihice.

Interesul său constă în contradicția — a cărei rezolvare o necesită — dintre definiția sa, ce include obligatoriu imaginea unui model, și apariția sa efectivă de la o vîrstă la care copilul ar fi incapabil să-și regleze mișcările — pînă în acel moment provocate de impulsiuni libere sau de excitații și situații adecvate — conform unui spectacol exterior lui. Etapele succesive ale imitației corespund, așadar, exact momentului în care reprezentarea, inexistentă pînă atunci, trebuie să ajungă să fie formulată. Ele impun recunoașterea unei stări a mișcării, care încetează să se mai confunde cu reacțiile imediate și practice, pe care împrejurările le fac să apară din automatismele sale, și a unei stări a reprezentării, în care mișcarea o cuprinde pe aceasta, mai înainte ca ea să se traducă în imagine sau să explicite trăsăturile din care ea ar trebui să se compună.

Faptul că la ființele care convieţuiesc se observă o conformitate în acte poate avea cu totul alte cauze decît imitaţia. Puiul proaspăt ieşit din ou, care ciugulește alături de găină, pare să-i urmeze exemplul; dar puiul ieşit din clocitoare şi care nu are vreun model, ciugulește la rîndul său, cînd aude zgomotul unui creion al cărui vîrf lovește masa sau al unor grăunţe căzute de la înălţime. Aşadar, este un simplu reflex corespunzător excitantului său specific. La vederea unui şoarece pisoii par, care mai de care, mai grăbiţi să-l prindă. Simplă trezire simultană a aceluiaşi instinct la toţi, deoarece se întîmplă ca printre pisoii din aceeaşi serie, acelaşi efect să nu se producă la aceeaşi dată. Yerkes citează cazul unui pisoi de patru săptămîni care prezenta toate aspectele instinctului: urmărire, prindere, jocul cu şoarecele, uciderea, cîtă vreme ceilalţi nu au prezentat aceleaşi reacţii mai înainte de luna a doua. Un rezultat, aşadar, al maturizării funcţionale şi nu al imitaţiei.

Pe seama aceluiaşi mecanism a fost pusă şi apariţia unor conduite foarte complexe şi diferite. Ca urmare a unor conexiuni foarte strînse între ureche şi laringe pasărea cîntătoare ar fi capabilă să descopere singură cîntecul speciei sale. Faptul nu este exact, cel puţin pentru toate speciile, deoarece se întîmplă foarte adesea ca individul izolat de ai săi să nu cînte sau să împrumute cîntecul unei alte specii. Cu atît mai mult nu poate fi acceptată teza lui Le Dantec care explică vorbirea umană printr-o corespondenţă reflexă dintre auz şi aparatul fonator. Această corespondenţă se stabileşte datorită exerciţiilor repetate şi diferite de gîngurit, pe care copilul le face timp de numeroase săptămîni, în care imitaţia nu joacă, de altfel, nici un rol. Ea nu intervine decît în momentul în care începe repetarea cuvintelor rostite de adult. Atunci intervine şi aptitudinea de a înzestra sunetele cu un sens, ceea ce constituie esenţa limbajului, dar care aparţine unei categorii de fapte cu totul diferită de simplele asocieri audio-kinestezice.

Identitatea obiectivului provoacă, de asemenea, apariţia unor acte asemănătoare la fiinţe asemănătoare şi concurenţa poate contribui la efectuarea lor: exemplul

Scanned with OKEN Scanner

a două animale, în fața aceleiași prăzi sau a aceleiași probe. Un cîine își introduce botul în același vas sau în aceeași gaură în care și l-a introdus alt cîine; un șobolan scormonește în același loc în care a văzut pe altul săpînd (Berry). O maimuță răscolește în gaura în care și-a introdus alta brațul (Kinnermann). Adesea, aceeași îndeletnicire sau același joc se generalizează: un cimpanzeu care dansează atrage și pe alții, și împreună formează un monom, sărind unii în spatele celorlalți (Koehler). Această asemănare a gesturilor poate fi explicată prin căutarea unui efort minim: pasărea zboară pe urma celei care-i deschide un drum prin aer; ea se așază înapoia celei care știe să deschidă colivia și cîteodată schițează aceleași gesturi ca și aceea (Porter). La fel face și șobolanul alb, care urmează mișcările tovarășului său capabil să descopere o ieșire din capcana lor (Berry).

Un simplu gest de atenție este capabil să orienteze către același obiect atenția altor indivizi. Cîinelui îi este ușor să privească în direcția în care se uită stăpînul său, dar el nu știe decît să alerge acolo unde îl îndreaptă degetul acestuia. Copilul este foarte curînd atent la aceleași obiecte vizuale sau acustice ca și anturajul său (Guillaume). Încetul cu încetul, atenția celorlalți devine pentru el un semnal care provoacă o atitudine similară din partea lui. Reacția, legată la început, fie de o convergență a comportamentului, fie de prezența unui obiect, se transferă astfel semnalului izolat. La 22 de luni, copilul întinde singur mîna în direcția indicată întrebînd „aici"? (Guillaume).

Gesturile însoțitoare sînt, de asemenea, foarte timpurii. Preyer a observat cum încă în primele săptămîni copilul său întoarce capul spre dreapta sau spre stînga, deodată cu o lampă care se balansa înaintea lui, nu pentru a o urmări cu ochii, din moment ce ritmul propriilor sale mișcări era mult mai lent decît oscilațiile obiectului, ci din cauza unui fel de identificare perceptivo-motorie ce nu poate fi considerată încă imitație. Guillaume a notat că la 6 luni copilul se asociază activ la ritmul de balansare imprimat corpului său. La 8—9 luni, copilul lui Preyer, observînd capacul unei oale ridicîndu-se și coborînd, face un gest asemănător cu mîna. „În acest caz nu poate fi vorba, afirmă Preyer, de mișcări imitative,

ci de mișcări concomitente". La 0; 10 (13) un copil se sprijină cînd pe un picior, cînd pe celălalt, urmînd balansarea doicilor. La 0; 16 (22), urmîndu-i pe micii săi camarazi, care merg în lanț, ținîndu-se de șorțuri, copilul accentuează pașii în același timp cu ei. Legănarea și balansarea ritmată generează un sentiment a cărei atracție este foarte vie încă la sugar. După ce a încercat-o pasiv, copilul caută activ aceeași desfătare. Cea mai mică ocazie exterioară este suficientă atunci pentru a deslănțui dorința sa de a realiza propriile sale ritmuri și, prin intermediul lor, de a se pune de acord cu ambianța și de a extinde sensibilitatea sa subiectivă asupra obiectelor care-l înconjoară.

Printr-un mecanism asemănător se explică contagiunea căscatului. Ea este cu atît mai incurabilă, cu cît, datorită dispozițiilor de moment, — starea sa de oboseală sau de plictiseală — subiectul ar fi foarte aproape de a căsca spontan. Dar gesturile însoțitoare pot să devină, treptat, o preparare directă a imitației. De exemplu, Stricker a observat că, atunci cînd privește soldații făcînd exercițiii, i se întîmplă adesea să resimtă senzații musculare la fel de puternice ca și cum el însuși s-ar află sub comandă. Privind un meci, spectacorul resimte în corpul său agitația echipelor adverse și are adesea impresia că face intim gestul care trebuia făcut sau de a-l corecta, atunci cînd s-a greșit. Cînd acrobatul pe sîrmă lasă impresia că și-a pierdut echilibrul, spectatorul are senzația că acela și-l restabilește pentrucă acesta își contractă proprii săi mușchi. Cînd vede pe gimnast sărind de pe trambulină, are în ochi și în piept o senzație de tensiune și de mișcare. Un orator răgușit provoacă la auditorii săi nevoia de a-și limpezi glasul printr-o tuse discretă. Descartes a consemnat faptul că în momentul în care cîntărețul atinge limita volumului vocii sale, un fel de efort concomitent sporește efectul la cei care-l ascultă.

O altă formă de participare, care de asemenea provoacă la indivizii prezenți reacții similare sau conjugate, fără ca să fie, cu toate acestea provenite din imitație, este emoția. Ea dispune de un întreg aparat expresiv care o propagă de la unul la altul, determinînd un unison al lacrimilor, al rîsului, al amenințărilor, al violenței, al panicei. Forța sa de propagare, precedînd

orice reflexie, depinde de faptul că trăsăturile sale aparente fac corp comun cu totalitatea automatismelor, simultan motorii și vegetative, ce alcătuiesc fiecare varietate de emoții. Dar dacă aceste trăsături alcătuiesc o porțiune indisolubilă și dacă antrenează, de îndată ce se produc, procesul integral al emoției, însăși forța lor de contagiune este aceea a unui sistem expresiv, care pare să se fi constituit pentru a asigura comunitatea necesară a reacțiilor în grupurile de tip arhaic, în care relațiile dintre indivizi erau încă într-o formă gregară. Așa se explică faptul că violența emoțiilor crește cu numărul participanților și că dezlănțuirea lor anulează orice posibilitate de judecată, de reflexie, de calcul intelectual. Funcția lor a fost considerată, totuși, utilă, așa cum o demonstrează riturile și ceremoniile destinate, în colectivitățile primitive, să le facă să atingă paroxismul și să contopească într-un singur vîrtej violențele, spaimele, toate energiile individuale.

Asemănarea funcțională a automatismelor proprii fiecărei emoții explică de la sine faptul că nu a fost necesară intervenția imitației pentru a provoca reacții similare la indivizi diverși. Dar în ce fel s-a putut face sensibilizarea lor reciprocă, din care să rezulte posibilitatea ca manifestările unuia să determine un echivalent la celălalt? Se poate ca, la început, să fi fost nevoie de un minim de învățare. Acordul dintre surîsul mamei și cel al copilului, oricît de precoce ar fi el, a fost precedat de surîsuri datorite simplei bunestări a sugarului. La această bunăstare contribuie atît de constant îngrijirile însoțite de surîs ale mamei, încît între cele două surîsuri nu au întîrziat să se selecționeze, să se fixeze și să se specializeze anumite raporturi. În general, emoția a fost resimțită în comun atunci cînd șocul provocat de un eveniment sau de o situație a fost capabil să provoace la toți cei prezenți aceleași automatisme. În acest fel s-a putut opera fuziunea dintre faptul constatat simultan la altul și cel resimțit de către sine însuși. Trecerea de la unul la altul a devenit repede ca și inevitabil.

Influența pe care o exercită reciproc indivizii participanți la aceleași evenimente, la aceeași existență și ambianță, este extrem de subtilă și delicată. Ea poate să fie legată de locuri și împrejurări, capabile să provoace reapariția unor efecte, pe care timpul părea să le fi șters.

Scanned with OKEN Scanner

Elsa Koehler relatează cazul unei fetiţe de 2;7 care avea accente uşor variate după cum se adresa mamei sale, care era berlineză, tatălui său, maghiar, sau bonei, care vorbea germana nordică. La 3;1 intrînd într-o încăpere în care întîlnise cu 6 luni în urmă o fetiţă cu accent ceh, ea reia acest accent şi, de altfel, imediat după aceea îşi aminişte de mica cehă. În acest fel se constituie la copil blocuri sincretice de impresii şi reacţii, care-l fac să evoce personaje sau fragmente din personaje distincte, după situaţiile prin care a trecut şi prin care trece din nou. În această impregnare de către ambianţă există un element care seamănă cu imitaţia, dar o imitaţie fără imagini, dacă nu chiar fără model, difuză, necunoscută sieşi, un fel de simplu mimetism.

*

Toate aceste diferite activităţi prevestesc apariţia imitaţiei autentice, tocmai datorită raporturilor de asemănare sau participare stabilite cu anturajul. Totuşi, unii autori, pe urmele lui W. Stern, ar dori să o facă să reiasă din ceea ce denumesc ei „imitaţie de sine". Şi aci regăsim iluzia eului solitar, ale cărui activităţi ar fi autogene şi s-ar extinde progresiv datorită relaţiilor cu mediul. Dar e suficient să reamintim un fapt semnalat de mai multe ori, pentru a indica intervalul care desparte actul imitării altuia de acela de a se repeta pe sine însuşi. De la a 11-a săptămînă, după Scupin, a 15-a după Preyer, copilul, după ce a scos spontan limba la maică-sa, sau s-a schimonosit în faţa unei lumînări aprinse, se dovedeşte în stare să refacă gestul atunci cînd observă pe cineva din preajma sa reproducîndu-l puţin timp mai tîrziu. Intervenţia altuia nu face decît să reactiveze o dispoziţie ce putea singură să recidiveze şi care supravieţuise mişcării ca un fel de urmă sau tendinţă consecutivă. De imitaţie nu poate fi vorba. În adevăr, cînd tocmai în luna a şaptea copilul reface strîmbătura după un model furnizat de altcineva, imitaţia rămîne mult inferioară actului spontan. Aceeaşi remarcă se impune în cazul sunetelor repetate după ce au fost ascultate — mai tardive şi mai pline de erori — în comparaţie cu ascultarea ce a urmat imediat după enunţarea lor spontană. Mişcarea, în materialitatea sa aparentă, nu constituie actul. Aceeaşi mişcare poate co-

Scanned with OKEN Scanner

respunde unor nivele foarte deosebite de activitate. Clasarea sa funcţională depinde de ansamblul din care face parte şi comanda care o declanşează. Una este a scoate limba din imitaţie sau spontan şi altceva este ca urmare a unui ordin verbal; acest gest nu poate fi obţinut din partea copiilor foarte mici sau a celor înapoiaţi decît executîndu-l mai întîi în faţa lor.

Repetiţia poate fi, într-o privinţă, incoercibilă; ea se întîlneşte în această formă la adult, o dată cu unele tulburări motorii ale funcţiunilor pur automate ale mezencefalului. Este vorba de *palichinezie* sau reproducerea repetată a gestului abia săvîrşit, şi de *palilalie* sau repetarea frazei pronunţate de sine însuşi. Numărul repetiţiilor este variabil; el poate ajunge la zece sau cincisprezece. Încetul cu încetul recidivele se împuţinează ca amplitudine şi se scurtează. Să fie oare epuizare sau frînare treptată a excitaţiei iniţiale, pe care primul act nu a putut-o realiza integral? Desigur că există şi o tendinţă a mişcărilor spre repetare, care nu ar mai putea fi anulată atunci cînd anumite conexiuni nervoase sînt întrerupte. În mod firesc, această repetiţie ar putea fi utilizată în special de gesturile ritmate. Centrii nervoşi atinşi în caz de palichinezie aparţin, în adevăr, genului celor care reglează automatismele, iar tulburările motorii însoţitoare ating reglarea tonusului, ale cărui raporturi cu modulaţiile suple ale gestului sînt foarte strînse. Există, aşadar, repetare a gestului care pare să ţină de mecanismul său intim. Ea este, prin urmare, de un nivel funcţional mult inferior celui al mişcărilor făcute cu intenţie sau după imagini, fie perceptive fie mintale.

Nu este, de asemenea, posibilă asimilarea, cu imitarea proprie, a faptelor ţinînd de *perseveraţie*. Reapariţia aceluiaşi act sau a aceloraşi fraze şi locuţiuni nu mai seamănă cu declanşările unui mecanism stricat şi care nu ar mai putea fi controlat. Ea antrenează şi mai mult activitatea psihică. Fără îndoială că aceea care se impune este tot o formulă motorie, ce poate împiedica săvîrşirea corectă şi rapidă a actului sau a gîndirii începute. Dar această formulă continuă să exprime actul sau gîndirea, chiar dacă pentru moment ea formează un obstacol în calea ei. Ea nu persistă şi nu revine decît din pricina unei slăbiciuni în formularea lor mintală.

Scanned with OKEN Scanner

care depinde adeseori de o stare de incetineală și debilitate psihică. Exceptînd cazurile de distragere momentană, ea este adesea consecința unei insuficiente diferențieri între formularea mintală și formularea motorie. În stadiul proiectiv, în care gîndirea nu se poate impune conștiinței decît realizîndu-se prin gest și vorbă, perseverația este obișnuită. Ea este o insistare pe etapa atinsă, cînd urmarea își întîrzie apariția, ea este o neputință de a se degaja de gest sau de cuvîntul care o realizează, pentru a duce mai departe realizarea; ea denotă o îngreuiare a ideației prin expresia concretă și insuficiența imaginilor eliptice sau a semnelor simbolice; rezultatul unei gîndiri încă rău curățate de zgura sa senzori-motorie. Dar pe nici o treaptă ea nu este copierea unei imagini printr-o mișcare. Mai curînd este inversul: o imagine încă ținută prizonieră de mișcare.

Prin „imitarea proprie", Stern înțelege mai curînd un mecanism analog celui al reacției circulare, care apare în stadiul senzori-motor. Efectul senzorial, produs fortuit de un gest, antrenează repetarea acestuia, care tinde să reproducă efectul cît mai exact sau cît mai pur. Acesta este mecanismul prin care Baldwin dorea să explice orice adaptare, luînd drept tip cel al acomodării senzoriale: o mișcare a ochiului a avut drept consecință formarea unei imagini pe retină, ochiul reface îndată mișcarea pentru a regăsi aceeași poziție, apoi curbura sa, distanța globilor oculari se modifică pînă ce, din imagine în imagine, este obținută cea mai mare claritate. În acest fel s-ar efectua, în decursul întregii vieți mintale, ajustarea mișcărilor și imaginilor, a comportărilor și a realului. Acest ceva depășește cu mult imitația, cu care nici nu seamănă de loc, dacă nu cumva presupunem că a obține o imagine a lucrurilor înseamnă totodată a le imita.

Dar reacția circulară poate fi luată și într-un sens mai subiectiv și mai strict psihologic. În felul acesta, ea înlesnește exercițiile senzori-motorii din care rezultă adaptarea gradată a gesturilor la efectul senzorial. În același timp se realizează clasarea mai exactă și mai subtilă a acestui efect în rîndul celor posibile a fi produse de alte gesturi mai mult sau mai puțin diversificate. Aci este vorba de o învățare la care co-

Scanned with OKEN Scanner

pilul de 1—2 ani se dedă cu o adevărată lăcomie și a cărei importanță funcțională este capitală. Dar această acțiune reciprocă dintre gest și senzație poate fi oare desemnată drept imitație? Ea urmărește acordul lor, nu le propune nici un model, nici măcar o imagine distinctă de raporturile lor, adesea schimbătoare, deoarece efectul căutat este departe de a fi întotdeauna cel al simplei repetiții, al uniformității. Dimpotrivă, el se îndreaptă adesea în sensul diversității, al modulării. De altfel, nici uniformitatea însăși nu ar putea să însemne asemănare cu un anumit model, nici dedublare între un tip ideal și un exemplar actual.

Ceea ce apare pe prim plan în reacția circulară este potrivirea gesturilor la o situație fie subiectivă, fie exterioară, este urmărirea anumitor coordonări și realizarea unor structuri senzori-motorii. Evoluția unui cuplu senzori-motor urmează o lege a dezvoltării, pe care subiectul o poate descoperi sau inventa în fiecare clipă, fără să aibă trebuință să-și propună un alt motiv. Este suficient ca o modificare a gestului să atragă după sine o diferențiere sau o discriminare nouă a sensibilității, pentru ca aceasta să provoace, la rîndul său, o finețe motorie sporită. Astfel se constituie claviatura, mereu mai amplă, a raporturilor senzori-motorii. Dar departe de a fi un efect al imitației, cuplul nu poate fi utilizat de la început de imitație, ale cărei rezultate încep prin a fi mult mai imperfecte decît cele obținute de reacția circulară. Imitația necesită alte exerciții.

•

Pe seama reacției circulare trebuie să fie puse și o altă serie de fapte descrise drept imitații, și încă imitări ale altuia, nu autoimitări, dar care sînt net deosebite de imitație, cu toate asemănările formale care există între ele. Este vorba de reacțiile ecou: ecochinezia, ecomimia, ecolalia. Vederea gesturilor sau ascultarea sunetelor provoacă, în unele cazuri, repetarea lor imediată și întocmai de către cel care le-a perceput. Dar este izbitor faptul că numai ultimele gesturi sau sunete sînt reproduse, ca și cum percepția, atît timp cît se prelungește, împiedică realizarea unor mișcări care să însoțească momentele sale succe-

Scanned with OKEN Scanner

sive. Rezultatul se aseamănă, aşadar, impresiei lăsate de un ecou, care nu înapoiază distinct decît zgomotele care preced tăcerea.

Privitor la fenomenul ecoului s-au opus una alteia, încă de mai mult timp, interpretările lui Wernicke şi ale lui Pick. Pentru unul, faptul este psiho-motor cu punct de pornire cortical; altfel spus, repetarea ar fi aceea a unei imagini senzoriale, care ar fi percepută şi recunoscută de conştiinţă mai înainte de a pune în mişcare aparatul motor. Pentru celălalt, ar fi vorba, dimpotrivă, de o reacţie subcorticală sau automată, care s-ar exterioriza întrucît nu poate fi inhibată. Efectiv, ea nu se produce la adult decît în stările crepusculare, cînd conştiinţa care depinde de activitatea corticală este complet obnubilată. Ea se întîlneşte, într-un asemenea caz, simultan cu mişcări reflexe de protecţie şi de fugă, provocate ori de cîte ori apare un obiect nou în cîmpul vizual. Avem de-a face cu automatisme elementare, care sînt eliberate prin abolirea controlului cortical. Actele de ecou ar fi mişcări pe care acest control le face să fie, în stare normală, infime şi inapreciabile, dar care ar corespunde unei activităţi latente cu sediul în sfera automatismelor.

Desigur că teza lui Pick este mai conformă cu observaţiile clinice decît cea a lui Wernicke. Ecopraxia presupune o activitate amputată de motivele sale psihice, de reglarea sa conştientă; ea nu este posibilă decît în stările de confuzie mintală mergînd pînă la totala stupoare intelectuală. Cu toate acestea, o distincţie se impune. Automatismele descrise în mod obişnuit constau în reacţii orientate spre lumea exterioară. Chiar cele de protecţie şi fugă, care sînt printre cele mai subiective, apar ca un răspuns la agenţi străini şi produc o schimbare în relaţiile subiectului cu ceea ce îl înconjoară. Celelalte sînt, în mare parte, mult mai obiective, fiind formele cele mai spontane şi mai curente ale activităţii, în raporturile sale de fiecare clipă cu obiectele, situaţiile şi forţele din care se compune mediul în care se deplasează. Cu ecopraxia lucrurilor se schimbă. Ea nu este nici centrifugă şi nici utilitară. Replica pe care o dă excitaţiilor este o duplicare, o oglindă a lor. Ea se îndreaptă spre excitaţii şi nu ur-

Scanned with OKEN Scanner

mărește nici o modificare folositoare a raporturilor cu ambianța. Ea ține mai curînd de circuitul senzori-motor decît de cel al automatismelor.

Nu ne interesează aici să știm dacă distincția lui Pick dintre activitățile corticale și cele subcorticale nu este cumva prea absolută. Chiar dacă automatismele nu sînt posibile fără un anumit acompaniament din partea activității corticale, este foarte adevărat, însă, că echilibrul dintre aceste două focare de activitate — totodată conjugate și contrarii — poate fi inversat, după cum actul este cugetat, deliberat, exprimabil în simboluri și imagini, sau legat de împrejurările exterioare, prin simple execuții motorii. Ecopraxia pare a fi la mijlocul drumului între cele două, în sensul că percepția nu este numai ocazia, dar și motivul reacției, iar reacția în loc să se dezvolte în imagini ale obiectului, tinde numai spre mișcările în stare să o reproducă. Ea se aseamănă perfect cu o reacție circulară, cu deosebire că percepția din care provine gestul este produsă de gestul altuia în loc ca gestul subiectului însuși să fie originea sa.

În evoluția copilului ecopraxia urmează de aproape exercițiile sale senzori-motorii. Repetarea literală și imediat consecutivă a ultimelor silabe pronunțate de către persoanele din anturajul său poate preceda cu mult capacitatea sa de a le folosi ca elemente ale vorbirii. Și mai semnificativ decît intervalul de timp este marea neîndemînare, forma rudimentară, sărăcia sunetelor emise de copil atunci cînd încearcă să compună cuvinte, întrucît fonemele trebuie integrate unor noi forme de activitate și, în aceeași măsură, învățate din nou. Ecolalia nu depinde de cuvîntul articulat, așa cum nu ține de imitație. Ea poate fi mult mai bine explicată ca o consecință directă a conexiunilor realizate de activitatea circulară între seriile perceptive și motorii. Trecerea alternativă de la una la cealaltă ajunge să confere termenilor fiecăreia un fel de ambivalență; mișcarea este, atît urmarea percepției, cît și antecedentul său. La un moment dat, legătura devine atît de obișnuită și intimă încît ciclul poate fi pus în mișcare de o percepție, chiar dacă aceasta este de origine străină. Aci se află izvorul puterii atribuite imaginilor și ideilor de a se transpune în mișcări. „Ideile-

Scanned with OKEN Scanner

forță" nu sînt un fapt al naturii, ci rezultatul unui exercițiu.

Ecopraxia este o activitate circulară al cărei circuit se deschide sub impresii izvorîte din exterior. Ea este simpla repercusiune a acestor impresii asupra aparatului senzori-motor. Ea nu este reproducerea unei imagini model, ci o urmare și un fel de epifenomen. Departe de a fi motivată de reprezentări, ea presupune ștergerea lor. Cînd nu este cauzată de obnubilarea mintală, ea necesită o distragere, un moment de absență. Adesea, subiectul își dă seama de impresia avută numai după repetare. Cîteodată, îi este necesar sentimentul puternic al unei prezențe străine, pentru ca să poată ieși din starea de semi-visare, care-l transforma în ecou. La copil stadiul de ecou este foarte fugitiv, deoarece perioada în care el este legat de impresiile senzoriale, ca atare, este foarte scurtă. Din momentul în care reproducerea l-a făcut ușor de recunoscut, sunetul nu mai prezintă interes pentru sine însuși. El nu mai servește decît ca indiciu sau ca semn. Interesul se mută de îndată asupra obiectului a cărui prezență a fost descoperită sau asupra frazei enunțate. Faza funcțională și ludică este înlocuită atunci de aceea a semnificațiilor utilitare și obiective.

Ecolalia este aceea care oferă exemplele cele mai vizibile și mai complete pentru studierea fenomenelor de ecou. Orientarea pe care o dă ea reacției este în mod manifest contrariul celei pe care ar putea să o solicite situația. Există două feluri de a răspunde la un ordin: executîndu-l, iar aceasta este reacția centrifugă, adecvată împrejurărilor și necesitînd înțelegerea ei, ori repetîndu-l, ceea ce relevă o neînțelegere care poate, în anumite cazuri, să fie un simplu pretext de refuz, dar care rezultă în mod obișnuit din distragere sau din imbecilitate. Ori de cîte ori impresia este despărțită de repercusiunile sale mintale și rămîne izolată în sfera sa senzorială, se produce echivalentul său motor, care în timpul fazei senzori-motorii a specificat impresia clar conștiinței, rămînînd și după aceea strîns legată de ea. Ecolalia nu depășește sfera senzorială. Impresiile succesive se detașează de ea sub formă de gesturi, în măsura în care percepția, desfășurîndu-se mai departe, nu desființează pe primele prin altele mai recente. Sin-

Scanned with OKEN Scanner

gurele care se exteriorizează sub formă de mișcări sînt ultimele. Numărul lor este limitat de durata persistenței lor în sensibilitate. Fără îndoială că reproducerea lor indică, adesea foarte aparent, un fel de înlănțuire melodică sau ritmică, care alcătuiește un tot din acești termeni adiționați. Dar această unitate nu depășește întinderea unei măsuri din ampla partitură senzorimotorie. Ea este complet străină de unitatea pe care o are imaginea sau reprezentarea. Integrarea operată în ecou între termenii unui act este sensibilă și dinamică, și nu este aceea a trăsăturilor care compun imaginea unui model. Ecopraxia și imitația se desfășoară pe două planuri deosebite.

*

Imitația este circumscrisă de doi termeni contrari: fuziunea, înstrăinarea de sine în obiect sau „participare" la obiect, și dedublarea față de model a actului ce trebuie executat. Nerezolvată, această opoziție explică divergențele dintre doctrinele privitoare la importanța imitației în evoluția psihică, sau privitoare la natura ei însăși. După Guillaume[1], imitația este incapabilă să creeze vreo mișcare nouă. Ea este o simplă ocazie de a repeta mișcările deja învățate, dîndu-le drept motiv și model o imagine vizuală sau auditivă. Ea implică, așadar, atît existența unor gesturi gata formate, cît și a imaginilor. Însăși joncțiunea lor ar fi mai curînd de ordin empiric, decît rezultatul unor conexiuni inedite și al unei integrări funcționale. Imitația este un fapt de ajustare cu totul exterioară între elemente gata constituite. Nu se poate vorbi, așa cum au făcut unii, de imitație interioară. „Ce altceva semnifică acest cuvînt, decît o imitație împiedicată a se realiza material de către o complicație mintală, fapt care demonstrează că ea presupune o imitație primitivă reală?" A presupune alte antecedente imitației în afara gesturilor aparente și a ocaziilor prezente, înseamnă „a-i îneca originile în noțiunea confuză a unui instinct general".

În adevăr, fundamentul pe care Groos, Lipps, Finnbogason îl dau acestei imitații interne este vag și ipo-

---

[1] P. Guillaume, *L'imitation chez l'enfant*, Paris, Alcan, 1925.

Scanned with OKEN Scanner

tetic. După Groos, copilul începe să exteriorizeze asupra obiectelor neînsufleţite, păpuşa sa de exemplu, activitatea pe care doreşte să o realizeze, sau care ar putea servi drept complement al ei. Această proiectare ar corespunde fazei animiste a reprezentărilor sale, concepţie centrifugă asupra animismului care provine dintr-un punct de vedere depăşit de psihologie. Departe de a fi el însuşi sursa imediată şi primitivă a cunoştinţelor, din care ar putea extrage intuiţiile aplicabile realităţii exterioare, subiectul începe prin a fi cufundat de sensibilitatea sa în ambianţă. Copilul începe să trăiască datorită acestei comuniuni şi, mai mult, în acest fel începe să-şi dea seama de propria sa viaţă, iar din acest prim amalgam extrage ceea ce îi este necesar pentru a dobîndi conştiinţa de sine şi pentru a opune propriul său eu elementelor care-i vor apărea, simultan, ca aparţinînd la ceea ce nu este el însuşi. Dar această împărţire nu o va opera fără să lase în lucruri un rest al impresiilor sale subiective, făcîndu-le astfel să existe după imaginea pe care şi-a format-o.

Într-un al doilea moment, într-o privinţă contrar celui dintîi, copilul ar relua imaginea atribuită lucrurilor, pentru a le pricepe mai bine în sinea sa, făcînd uz de mişcările, atitudinile sale, de propriul său corp, ca de nişte simboluri capabile să le dea un fel de prezenţă efectivă. Cu ajutorul unor obiecte oarecare, cu un baston care o dată călărit devine cal şi cu un coif de hîrtie pe cap, se joacă de-a generalul. Se crede locomotivă dînd braţelor şi picioarelor sale o mişcare mecanică şi expirînd sonor şi ritmat. În acest fel, imitaţia ar fi consecinţa unei imagini subiective care a făcut un ocol prin obiectul imitat, extrăgînd din el elementele plastice.

Lipps atribuie, şi el, o origine subiectivă imitaţiei. Copilul ar poseda o tendinţă firească, instinctivă de a se modela după altul, resimţind şi figurîndu-şi astfel sentimentele altuia. Această introducere de sine în altul, sau mai curînd a altuia în sine, denumită *Einfühlung*, ar avea drept consecinţă automată, atitudini şi gesturi care corespund sentimentelor, ori de cîte ori ele nu sînt inhibate de o forţă contrarie. În acest fel, faptul iniţial ar fi mişcarea legată de intuiţia interioară. „Imitaţia interioară" nu ar fi decît o imitaţie

Scanned with OKEN Scanner

efectivă, care, secundar, ar putea fi despărțită de efectele sale aparente. Dar în acest proces nu se află nici un element care să o poată explica pe însăși aceasta. Acest *Einfühlung*, care ar furniza imitației motivul său, întrucît nu-i poate dezvălui mecanismul, substituie noțiunii, oarecum absolute, a instinctului, cercetarea raporturilor dintre individ și ambianță, din care ar putea fi deduse dorința, eforturile, capacitățile sale de imitare.

Această teorie a fost reluată de Finnbogason, care i-a extins aplicația. Obiectul imitației ar fi nu numai ființele vii, ci și obiectele neînsuflețite. Așa cum mîna urmărește contururile lor, tot astfel atitudinile mimice și plastice ale întregului corp pot desena forma obiectelor. Oricare spectacol, cu condiția să fie viu și captivant, pare să desființeze în noi tot ceea ce îi este străin; el poate provoca uitarea de sine și identificarea cu el. Detaliile, întîmplările sale devin sensibilitatea, viața noastră. Limitele dintre eu și non eu dispar, iar eul parcă se transformă în obiect. Într-un asemenea moment, orice poate fi resimțit sau săvîrșit pare a deveni simbolul lui, iar reacțiile motorii sînt cele pe care el le-ar putea comanda. Dar, observă Guillaume, rezultatul obținut sînt simple gesturi de însoțire ori de redresare, ca acelea care apar la spectatorii din fața unui echilibrist care se clatină sau a unui orator răgușit. Mișcările spectatorului nu sînt o reproducere a celor la care asistă, ci mai curînd a celor la care se aștepta sau care-i păreau indicate să corecteze o eroare și să îndrepte o situație. Observația este justă pentru reacțiile imediate. Surplusul de atitudine este, de fapt, cel al unei acomodări perceptive ce pune stăpînire pe întregul organism: posturi plastice, o mimică care duce la suspendarea momentană a oricărei alte manifestări motorii. Interpretînd, pe urmele lui Lipps, această suspendare ca o activitate lipsită de exteriorizare, ca pe un efect consecutiv, Finnbogason a răsturnat ordinea factorilor.

În descrierea imitației interne, făcută de psihologii citați, rezidă o parte de adevăr. Dar ei nu cunosc altă alternativă decît mișcarea și imaginea ei. Or, imaginea presupune un obiect care o precedă; ea îi supraviețuiește ca urmă pe care a lăsat-o prezența lui. Or,

Scanned with OKEN Scanner

venind pe urmele mişcării, ea nu o poate explica. Ceea ce o precedă şi o pregăteşte este altceva, şi anume, atitudinea sau postura, cu care se poate însoţi şi percepţia. A te lăsa furat de contemplarea unui spectacol nu înseamnă să rămîi pasiv. Excitaţia nu rămîne pur cerebrală. Ea se răspîndeşte în muşchi. Deşi aceştia pot să nu efectueze nici o mişcare, ei sînt, totuşi, sediul unei activităţi intens resimţite de subiect, deşi imperceptibilă altora. Această impresie nu este o pură iluzie. Elementul care a generat-o a putut fi constatat şi înregistrat. Este vorba de o contracţie a muşchilor care nu atrage după sine scurtarea lor ci, dimpotrivă, îi menţin în forma prezentă, dîndu-le un grad variabil de consistenţă şi de rezistenţă la deplasări (este funcţiunea lor tonică).

Fiziologia ne arată că tonusul nu este simplu, ci are, în funcţie de centrii de la care primeşte, momentan, influxul său, fie componente, fie forme diverse; funcţiunile sale sînt, de asemenea, variate. El întovărăşeşte mişcarea, dîndu-i sprijinul necesar progresiunii sale regulate şi dozării exacte, impusă de rezistenţele întîmpinate. Răspîndit în tot corpul, el asigură echilibrul necesar executării fiecărui gest, realizînd atitudini fie stabile, fie mobile, corespunzătoare diferitelor faze ale actului. În felul acesta, el este suportul mişcării în curs de efectuare, pregăteşte continuarea ei, el o menţine în posibilitate şi acest rol poate să revină exclusiv mişcării însăşi. În acest moment, tonusul o înlocuieşte cu imobilitatea, dar o imobilitate plină, cîteodată, de tensiune musculară, cum este aceea a animalului la pîndă sau ca aceea a alergătorului din momentul imediat premergător startului. În acest moment, viteza, vigoarea gestului ce trebuie efectuat sînt latente în muşchii întăriţi şi încordaţi ca nişte arcuri; forma gestului se desenează prin repartiţia tonusului în aparatul muscular. Acomodarea aceasta în vederea mişcării se combină strîns cu aceea a aparatului perceptiv, care este la fel de aţintit spre scop sau pradă (indiferent dacă aceasta este prezentă sau numai aşteptată, presimţită), şi ca şi desenată în atitudinea animalului, împreună cu gesturile adecvate prinderii prăzii. Funcţiunea tonică poate astfel contopi cei doi poli ai activităţii, senzorial şi motor, dîndu-le aceeaşi

Scanned with OKEN Scanner

orientare de expectativă. Ea devine totodată plastică și încărcată cu energie; imobilizează temporar gestul, dar îl pregătește, așa cum cer toate incitațiile perceptive către care se îndreaptă subiectul, cu mai mult sau mai puțină curiozitate și dorință.

Contopirea cu obiectul, în cazul unui spectacol captivant, această *Einfühlung*, devine astfel altceva decît o ipoteză sau un epifenomen. Ea este o stare de combinare a sensibilității cu mișcarea sub forma atitudinii, al cărui dublu caracter constă tocmai în faptul că este simultan sau alternativ pregătire a actului și așteptare: premișcare și prepercepție. Dintre cele două faze poate birui cînd una, cînd alta. Cînd animalul se repede asupra prăzii, excitația se reîntoarce la mediu pentru a-l modifica printr-un proces centrifug, conform trebuintelor și scopurilor subiectului. Cînd se produc gesturile însoțitoare sau de redresare, acțiunea devine o simplă participare; drama se limitează la domeniul atitudinilor și subiectul nu mai este decît un simplu spectator, dar mișcarea poate oricînd să țîșnească, fiind suficientă o mică discordanță dintre gestul real — a cărui inițiativă și execuție a fost, așa-zicînd, transferat altcuiva — și atitudinile cu care subiectul le subliniază și le întovărășește. În fine, orice mișcare aparentă poate fi amînată, dar activitatea posturală nu este nicidecum stinsă și din ea poate reieși imitația.

În adevăr, toate datele indică faptul că atenția acordată de copil obiectelor și spectacolelor care-l interesează nu numai că nu este pasivă, dar nu este nici irosită, oricît de mult timp pretinde ca să-și producă efectele. Cînd privește, el este într-o stare de impregnare perceptivo-motorie. Așa cum, după Conradi, vrăbiile care învață să cînte de la canar fac mișcări mute ale gîtului în timpul audiției, tot astfel, musculatura copilului lucrează în tot timpul cît privește sau ascultă. Adesea nu este vorba decît de contracții insensibile, dar care par a fi reluate în intervalele dintre percepții, transformîndu-se în cele din urmă în încercări mai mult sau mai puțin timide și reușite de reproducere. Intervalul dintre impregnare și reproducere poate fi de minute, ore, zile sau săptămîni. Dar cu cît este mai lung, cu atît faza de incubație demonstrează impor-

Scanned with OKEN Scanner

tanța învățării mute, desfășurată între percepțiile inițiale și dobîndirea noului gest.

Durata sa poate fi, în anumite cazuri, perfect reperabilă. Abia la 2 sau 3 zile după ce copilul a fost dus la circ, încearcă el însuși să facă tumbele clovnului. La 2; copilul lui Preyer repeta cîntece de leagăn pe care nimeni din casă nu le cunoștea; părinții au descoperit mai tîrziu că, în mare parte, le învățase cu trei luni în urmă. Cîteodată, diferența dintre imitație și percepțiile actuale ale copilului este aceea care îngăduie descoperirea faptului că ele s-au sprijinit pe un model mai vechi. Grammont dă exemplul unei fetițe care pronunța cuvintele cu o terminație italiană, deși guvernanta italiană o părăsise de șase săptămîni. Impregnarea poate nu numai să devanseze, dar și să depășească cu mult puterea actuală de reproducere. Stern a constatat că, foarte curînd, numărul de cuvinte înțelese de copil depășește cu mult pe cel al cuvintelor pe care le poate repeta.

În asemenea cazuri, imitația, care este o adevărată imitație inițiatorie, nu poate fi literală; ea nu este copia fidelă a unui model, a cărui imagine să fie prezentă în fața ochilor sau în gînd. Ea precede reprezentarea și este o adaptare a gesturilor la un prototip, care nu este o figură, ci o trebuință latentă, provenită din impresii adesea de origini multiple, contopite în aparatul în care pătrund ca stimul al unei prime schițe neîncetat confirmată și neîncetat rectificată. Rezultanta lor este unică. Dar aceasta nu constituie deocamdată decît o capacitate concretă și latentă, pe care numai actul, reproducîndu-se, o poate descoperi. Așadar, nu se poate, încă, vorbi de reprezentare.

Fără acest raport inițial al percepției cu mișcarea, prin intermediul funcțiunii tonice sau posturale, trecerea de la impresiile vizuale sau auditive la gesturile corespunzătoare ar fi inexplicabilă. Fără îndoială, puse astfel în contact cu sistemul motor, impresiile pot regăsi achizițiile senzori-motorii ale activității circulare. Dar utilizarea lor nu poate fi decît relativă, deoarece învățarea mișcărilor imitate presupune conexiuni și un tip de organizare care se continuă pe un plan psihomotor mai înalt. Ele nu au devenit posibile decît după o fază de participare senzori-posturală la existența al-

Scanned with OKEN Scanner

tuia și, alternativ, de elaborare posturo-gestuală. În acest fel, capătă o semnificație concretă procesul intuit de Groos, ocolul prin altul al reacției imitate, grație căruia activitatea dobîndește o orientare nouă. În loc să fie îndreptată numai spre lumea exterioară pentru a-i modifica raporturile, activitatea devine o transformare a subiectului însuși, ale cărui reacții nu mai sînt modelate numai în funcție de necesitățile mediului, ci și conform unor modele exterioare. Schimbarea produsă este trecerea de la activitatea imediat utilitară la o activitate speculară.

*

Imitația nu apare mai înainte de a doua jumătate a celui de-al 2-lea an, deoarece nu pot fi considerate că aparțin de ea nici surîsurile pe care copilul le schimbă cu mama sa, nici gunguritul lui cînd aude pe cineva cîntînd, nici repetările de gesturi și de sunete pe care el însuși le emite atunci cînd sînt, de altfel, reproduse în fața lui. Acestor reacții, care apar între 3 și 4 luni, le urmează, către lunile 6—8, gesturile convenționale cum sînt bătutul palmelor, salutul, răsucirea mîinilor care imită mînuirea păpușilor, lovirea tîmplelor, amenințarea cu degetul. După observația justă a lui Guillaume, în asemenea cazuri avem de-a face cu simple răspunsuri la un semnal obișnuit, obținute prin dresaj, datorită unor procedee diferite, cum sînt mișcările pasive sau selecția printre mișcările spontane ale copilului. În același timp, pot fi observate gesturi de însoțire, cel mai adesea ritmate, în prezența unui obiect care se balansează sau a unei mișcări alternative oarecare. Puțin mai tîrziu, către 9 luni, încep manifestările ecochinezice.

Trece un timp destul de lung, după aceea, pînă să fie semnalate fapte autentice de imitație. Detaille fixează începutul a ceea ce denumește el „imitația-copie" la vîrsta de 2 ani. Guillaume citează de la vîrsta de 1;4 (22) faptul de a imita exagerînd mersul unui camarad de aceeași vîrstă. Dar, după propriile sale exemple, trebuie așteptată vîrsta de 22 luni pentru a putea vedea pe copil reproducînd gesturile de ridicare a brațelor întinse la înălțimea umerilor, lateral sau înainte, iar,

Scanned with OKEN Scanner

din această poziție, ridicarea avanbrațelor vertical sau ducerea mîinilor la umeri, ridicarea piciorului cu genunchiul îndoit sau întins, înclinarea trunchiului înainte, înapoi și lateral, lăsarea pe vine cu mîinile pe mijloc, lăsarea capului înainte, pe spate, la dreapta și apoi la stînga. Toate aceste exerciții, executate dintr-o dată sau după cîteva încercări, presupun „o schemă corporală" extrem de completă de pe acum și bine fixată. În adevăr, la această vîrstă copilul a ajuns, datorită jocurilor senzori-motorii, să stabilească conexiuni mai ample și mai variate între cîmpurile sale senzoriale sau *exteroceptive* și cele posturale sau *proprioceptive*. Acestea sînt conexiuni active, care nu se limitează, adică, la însumarea unor relații pur și simplu juxtapuse, ci care sînt rezultatul unor investigări mobile, comportînd în consecință un anumit grad de previziune și deducție. În acest fel se explică partea de intuiție sau invenție presupusă de reușita acestor noi imitații. Către aceeași vîrstă, copilul dorește să sară cînd vede sărind pe fratele său, dar rămîne în poziția de pornire. La 1;11el copiază mersul său comic cu burta în afară, sau atitudinea unei persoane așezată pe picioarele încrucișate, sau gestul unui copil care ține degetul în gură și cealaltă mînă la ureche. Stăpîn pe corpul și mișcările sale, copilul se distrează făcînd din el un instrument cu care repetă ceea ce observă că se petrece în preajma lui.

Trebuie să mai așteptăm pînă la vîrsta de 3 sau 4 ani pentru a observa apariția unei alte forme de imitație, cea pe care Detaille o denumește „o imitație fantezistă" (imitația dramatică, cum spun americanii). Ea coincide la această vîrstă[1] cu „criza personalității". În măsura în care copilul simte nevoia de a se afirma, el se interesează de celelalte persoane ca atare și manifestă această preocupare prin imitarea lor, ceea ce este atît o încercare de a le cunoaște mai bine, cît și de a le prelua avantajele.

Integrîndu-se în comportament, imitația capătă amprenta acestuia și nu mai este altceva decît unul dintre mijloacele sale. În acest fel, de la vîrsta de 6 ani ea devine

---

[1] Vezi Henri Wallon, *Les origines du caractère chez l'enfant*, partea a III-a, cap. IV.

rațională și gîndită. Interesele îndepărtate se substituie treptat intereselor imediate. Copilul imită pentru a părea mai mare, pentru a obține o răsplată sau un semn de afecțiune. Imitația devine din ce în ce mai mult un semn în locul unei reacții imediate de simpatie.

Deosebirea dintre imitația de dragul ei însăși și imitația motivată este considerată capitală de Koffka. Pe una el o denumește *spontană*, pe cealaltă *inteligentă*. În prima, subiectul pare că dispare în fața modelului ce acționează în el. De fapt, modelul însuși se confundă cu actul imitativ, sau cel puțin nu se opune acestuia ca un obiect exterior căruia ar trebui să i se dea un răspuns. Este el însuși interior. Aceasta îl determină să se realizeze efectiv, pentru a se completa sau pentru a restabili acordul din aparatul psiho-motor de unde a apărut sub formă de percepție. După teoria formei, sau *Gestalttheorie*, din care se inspiră Koffka, orice realitate și orice acțiune constă din structură, adică se compune din ansambluri organizate, de la care primesc detaliile și elementele, sensul și definiția lor, fără ca ele să determine natura ansamblului prin calitățile lor proprii. Fiecare structură este o anumită lege de organizare care poate și trebuie să se extindă la domenii diferite. O structură perceptivă poate și trebuie să aibă echivalentele sale motorii ori, mai bine zis, elementele motorii pe care le presupune structura solicitată trebuie să fie încorporate într-o structură asemănătoare, dar alcătuită din mișcări. Orice percepție tinde astfel să se realizeze pe plan motor. Imitația spontană este coincidența realizată între o structură perceptivă și o structură motorie care-i corespunde; este un model senzorial care trece de la sine la starea de mișcare.

Structura care corespunde imitației spontane are o unitate, a cărei organizare este mult superioară simplei succesiuni de elemente produsă de activitatea ecou și ea nu implică deocamdată alte raporturi decît pe cele intrinseci din care rezultă trecerea de la percepție la mișcare. Între acestea două este mai puțin un dualism decît o completare și echilibrare reciproce. Modelul perceptiv nu se opune mișcării ca un scop sau ca o normă exterioară, chiar dacă acordul cu structura percepută nu se realizează dintr-o dată și trebuie căutat prin anumite tatonări. Aceste ezitări pot prevesti sepa-

Scanned with OKEN Scanner

rarea dintre ceea ce trebuie și ceea ce poate fi; totuși, ea nu este decît o nevoie care caută să se împlinească, un rezultat obținut dintr-o materie rebelă, o formă care-și ordonează elementele. Abstracție făcînd de postulatele teoretice, această constatare că modelul face corp unic cu actul care-l exprimă își află explicația naturală în participarea perceptivo-posturală a ființei care trăiește printre lucruri, atunci cînd activitatea sa nu se poate manifesta imediat sub formă de gesturi destinate să modifice mediul.

În imitația inteligentă, modelul în loc să se impună trebuie să fie ales. „Voința" sau „trebuința de a imita" se suprapune „puterii de a imita". Motivele actului devin străine actului însuși. Ele pot fi la început comparate cu el, dar, mai apoi, tind să stabilească o distincție între actul, în privința căruia trebuie hotărît dacă va fi executat sau nu, și modelul supus deliberării. Așadar, tinde să se opereze o separare între ceea ce este perceput, imaginat sau voit și ceea ce se efectuează. Planului acțiunii pure îi va putea fi opus cel al reprezentării. În același timp, subiectul se va percepe tot mai mult ca fiind distinct de actele și reprezentările sale. Din moment ce lui i se opune un model ca ceva pe care poate să-l imite sau nu, trebuie ca sentimentul propriei persoane să fie, pentru moment, mai puternic decît actul de efectuat. Această identificare distinctă a actelor, a reprezentărilor și a eului propriu presupune identificarea corelativă a persoanei străine, care este o sursă de modele și un exemplu. În acest fel, imitația participă la etapele evoluției psihice fie pentru că se supune legii acesteia, fie pentru că ajută progresului său.

•

Trecerea de la starea de fuziune cu situația sau obiectul, prin mijlocirea constelațiilor perceptivo-motorii sau a plasticității perceptivo-posturale, la faza în care copilul poate oferi situației sau obiectului un echivalent alcătuit din imagini, simboluri, propoziții — adică părți care se articulează în timp și sînt treptat mai lesne separabile în elementele lor individuale — este de o importanță capitală pentru dezvoltarea intelectuală a copilului, așa cum a fost și pentru specie. Situată între

Scanned with OKEN Scanner

participarea sa la model și copia pe care, în cele din urmă, izbutește să i-o opună, imitația demonstrează cu prisosință formele și condițiile acestei dedublări.

Se înțelege că, la început, ea tinde să se elaboreze în raport cu ceilalți. Aceasta, din cauză că dominat, de la primele sale impresii, de raporturile cu persoanele din anturajul său, copilul începe să facă primele sale alegeri. O dată depășită perioada imitației automate sau spontane, imitația sa nu se va mai îndrepta spre toți, fără alegere, ci spre aceia care-i impun, dintr-o cauză sau alta. La origine stă dorința, mai mult sau mai puțin integrală, de a se uni cu aceștia printr-un gen de participare efectivă. Freud a indicat sentimentul de ambivalență care-o poate inspira. Canibalismul poate sugera asemănarea ce s-ar putea face: absorbirea obiectului iubit și admirat, așa cum, analogic, o mamă devorează cu alintările pruncul său, dorind să o facă, poate, și cu dinții, ca și cum ar urmări desființarea lui, prin sacrificarea lui sie-și. Invers, ea dorește absorbirea proprie într-însul, într-un fel oarecare, în vederea unei asimilări mai intime, împinsă pînă la renunțarea de sine și autodesființare. Cele două tendințe pot persista împreună, să se stimuleze reciproc, să se eclipseze mutual, să urmeze una alteia. Așa se întîmplă la copil.

Această dramă a fost simbolizată de Freud prin complexul Oedip. Se pare că aplicarea sa trebuie generalizată pentru a corespunde mai bine realității. Semnificația sa este departe de a fi în mod unic sexuală, și nu tatăl trebuie să fie în mod necesar obiectul său. Fără a fi erotică, competiția poate, totuși, să-și asocieze tendințe asimilative și omicide, așa cum se întîmplă cu gelozia, care comportă o anumită confuzie a propriei persoane cu celălalt, în cadrul imaginii fericirii, după cum desființarea rivalului pare necesară pentru ca fericirea să devină exclusiv proprie[1]. După Freud, copilul ar începe prin a-și disputa mama în opoziție ca tatăl său, pe care ar dori să-l vadă dispărut. Apoi, cu ajutorul remușcării, el l-ar lua pe acesta ca obiect al admirației sale și drept model de imitat.

De fapt ordinea este inversă. Copilul își îndreaptă

---

[1] Vezi Henri Wallon, *Les origines du caractère chez l'enfant.*

Scanned with OKEN Scanner

privirile nu numai spre tatăl său sau spre ființele față de care se consideră un rival în ceea ce privește atașamentul pentru mama sa, ci spre toți cei care îi captează interesul datorită unor motive diverse: prestanță, grija care li se arată, atenția sau considerația de care se bucură, sau supărărilor pe care le provoacă copilului. Prestigiul atribuit acestor ființe provoacă dorința apropierii de ele și a realizării unei asemănări, care-și află mijlocul esențial în imitație. Dar această dorință de asimilare cu altul nu este lipsită de o doză de invidie, fie pentru că există sentimentul nereușitei, fie pentru că există dorința de a se face preferat, fie, în fine, pentru că imitația urmărește substituirea modelului prin eu, care îi apare ca deplina sa realizare. Fuziunea inițial imaginară tinde să devină reală. Dar fuziunea reală provoacă opoziția față de ființa reală care a servit drept model.

Această transformare nu aparține exclusiv copilului. Există persoane care au început prin a sluji cu un devotament desăvîrșit viața și soarta cuiva, care au ajuns pînă la sacrificiu, găsindu-și bucuria în a trăi în preajma acestuia sau mulțumindu-se să primească numai reflexul gloriei sale și care, într-o bună zi, se ridică împotriva lui ca adversari de neîmpăcat. Tot ceea ce au acumulat ei de la acela alimentează, dintr-o dată, tot ceea ce vor ei înșiși să devină. Personalitatea celuilalt, interiorizată lent, o dată cu dorința apărută pe tăcute de a pune în lumină propriul lor eu, fac ca însuși gîndul îndreptat spre el să devină intolerabil și, astfel, orice coexistență devine imposibilă. Genul acesta de opoziție face parte din categoria care nu admite compromis. Discipolul sau credinciosul nu mai pot suporta nici măcar chipul maestrului sau al învățătorului. O credință absolută riscă să se transforme într-o dorință de suprimare. La copil, această evoluție nu prezintă aceeași intransigență sistematică, deoarece impresiile sale sînt mobile și multiple; dar ea-l face, într-o manieră asemănătoare, să îmbrățișeze felul de a fi al anturajului, căruia îi va opune apoi propriul său eu, luînd cunoștință de sine prin intermediul celorlalți. Prin dorința de a deveni asemenea modelului, el se opune persoanei și ajunge în cele din urmă să se deosebească de model.

Scanned with OKEN Scanner

Asemănarea este o noțiune care adaugă dedublării între eu și altul, dedublarea obiectelor asupra cărora se exercită judecata de asemănare. Și aceasta are nevoie să se elibereze de confuzia inițială. Claparède o pune la originea imitației explicînd-o prin *instinctul de conformitate* care ar îndemna indivizii să se asemene între ei. Această nevoie de conformism, destul de apropiată, se pare, de instinctul gregar, deosebește, totuși, și mai mult indivizii de ansamblul lor, din partea căruia fiecare capătă un exemplu. Pe de altă parte, între conformism și sentimentul de asemănare există un interval, pe care tocmai imitația este în stare să-l treacă.

A invoca instinctul înseamnă a refuza să-l explici. Conformismul este o anumită acomodare mutuală ce poate fi constatată și la animal. Doi cîini care trăiesc împreună devin ca și complementari unul altuia. Nu numai că obiceiurile lor sînt comune, dar ei pot să-și împartă rolurile, și această împărțire este o participare a fiecăruia la acțiunea celuilalt. Dovada ne-o dă brusca substituire a unuia în felul de a fi al celuilalt, dacă tovarășul său dispare brusc. O cățelușă avea obiceiul să însoțească prin scurte lătrături sacadate urletele vocalizate ale unui cîine cu care-și împărțea existența. Cînd acesta a dispărut, ea a făcut un timp exerciții de vocalize, deși era puțin înzestrată pentru acest gen de urlete. În cadrul unei acțiuni desfășurate în doi sau mai mulți, acordul partenerilor este acela care realizează totalitatea ei. În momentul în care funcțiunea conducătoare devine vacantă, ea va fi preluată de unul dintre aceia care juca un simplu rol de acompaniator. Astfel, asistentul chirurgului învață a-l înlocui eventual, deși el nu execută decît gesturile accesorii ale operației. O oarecare similitudine a gesturilor în colaborare face ca, deodată, conformismul să devină explicit, din starea sa latentă.

Această ajustare necesară a activităților sau comportărilor va face să reiasă, cu timpul, noțiunea de potrivire reciprocă sau asemănare, deși ea nu este implicată în ajustare, care poate fi constatată mult înainte de a se manifesta. De-abia la vîrsta de 3 ani, vîrsta crizei foarte importante în timpul căreia se afirmă sentimentul personalității sale, începe copilul să facă gesturi al căror scop este de a indica o asemănare. La 3; (15) vor-

Scanned with OKEN Scanner

bind despre o portocală mare, își umflă obrajii pentru a evoca proporțiile. La 3; 2 imită printr-o mișcare a mîinii mișcarea verticală a cailor de lemn. Puțin mai tîrziu exprimă prin gestul său învîrtirea din manej. În aceste cazuri nu mai avem de-a face cu simple mișcări de însoțire, ci cu gesturi descriptive făcute în lipsa obiectelor. A indica o asemănare și a o recunoaște sînt două lucruri deosebite. Din al doilea an copilul recunoaște persoanele sau obiectele dintr-o reproducere sau fotografie. Oricît de dificilă ar fi apreciată interpretarea unei perspective proiectate pe un plan, este un fapt recunoscut că ea apare foarte devreme la copil și că poate fi observată și la anumite animale, cum sînt maimuțele. Pură chestiune de aptitudine perceptivă; recunoașterea este tot atît de directă ca și cum subiectul ar fi în prezența realității înseși. Operația este cu totul alta atunci cînd este indicată sau imaginată o asemănare. De la vîrsta de 15 sau 20 de luni copilul este capabil să schițeze cu un creion trăsături vizibile pe hîrtie. Dar de-abia de la 3 ani pretinde el că zmîngălelile sale, care sînt oarecare, constituie portretul unui animal sau al unui om. În acest fel, dedublarea obiectului de ceea ce este dat drept reprezentarea sau asemănarea sa a fost realizată.

Această prefigurare pare să presupună existența prealabilă a reprezentării. Ea este, însă, departe de a realiza toate condițiile sale. Raporturile dintre imagine și obiect cunosc un progres lent. Copilul se mulțumește cu puțin. Împrejurări din care rezultă o concomitență sau afinități oarecare pot să țină, în fața lui, locul unei asemănări autentice. Succesiunea sau simultaneitatea impresiilor sale concrete apar cu mult înaintea capacității sale de a le selecționa în vederea reducerii lor la tipul lor perceptiv sau ideal. Emblema, adesea fără o analogie prea mare cu obiectul, precedă nevoia unei efigii fidele. Reprezentarea este rodul unei activități, al cărui preludiu poate fi considerată imitația, care este totodată și antagonistul său.

Dacă imitația se deosebește de ecopraxie, aceasta se datorește faptului, că în faza sa perceptivă ea este, în același timp, acomodare plastică cu obiectul, dar și rezistență provizorie la mișcare. Imitația nu mai presupune simplul apel succesiv a unor anumite gesturi prin

Scanned with OKEN Scanner

impresia corespunzătoare, ci înregistrarea scenei în totalitatea sa, în așa fel încît reproducerea ei să redea integral actul și nu termeni izolați ce nu au altă legătură mutuală între ei decît ordinea în care au fost percepuți. Cînd reproducerea este precedată de o perioadă de incubație, imitația se apropie de reprezentare mai întîi prin aceea că, manifestîndu-se la mare distanță de spectacolul original, pretinde un model intim, complet independent de înseși influențele din care purcede, iar în al doilea rînd, prin aceea că nu a putut să se realizeze altfel decît prin punerea într-o formă intimă și latentă a impresiilor diferite și, adesea, împrăștiate în timp, prin reducerea lor într-un gen de rezultantă unică.

Într-un chip similar, orice act de reprezentare sau de concepție trebuie să fie, în construcția sa, simplu și putînd fi prins imediat. Orice imagine, orice idee constă în contopirea, în simplitatea unui moment unic al conștiinței a unui conținut de impresii multiple. Orice gîndire este pentru conștiință, un sistem în care o diversitate amorfă de experiențe prinde chip și unitate. Imagine sau idee, oricare ar fi complexitatea realităților sau a demonstrațiilor care le corespund, nu sînt altceva decît sistemul simplificat pe care conștiința îl apucă dintr-o dată, instantaneu, în imediatul momentului actual. Tot astfel, Descartes considera că, pe plan intelectual, raționamentele discursive, prin care trebuie să treacă spiritul nostru în căutarea adevărului, nu pot să-i confere un sentiment nemijlocit și puternic, dacă nu sînt în suficientă măsură repetate, astfel că termenii lor succesivi să ajungă să se contopească și, în cele din urmă, să se identifice într-o formulă, cu ajutorul căreia spiritul să-i poată sesiza pe toți deodată, din clipa în care și-a reprezentat formula. Astfel, intuiția mintală, din care rezultă o reprezentare fie concretă, fie abstractă a lucrurilor, întrunește ceea ce era risipit și realizează un cumul mai mult sau mai puțin vast de dezvoltări virtuale, dar totuși unic și simplu. Exact același lucru se întîmplă cu imitația în faza de înregistrare. Scenele care au captat interesul copilului sînt resorbite într-o capacitate sau nevoie de reproducere, care reduce multiplicitatea detaliilor sau ale repetițiilor lor la simplitate.

Scanned with OKEN Scanner

Între imitație și reprezentare există totuși această diferență că reprezentarea pură înglobează experiența difuză într-o formulă care pare să se impună conștiinței ca definitivă și completă, în chiar clipa în care apare ea, în timp ce imitația se realizează numai în timp și printr-o succesiune de acte care trebuie să reproducă succesiunea percepută. Rezultatul înregistrării care se încheie cu imitația este o formulă globală, dinamică, un act latent, care nu are altă manieră de a se manifesta decît desfășurîndu-se în timp. Reprezentarea este o formulă statică, bine delimitată, și care pare a-și fi mai mult sau mai puțin suficientă din momentul în care a fost gîndită. Cu toate acestea, reîntoarcerea la succesiune nu este atît de simplă pentru imitație pe cît s-ar părea, iar reprezentarea nu se sustrage în măsura în care se presupune, necesității unei reîntoarceri către succesiv.

Ceea ce le opune, în plus, este concurența lor care le face să se excludă, oarecum, reciproc. Imitația este mult mai imediată la copil decît la adult și mult mai frecventă la adulții cu o inteligență redusă, ale căror mijloace de reprezentare, de imaginare, de invenție, ale căror aptitudini de a descoperi noi raporturi sînt mai slabe, decît la omul a cărui viață intelectuală oferă impresiilor înregistrate mari posibilități de dezvoltare și transformare. Neputînd fi folosită în operații pur mintale, excitația legată de impresii se reîntoarce la gesturi. Ea se resoarbe, fie imediat, fie după un timp oarecare, în reacții exterioare ce o lichidează. La copil, unde capacitățile de inhibiție sînt slabe, actele elementare se efectuează cu ușurință în dauna operațiunilor desfășurate în timp și complexe. Și imitația are, așadar, treptele sale: imediată și fragmentară, sau cu o incubație prelungită, în timpul căreia asociază și organizează elementele unei conduite cu numeroase peripeții.

*

Integrarea, care reduce impresiile și momentele distincte la simplitatea unui prototip dinamic sau a unei imagini, mai pune o ultimă problemă, aceea a mișcării inverse, a reîntoarcerii la durată, la succesiv. La prima vedere, chestiunea nu pare să ridice dificultăți pentru

Scanned with OKEN Scanner

imitație, unde pare că ordinea gesturilor este implicată în schema lor înregistrată, dar că nici nu există pentru reprezentare, care este formula finală în care aspectele obiectului s-au inserat și delimitat. În realitate, ea impune în ambele cazuri, deși la nivele diferite, atingerea unei trepte de activitate care să depășească simpla aparență materială a gesturilor efectuate.

În măsura în care există un model, există și un ansamblu, adică ceva organizat și indivizibil în sine. Legătura reciprocă dintre părți și legătura lor cu întregul fac dificilă descoperirea acelei părți care va provoca desfășurarea corectă a celorlalte. Actele reflexe sau automate se efectuează în ordinea stimulilor fie exo fie endogeni care le comandă. Actul imitării corespunde unei impresii globale care trebuie să fie amănunțită în termenii săi succesivi. Primele încercări, ale căror nereușite pot prelungi perioada de incubație, indică între gesturile ce urmează a fi executate un fel de implicație mutuală, care împiedică exteriorizarea lor în spațiu și în timp. Ele se împiedică unele de altele, în loc să progreseze pe etape. Ele pot să se blocheze reciproc, să se amestece sau să ajungă la substituiri baroce. Reușita unei imitații nu se obține decît în momentul în care actul devine capabil să se împartă în fracțiuni provizorii și să se articuleze în gesturi care să aibă fiecare topografia și momentul său, fără să ignore în decursul realizării totalitatea sau devenirea sa. Uneori, această redistribuire spațială și temporală în funcție de ansamblu este imposibilă. Este ceea ce se poate observa în apraxie. Copilul începe prin a fi apraxic, atunci cînd imită, ca și în actele sale intenționale și de origine intelectuală.

Imitația cea mai fidelă, aceea a unui model copiat trăsătură de trăsătură, nu scapă acestei dificultăți. În loc de a consta în reproducerea unor acte prin gesturile proprii, sarcina poate fi modelarea unui obiect după alt obiect. Din subiectivă, imitația devine în acest caz obiectivă. Conformitatea cu modelul poate părea o realizare mult mai elementară, atunci cînd comparația poate să-i juxtapună copia în același cîmp senzorial. În realitate, orice activitate de comparare impune o dedublare care face din ea o operație de acum complexă.

Scanned with OKEN Scanner

Efortul trebuie să se împartă între execuție și control. Cu cît modelul rămîne mai exterior, cu atît este mai necesară, pentru a asigura acordul, o imaginație capabilă de extensiune, tenacitate și autonomie. Nu există transcriere, oricît de mecanică, care să nu aibă nevoie de o transpunere mintală, de o trecere perpetuă de la exemplu la exemplar, prin intermediul schemelor în care detaliul actual să fie neîncetat confruntat cu totul. O trăsătură — de — trăsătură nu ar duce decît la informe și incoerent. Cel care ar reproduce un desen pornind de la o margine la cealaltă, ar avea tot timpul datoria să delimiteze fiecare segment și fiecare fragment de segment prin raportare la părțile contingente și să aleagă detaliile care se suprapun reciproc. El ar trebui să se străduiască continuu de a nu încălca progresiunea sa sistematică, așa cum l-ar putea îndemna gestul sau detaliul pe cale de a fi săvîrșit. Din aproape în aproape, ansamblul întreg controlează și reglează executarea părților.

Astfel actul vizibil are drept ghid o putere de intuire, de previziune și de distribuție care opune spațiului empiric al gestului, mediul ideal în care se profilează raporturile ce trebuie realizate. Desigur că problema nu este de a fărîmița în o suită de imagini activitatea în curs de desfășurare. Ea este o continuă transformare a structurilor, care tind să unească și să unifice impresia modelului cu aceea a copiei. Operația este complexă și oarecum bipolară. Ea cere subiectului să știe să subordoneze activitatea sa senzori-motorie formelor lipsite de realitate sensibilă. În ea reprezentarea este conținută virtual.

Discordanța mai mult sau mai puțin prelungită și resimțită, între intenție și efectele sale poate să o ajute să se degajeze. Mai întîi, simplu dezacord, inexprimabil și intim, între încercări și eșecuri, discordanța tinde treptat să despartă doi termeni: materia rebelă a obiectului sau a gesturilor ce trebuie făcute și limita care le atrage, care le face să se transforme în vederea realizării modelului. Această limită, germene al reprezentării, se opune diferitelor încercări, după cum ceea ce este perfect, stabilit, definitiv, se opune indefinitului, insesizabilului, informului. Cu ea își face apariția obiec-

Scanned with OKEN Scanner

tivitatea. Dacă, în adevăr, gîndirea copilului rămîne atît de mult dominată de impresiile sale succesive, dacă ea este esenţialmente concretă şi sincretică, adică neputincioasă să analizeze şi să deosebească relaţiile care există între lucruri, aceasta se datoreşte neputinţei de a le distribui altfel decît îi sînt date de fiecare experienţă particulară, de a şti să formeze cu ele imagini distincte şi diferit combinabile, de a avea un cîmp al reprezentărilor în care să le facă să evolueze.

În acest fel, fiecare reprezentare, termen spre care tind şi în care se integrează impresii corespunzătoare, nu este izolabil şi nici ultimul. Ea nu este delimitată decît prin raporturile sale cu ansamblul reprezentărilor şi nu se dezvoltă decît prin comparaţie şi opoziţie. Stagnantă şi inertă, ea devine confuză, neadaptată exigenţelor acţiunii şi gîndirii, infecundă şi inutilă. Patologia realizează stări de o ideaţie, fără deficit intelectual, în care ideea nu se poate dezvolta, nici reînnoi. Incapacitatea rezultată din asemenea stări indică felul în care este obligată să se detalieze, să se analizeze şi să devină discursivă o gîndire normală pentru a subzista şi a funcţiona. Ordinea gîndirii nu este dată de evenimente. Ea se realizează mintal. Nu este vorba de stări succesive derulîndu-se înaintea conştiinţei, asemenea unui film, ci de o ordine abstractă ce se suprapune succesiunii empirice şi de care are nevoie spiritul pentru a putea face faţă contingenţelor.

Dar aceste raporturi dintre reprezentări nu sînt posibile decît dacă ele revin la durată. Or, această reîntoarcere ridică o serie de dificultăţi asemănătoare celor întîmpinate de imitaţie, aceeaşi implicaţie mutuală a termenilor ce ar trebui să se înlănţuie succesiv şi aceeaşi incapacitate de a descoperi ordinea în care trebuie să fie aşezaţi şi, mai mult, de a-i despărţi pe unii de alţii şi a-i disocia reciproc. Imaginea sensibilă nu este singurul element constitutiv al reprezentării, ea se desăvîrşeşte într-însa primind o denumire care o categoriseşte în şirul altor imagini şi îi dă semnificaţia sa obiectivă. S-a spus despre ea că este prima treaptă a simbolului, dar aceasta întrucît tinde de acum spre limbaj, instrumentul cel mai sistematizat şi mai expeditiv al gîndirii, care mînuieşte nu lucrurile ci simbo-

Scanned with OKEN Scanner

lurile, sau pentru că mînuiește lucrurile prin intermediul simbolurilor.

Reprezentările pot să-și dezvolte raporturile lor și să reintre în durată prin limbaj. Or, dificultatea pe care o prezintă la copil și la afazic, care i-a pierdut folosința, este aceea de a fi detaliată în timp. Realitatea lingvistică este fraza și nu cuvîntul, care nu există decît prin descompunerea frazei. Un semialfabetizat împarte foarte prost fraza scrisă de el în cuvinte, și adună mai multe cuvinte în unul, ori împarte pe unul în două. Conform unei observații a lui O. F. Cook[1], populațiile Golah din Liberia nu știu că, atunci cînd vorbesc, folosesc cuvinte, care au un sens propriu, constant, în diversele lor combinații: unitatea pentru conștiință fiind fraza, fiecare le apare exact adaptată, de fiecare dată, originalului. Copilul, în schimb, nu pronunță la început decît cuvinte, care, e drept, sînt cuvinte-fraze. Structura primelor sale cuvinte este dintre cele mai rudimentare, de obicei aceeași silabă dublată. Intenția pe care ar dori copilul să o exprime nu izbutește să se dezvolte în termeni succesivi. De aceea, momentul în care el reușește să lege două cuvinte împreună este considerat de Oscar Bloch drept o etapă capitală; de aici înainte el deprinde repede construcția propozițiilor cu sensuri multiple, devenind, în același timp, capabil să sesizeze relațiile dintre reprezentările sale și, prin intermediul lor, dintre lucruri pe care el devine capabil să le sesizeze.

Deși imitația și reprezentarea se dezvoltă pe două planuri deosebite — una pe planul motor, iar cealaltă pe cel al simbolurilor și al imaginilor — și deși, astfel, sînt destinate să intre în conflict, ele au, cu toate acestea, condiții comune, ce țin de originea lor comună și de asemănarea rolului lor. Ambele se dezvoltă, în opoziție cu reacțiile ce transformă mediul și care sînt urmarea directă a excitațiilor exterioare și a apetiturilor, ca o aptitudine plastică de a se modela, ea însăși, după forma lucrurilor. Aceasta este faza lor esențială. Gesturile și simbolurile care urmează reprezintă, în adevăr, o reîntoarcere la lumea exterioară și la mișcare, dar semni-

---

[1] Citată de Lévy—Bruhl.

Scanned with OKEN Scanner

ficaţia lor nu poate fi dedusă decît prin faza de care am vorbit. Amîndouă reprezintă reducerea impresiilor, mai mult sau mai puţin risipite, într-un fel de formulă unică şi oarecum atemporală. Ambelor le revine, ulterior, sarcina rezolvării acestei intuiţii globale în termeni succesivi. Aceste analogii nu sînt numai formale; ele implică anumite raporturi de acţiune reciprocă.

Scanned with OKEN Scanner

3

RITURI ȘI REPREZENTARE

Analiza funcțională a raporturilor dintre imitație și reprezentare poate fi ilustrată cu ajutorul practicilor folosite în tipurile de civilizație cele mai înapoiate pînă la care a ajuns cunoașterea. Încă de pe acum, reprezentarea urmărește modificarea și dominarea proceselor naturale. Dar domeniul său este, încă, mult prea restrîns pentru ca să scoată din ea procedee adecvate. De aceea, ea se întoarce, deci, la gestul imitativ, pentru a găsi într-însul atît mijloacele sale de acțiune, cît și elementul concret cu care se poate combina, pentru ca ea să capete definitiv întîietate în conduita indivizilor.

Miturile, care străbat viața și activitatea primitivilor, corespund unor practici care reprezintă un efort deliberat al omului spre constrîngerea forțelor naturii. Tehnicile lor alcătuiesc un ritual care se transmite de către bătrîni, din generație în generație, și care nu este nimic altceva decît un ansamblu de imitații și simulacre consacrate de tradiție și stilizate de religie.

Să luăm, de exemplu, strămoșul totemic, cel mai adesea un animal considerat că exercită o acțiune constantă asupra vieții clanului și asupra aceleia a indivizilor care îi constituie posteritatea. Pentru a simula prezența și influența sa, primitivii procedează tot așa cum se comportă copilul față de persoanele cu care vrea să se identifice prin imitație. „Strămoșul, spune Lévy Bruhl, apare în ritual reprezentat de actori sub dubla sa formă, de animal și de om. Costumele lor (cînd au unul), ornamentele, dansurile și mai ales jocul lor reamintesc purtarea animalului. Ei imită mișcările lui obișnuite, în timp ce corul recită și cîntă motivele esențiale ale mitului. Mișcările animalului sînt reproduse cu fidelitatea pe care numai un negru o poate realiza". Adesea resturi ale animalului și o mască completează

Scanned with OKEN Scanner

asemănarea, și prin urmare participarea. Cîteodată masca are o fantă destinată să înfățișeze, din cînd în cînd, omul de sub animal, adică unitatea lor de viață sub cele două aspecte diferite, sau mai bine zis reuniunea a ceea ce există actualmente dedublat: ființa în realitatea sa sensibilă și imaginea puterii care susține existența sa.

Nimic nu ar putea sluji mai bine drept simbol al rolului intermediar jucat de imitație, ca aranjarea acestei măști, ce dă obiectului un aspect dublu, identic și totuși deosebit. Paradoxul și contradicția dintre obiect și reprezentarea sa se fac încă simțite și sînt redate ca atare. Deși sînt considerate ca fiind fundamental una, trebuie să se evite confundarea lor, care presupune riscul reîntoarcerii la domeniul empiric al efectelor pure lipsite de cauză, al ființelor anonime fără prototip, al simplei trăiri fără principiu clasificator. Realismul ritual cel mai strict, cel mai elementar trebuie să dea tribut ficțiunii, dacă vrea să salveze ceea ce constituie însuși postulatul ritului: a distinge ceea ce este de ceea ce îl face să fie și care urmează a fi invocat pentru a menține și dezvolta existența. Ficțiunea este un demers obligator al gîndirii, de îndată ce aceasta tinde să se desprindă de percepția brută. Iluzia oferită de joc copilului are drept contraparte sentimentul și dorința continuă a ficțiunii, așa cum a observat pe bună dreptate Janet. Dacă el ia o bucată de hîrtie drept un aliment gustos, însăși deosebirea radicală dintre cele două lucruri constituie stimulentul plăcerii sale. Jucăriile preferate sînt adesea cele mai informe, cele pentru care condițiile realului nu mai domină, lăsînd loc veleităților imaginației. Modelul intim capătă o importanță mai mare decît datele oferite de simțuri; reprezentarea se valorifică singură și are nevoie de situații cît mai categorice pentru a putea să-și cunoască mai bine forțele.

Imitația rituală nu se referă întotdeauna la o ființă vie, la un animal sau la scenele care țin de comportarea lui, ci și la situațiile dorite și la împrejurările lor. „Dacă se intenționează obținerea încetării secetei... operația constă, în esență, în imitarea întîmplărilor provocate de ploaie. Se umple o groapă cu apă, broaștele orăcăie, rațele și celelalte păsări bat din aripi și țipă; femeile se apără cît pot mai bine de aversele care le

Scanned with OKEN Scanner

udă (pulberea de cuarț aruncată asupra lor de către bărbați) . . . Tot așa, în anumite zile, oamenii din triburile naga, de la nord-estul frontierei indiene, coboară pe potecile orezăriilor, cu pași domoli, spatele încovoiat, ca și cum ar fi copleșiți de greutatea recoltei . . . Imitînd mersul lor în cazul în care recolta va fi bogată, ei o solicită și o determină să fie astfel". Figurația imitativă urmărește în acest caz, să silească efectul să realizeze previziunea, dorința. Reprezentarea pe care o exprimă continuă să se confunde cu dorința sau voința subiectului și ea nu se va desprinde de puterea sa magică decît în momentul în care va ști singură să se dezvolte sub forma unor principii pozitive de acțiune.

Imitația poate, de asemenea, să funcționeze în sens invers, adică să redea o acțiune reală, dar cu aparență de imitație menită să exercite asupra ei o acțiune favorabilă din partea personajului imitat. De exemplu, încheierea cu bine a unei navigații pare legată de călătoria legendară pe care trebuie să o repete. Călătoria legendară este modelul tutelar al navigațiilor actuale. Pilotul îmbracă costumul eroului, adoptă atitudinea lui și-i reproduce gesturile. „Imitîndu-l astfel, participă atît de intim la existența lui încît nici nu se mai deosebește de el". Astfel, consacrarea conduitei unui exemplu eroic sau divin nu se mai practică astăzi decît cu o intenție morală, iar imitatorul știe foarte bine că el nu poate să se împărtășească din existența modelului său decît de la o mare distanță. Așadar, între reprezentare ca atare și puterile care-i erau atribuite inițial a avut loc o nouă disociere. Ulterior ea nu face altceva decît să delege puterile propriilor sale prelungiri, respectiv modurilor operatorii, în cadrul cărora ea este aceea care le îngăduie formularea experiențelor din trecut.

Deși, în general, imitația premerge reprezentarea, ea poate să-i fie și opusă[1]. Exemplele furnizate de primitivi sînt deosebit de grăitoare: „Rațiunea esențială a ceremoniei și a dansului, spune Lévy-Bruhl, pentru cei care participă efectiv, ca și pentru cei care asistă, este comuniunea, contopirea mistică ce-i identifică, cu acest

---

[1] Vezi H. Wallon, *De l'expérience concrète à la causalité*. „Journal de Psychologie Normale et Pathologique", 1932, XXIX, 1—2, p. 134.

prilej și după împrejurare, cu strămoșul mitic sau totemic, om-animal sau om-plantă, sau cu «spiritele» speciilor animale și vegetale... Imitînd cu cea mai mare fidelitate posibilă, prin mișcările și gesturile sale, ființa pe care încearcă să o reprezinte, dansatorul se identifică cu ea... Sub influența muzicii și a dansului care o acompaniază au fost văzuți bărbați și femei căzînd într-o stare de totală absență, uitînd lumea care-i înconjoară și pierzînd aparent conștiința existenței ei. Stai înaintea lor și ei nu par să te recunoască. Le vorbești și nu primești alt răspuns decît privirea lor fixă... În asemenea momente se realizează comuniunea dintre actorii din ceremonie și puterile sau ființele supranaturale... pentru care ea este celebrată, la care ele asistă și participă".

Desigur că aceste efecte reprezintă un punct de paroxism. Gestul, ritmul său, psalmodierile, cîntecele, muzica însoțitoare ajung să reducă, mai mult sau mai puțin, activitatea psihică la simple impresii chinestezice, la extazuri ale gesticulației și atitudinilor. Influențele lor pur subiective copleșesc pînă și conștiința figurației care le-a servit drept motiv. Elementul proprioceptiv al mișcării, luată ca atare, anulează imaginea născîndă legată de acțiunea mimului. Dar tocmai dozarea lor variabilă menține imitația continuu între efectul motor și reprezentare. Acestea se află într-un conflict permanent. La copil se poate observa cum exaltarea jocului desființează sentimentul prezenței celor din jur și al propriei persoane. În acest fel, imitația care tinde, prin intermediul gestului, spre identitate și substituire, distruge, după ce a pregătit-o, reprezentarea, care este un răspuns, în care mișcarea trebuie să dispară.

*

Între imitație și reprezentare se poate introduce simulacrul: „Un mijloc de a înlătura o influență nefastă... constă în realizarea de către sine, mai mult sau mai puțin completă, a nenorocirii ce este presimțită a fi iminentă... unul care a visat că a fost prins de dușman și, așa cum e obiceiul, torturat, va ruga a doua zi pe prieteni să-l lege de un stîlp și să-l bată cu cruzime. Altul care a văzut în timpul somnului cum i-a luat

casa foc, îi va da el însuși foc a doua zi, dar fără a o lăsa să ardă pînă la temelii etc. ... Dacă a visat că a fost bătut cu bățul, un battak va pune a doua zi pe un prieten să-i dea cîteva lovituri, pentru a scăpa de bătaia adevărată". Între simulacru și realitate nu apare aci decît o limitare voită a consecințelor. Dar simulacrul, rămînînd mai departe legat de obiectele materiale, poate emigra pe planul simbolurilor. „În Noua Pomeranie, atunci cînd plouă prea mult, triburile Sulka, pentru a face să înceteze ploaia, aruncă pietre în foc, pronunțînd anumite cuvinte; cînd s-au încălzit, pietrele sînt scoase afară, pronunțîndu-se în continuare noi formule. Picăturile de ploaie, căzînd pe aceste pietre, se ard și atunci ploaia se oprește".

Progresul spre reprezentare este evident. În mai mare măsură ca scena mimată, simulacrul tinde să se detașeze de activitatea personală. Exceptînd incantația, acțiunea omului nu mai intervine aci decît pentru a provoca un efect natural. Încă un pas și intră în funcție numai asemănările dintre obiecte adică numai calitățile care, detașîndu-se de obiecte, permit unificarea lor, cu toate că obiectele rămîn distincte și, în multe privințe, deosebite. Evident, pentru primitiv asemănarea implică o anumită comunitate de existență și de substanță, un fel de participare. Aceasta poate fi un stimulent pentru descoperirea asemănărilor. Dar, în măsura în care asemănarea se referă la mai multe obiecte, ea tinde să devină reprezentare, care se va detașa de fiecare în parte. În măsura în care va permite asocierea lor, ea este, virtual, categorie.

„La vremea însămînțărilor, povestește Lévy-Bruhl, se îngroapă în terenul plantat pietre a căror formă imită pe aceea a tuberculelor care se speră că vor fi obținute. Aceste pietre, care sînt puse cu grijă deoparte după fiecare recoltă, sînt menite să acționeze ca niște modele... Totul este astfel aranjat ca și cum tuberculele ar fi solicitate și, în același timp, obligate să se regleze după pietre și să ajungă la dimensiunile lor, și ca și cum mărimea modelelor li s-ar transmite și lor"[1]. Și în acest caz eficiența rămîne implicată în imagine;

[1] Cf. H. Wallon, *Le réel et le mental*, „Journal de Psychologie Normale et Pathologique", XXXII, 1935, Mai—Juin, p. 464.

în acest stadiu timpuriu al gîndirii, ea este, în adevăr, stimulentul necesar determinării activității de comparare impusă de descoperirea asemănărilor. Trebuie să fie un fel de principiu care operează asupra lucrurilor pentru a le deosebi și izola. Generalizarea asemănărilor de la un obiect la altul nu este, la început, categorială, ci reală; ea are loc printr-un fel de participare materială. Cu toate acestea, ceea ce se transmite este, de pe acum, forma sau dimensiunea. După ce au fost o forță care constrînge lucrurile, ele vor deveni o calitate în funcție de care vor fi clasificate.

„La Papuașii din Noua-Guinee, mai înainte de a se porni la vînătoare, sînt invocați anumiți crabi. Așa cum aceștia scot, cu picioarele lor, peștii și animalele din crăpăturile coralilor, tot astfel aceeași putere trebuie să acționeze asupra vînatului din pădure și să «scoată în spirit» mistreții din vizuinile lor, astfel ca ei să poată fi văzuți și prinși." Dematerializarea reprezentării este în cazul acesta puțin mai avansată. Asemănarea dintre obiecte este înlocuită cu simpla analogie dintre acțiuni cu rezultate asemănătoare. Participarea materială se transformă într-o putere care acționează simbolic. Aceste deosebiri anticipează evident pe cele pe care însuși primitivul va ști să le facă între acțiunea materială și cea magică, între real și simbol, ceea ce nu înseamnă că ele nu ar marca trepte ale puterii sale de a imagina ființe și calități ale lor.

Asemănarea, analogia, considerate sub unghiul eficacității, pot fi, de altfel, provocate și artificial. Aceasta este rațiunea ornamentelor de pe instrumentele primitivilor. „Populațiile Mariudanim[1], ca și altele, își împodobesc, în mod regulat obiectele pe care le produc cu trăsături ale figurii și corpului omenesc... Desigur că ei se supun și unei alte necesități decît gustului artistic. În majoritatea cazurilor, ei vor, astfel, să apropie obiectele de prototipul lor mitic... care, de asemenea, avea o formă umană... Aproape întotdeauna ramele sînt prevăzute cu anumite ornamente — linii spirale — care figurează ochiul; tot astfel, la unele săgeți, la ghioage, la coșuri sau alte obiecte împletite, la cuțitele folosite la tăierea betelului, la tobe".

---

[1] Cf. H. Wallon, *op. cit.*, p. 464.

Scanned with OKEN Scanner

Fața tobei este o gură; cîteva picături de rășină sînt împrăștiate pe pielea sa în chip de dinți: fără aceștia nu ar răsuna cum trebuie. Individualizarea imaginii a făcut un nou progres în acest din urmă caz. După ce a transpus gesturile umane în calitatea obiectelor, asemănarea se transpune într-o figură care este, de pe acum, literalmente un simbol.

*

În sfîrșit, un rol important în mituri și în ceremoniile rituale îl deține și limbajul. În timp ce actorul imită pe strămoș, inițiații povestesc isprăvile aceluia. Ei explică nu numai gesturile mimului, dar, conform funcțiunii specifice limbajului, istorisesc și ceea ce nu poate fi mimat, ceea ce nu este realizat sau realizabil în momentul actual, aparținînd unor alte locuri și timpuri.

În adevăr, între limbaj și reprezentare pare să fie o legătură esențială. O reprezentare care nu ar putea fi constatată prin cuvinte, fie și printr-un simplu semn vorbit, prin expresia verbală a unei intenții, nu ar putea fi fixată de către conștiință. Conștiința nu ar putea, în nici un caz, să continue a fi prezentă în imagine, nici să descopere asociațiile necesare dezvoltării sale. Dar, fiind de origine socială, limbajul introduce în conștiință și impune datelor conștiinței cadrele convențiilor sale, ale experiențelor tradiționale, care aparțin grupului și vieții colective.

Ele sînt atît de necesar și de strict combinate, încît nu există stări de conștiință care să nu-și vorbească lor înșile. Cînd sînt tăcute, înseamnă că manifestarea lor orală este redusă, dar controlul o dată slăbit, ele se enunță. Astfel, în momentele de distragere, buzele încep să șoptească, iar obnubilarea mintală se însoțește cu ceea ce Pick denumește „formularea verbală", reîntoarcerea limbajului interior la limbajul manifest. În asemenea momente, puțina activitate de care mai este capabil subiectul este formulată sub formă de consemne simple, executate simultan. Dacă actul se repetă în mod automat formula sa se repetă, de asemenea, ca o litanie. Ansamblul lor reamintește, oarecum, aspectul practicilor rituale.

Scanned with OKEN Scanner

La acest nivel de simplă enunțare orală, asociațiile rămîn sub dependența atît a gestului efectuat simultan, cît și a limbajului însuși. Ele au ceva dintr-un simulacru. Simple analogii verbale înlocuiesc analogia reală. Asonanțe, rime, morfologia cuvintelor care capătă o pondere mai mare decît sensul, îl comandă pe acesta. Cu cît este ideația mai săracă, cu cît sînt mai reduse relațiile care îi sînt proprii, cu atît limbajul pare a avea o putere intrinsecă, o virtute profetică sau magică.

Astfel, în anumite cazuri, el se poate afla la originea unei legende, poate să modifice o credință fundamentală chiar, oricît de scrupulos de conservatori ar fi primitivii în ceea ce privește tradițiile lor: „Un clan, *Sapi-ze*, denumit astfel după strămoșul său mitic *Sapi*, dobîndise de curînd un nou părinte totemic: animalul cornut, și aceasta numai datorită faptului că acest animal se numește, în malaieză, *sepi* și a fost recunoscut sub acest nume de către populațiile Mariud care locuiesc în împrejurimile Merauke-ului".

Așadar, chiar și în cuvînt, gestul și conținutul reprezentării rămîn prezente, spre a-și căuta echilibrul într-un fel de conflict latent. Aceasta arată cît de grea a fost evoluția care l-a adus pe om pînă la obținerea independenței reprezentărilor și a gîndirii sale, pînă la a le da stăpînire asupra gesturilor care continuă să le rămînă necesare pentru formularea lor, după ce le-au precedat și pregătit în decursul timpului.

Scanned with OKEN Scanner

III

FUNDAMENTELE PRIME ALE GÎNDIRII

1

RAPORTURILE DE LA SEMNIFICANT LA SEMNIFICAT

Indispensabilă pentru a gîndi lucrurile, reprezentarea introduce noi raporturi între om și acestea. Absente, ea le face să fie prezente în fața spiritului; prezente sau absente, ea permite alte relații decît cele ale experienței brute și individuale. Dar aceasta se obține cu prețul unei substituiri care pune în locul lor cutare alt efect sensibil capabil să le semnifice. Din punct de vedere teoretic, natura acestui efect nu interesează, cu condiția ca să poată fi luat drept unul dintre lucruri sau unul dintre aspectele, însușirile sau consecințele lui, în orice împrejurare în care se impune fie o prevedere dincolo de realitatea imediată, fie evocarea unui fapt din trecut, fie imaginarea unor combinații ipotetice.

Raportul de la semnificant la semnificat nu poate fi o simplă rezultantă automată a activității practice, care să reiasă din complicarea și unificarea progresivă a unor simple combinații de scheme senzori-motorii[1]. Ea nu poate nici să succeadă pe calea filiației reacțiilor imediate pe care le provoacă mediul. Oricît de ingenioase sau complexe ar fi reacțiile, ele sînt despărțite printr-un prag, de gîndirea care lucrează cu reprezentări și simboluri. Maimuța superioară poate realiza foarte bine o legătură între instrument și mișcările sale, și între mișcările sale și instrument, fără să dea vreodată dovada că ar folosi reprezentări. Desigur, bățul, pe care inițial raporturile sale actual percepute cu obiectivul l-au făcut să intre în cîmpul activității maimuței,

[1] Vezi Partea I, cap. I.

va fi de îndată apoi mînuit pentru sine. Animalul descoperă cu plăcere diferitele sale utilizări: clătinarea cu ajutorul lui a obiectelor aflate dincolo de limita acțiunilor lui directe, lovirea apei dintr-o baltă pentru a-și stropi vecinii, stîrnirea unei găini care trece prin apropiere etc. Dar în asemenea cazuri nu avem de-a face încă decît cu înlănțuiri de automatisme, prilejuite de băț. Acesta nu a dobîndit încă o existență pentru sine. Varietatea acestor efecte miraculoase au îndreptățit compararea lui cu bagheta magică. Totuși diferența este mare. Primitivul își concentrează asupra baghetei magice toată iscusința, adesea foarte subtilă, pentru a-l înzestra cu însușiri uimitoare și, în orice caz, face dintr-însul suportul unor puteri întemeiate pe sisteme definite de reprezentări și credințe. Identitatea baghetei are ceva unic. Puterile sale nu sînt un efect al împrejurărilor, ci el însuși e cel care le deține. El are un loc bine definit în aparatul ritual, plin de semnificații simbolice.

O dovadă că cimpanzeul nu acționează conform reprezentării obiectelor o constituie comportarea sa cu lăzile pe care nu știe să le așeze vertical sub obiectul suspendat prea sus. Nu numai că nu-și dă seama clar de forma și echilibrul lor, dar nici nu le apropie decît la distanța necesară pentru a realiza saltul de care este capabil. Lăzile nu sînt pentru el decît o poziție și un punct de sprijin în raport cu intuiția sau experiența pe care o are privitor la propriile sale aptitudini motrice. Cum ar putea această activitate practică, care nu reține din mediul înconjurător decît stimulenții și mijloacele imediat utilizabile, să denote o reprezentare?

O iluzie inversă este aceea a psihologiei tradiționale. Pragul care separă reprezentarea de realitatea concretă este încă mascat, dar într-un sens contrar, deoarece reprezentarea este imaginată ca anterioară însuși obiectului. Aceasta apare foarte bine în faimoasa formulă a lui Taine asupra senzației, definită ca o halucinație adevărată. Într-o psihologie care pornește de la stările de conștiință, adică de la analiza conștiinței făcută de ea însăși, ceea ce apare ca dat inițial esențial, este imaginea. Considerată simplă ocazie exterioară, simplu complement, realitatea este în cele din

Scanned with OKEN Scanner

urmă sacrificată, fiind identificată cu imaginea. Nici într-un asemenea caz nu mai poate fi analizată trecerea de la activitatea concretă la reprezentare. Stabilită drept punct de plecare, reprezentarea nu mai poate fi considerată ca rezultat al unei dedublări între obiect și ceea ce din el a putut să devină semn al său.

Dimpotrivă, este posibil să cercetăm cum și în ce moment se efectuează această dedublare. Un fapt foarte general și important, care ar putea fi luat drept preludiu, este anticiparea. Rolul său este esențial încă din momentul în care s-a format prima imagine a lucrurilor care este percepția. Percepția mai este adesea definită prin corespondența sa strictă cu realul, ca și cum ar fi decalcul său în momentul în care s-a produs. Dar analizarea ei a demonstrat în ce măsură excitantul care o provoacă este departe de a corespunde conținutului său. Excitantul este ocazia care determină o reacție complexă. Această reacție este în esență o atitudine, o pregătire a actului cu tot ansamblul său de imagini pe care îl implică situația corespunzătoare. Dacă aceasta cuprinde un element neobișnuit sau ambiguu, atitudinea evocată și cortegiul său de imagini pot să nu concorde cu ea. Rezultatul înșală în acest caz așteptarea subiectului. Este necesar ca percepția să se modifice. În acest fel se produc alternative, care indică lipsa de identitate dintre real și percepție. Subiectul se găsește în situația de a reacționa la o împrejurare exterioară printr-un sistem perceptiv, fără să aibă dovada intrinsecă a unei similitudini exacte între cele două. Reacția perceptivă anticipează asupra situației, sau mai curînd asupra cunoașterii sale, care este pur și simplu acordul, constatat ulterior, între reacția perceptivă și situație. În condițiile obișnuite, raportul empiric, dar invariabil, între cutare stimul și cutare sistem perceptiv realizează o coincidență, care este luată, firesc, drept o identitate necesară. Unele rectificări mărunte sînt, totuși, inevitabile de fiecare dată. Dar ele se fac cel mai adesea fără știrea noastră, atît de curentă și de instantanee devine ajustarea sistemelor noastre perceptive la diversitatea realului.

În ciuda acestei disocieri latente între real și imaginea sa, care poate fi observată în percepție, simplul

Scanned with OKEN Scanner

mecanism al anticipării, care este cauza disocierii, nu poate explica și cauza opoziției dintre reprezentare și obiectul său. Acest mecanism are origini mult prea îndepărtate în istoria ființelor vii pentru a putea furniza o explicație a faptelor care par să fi apărut o dată cu specia umană. El debutează prin simple engrame, sau prin înregistrarea de către materia vie a reacțiilor, al căror ciclu, la început legat de împrejurările externe, ajunge să se reproducă de la sine: de exemplu molusca, care, în acvariu, continuă să se deschidă și să se închidă, după ritmul fluxului și al refluxului. La un nivel mai înalt, anticiparea devine mai selectivă. Ea nu mai este simpla consecință automată a influențelor recepționate. Ea păstrează contactul cu situațiile variabile sau fortuite. Ea este legată de o împrejurare, de care depinde declanșarea sa, mai înainte ca întreaga situație să se fi realizat obiectiv sau subiectiv. Partea tinde astfel să provoace aceleași efecte ca și întregul. Mai înainte de a putea presupune existența percepției, trebuie să presupunem în organisme capacitatea de a repeta integral reacții anterioare, atunci cînd stimulul actual nu reproduce totalitatea stimulului inițial.

Un exemplu din această categorie l-a studiat experimental Pavlov și școala sa sub denumirea de reflexe condiționate. Prin ele, o împrejurare, indiferentă în sine, devine eficace după ce s-a repetat suficient asocierea cu excitantul specific efectului care urmează a fi obținut. Ansamblul celor doi excitanți poate fi comparat cu o situație globală în care fortuitul ar fi amestecat cu esențialul. Dar atunci intră în funcțiune puterea de diferențiere a cortexului, pe care Pavlov îl consideră a fi esențialmente un instrument de analiză. Avem de-a face nu numai cu un transfer de influență între întreg și parte, între specific și ocazional, ci ocazionalul însuși poate fi selecționat, delimitat grație unui mecanism activ de inhibiție, care lipsește treptat de eficacitate acele nuanțe ale sale sau împrejurări a căror repetiție n-a fost niciodată asociată excitantului specific. În acest fel, excitantul condițional poate dobîndi o precizie crescîndă și să se reducă la o trăsătură foarte particulară, a cărei acțiune să devină aceeași cu a situației globale. Ca urmare, el va provoca răs-

Scanned with OKEN Scanner

punsul la această situaţie în lipsa ei, adică prin anticipare, sau mai înainte ca ea să fi fost integral realizată de către subiect. Într-un asemenea caz el pare a fi căpătat valoarea de semnal.

•

În noţiunea de semnal pare a fi implicată aceea de semnificaţie. Pentru acest motiv, termenul a slujit ca legătură unificatoare între cazuri foarte disparate mascînd pragul care le separa. O etichetă de hîrtie albă lipită pe o cutie poate să-i modifice acesteia destul de mult aspectul exterior pentru ca o dresare bună să permită maimuţei sau chiar altor animale, mai puţin evoluate, să o „recunoască" din şirul mai multor cutii, altminteri asemănătoare, adică să lege de această cutie exclusiv reacţia folosită în dresaj. Aceeaşi etichetă poate fi pentru om o indicaţie ce corespunde unui consemn sau un mijloc de clasificare. Se poate ca, în exterior, gesturile omului şi ale animalului să aibă o anumită asemănare, şi cu toate acestea, e evident că operaţiile mintale din care rezultă nu sînt aceleaşi. Totuşi, în experimentele de dresaj, se foloseşte în mod curent termenul de „semnal", pentru a desemna orice împrejurare care este menită să deosebească între ele, două obiecte sau două situaţii, după cum este utilizat şi pentru semnalele codificate, de care trebuie să ţină seama mecanicul de locomotivă.

Dacă termenul este adoptat şi pentru cazuri asemănătoare celui provocat de excitantul condiţional, atunci trebuie ca măcar actul psihic care-i corespunde să fie bine delimitat. Adesea punctele de vedere ale celui care stabileşte semnalul, care-l alege printre alte efecte sensibile pentru a-l asocia unei situaţii care comportă un anumit răspuns, se confundă cu cele ale individului care trebuie să se conformeze lor. Actul primului este de combinare, de asamblare a unor termeni iniţial deosebiţi. El este de natură discursivă. Un dualism iniţial asemănător este adesea admis şi pentru actul celui de-al doilea individ. Dar atunci par să fie posibile două ipoteze contrare. Or, convenţia este adoptată aşa cum a fost ea concepută şi actul subiectului reproduce pe cel al experimentatorului; dar după cum ne indică cu prisosinţă procedeele folosite, nu acesta este rezultatul

Scanned with OKEN Scanner

dresajului. Or, experiența are drept efect unirea, ca două inele ale aceluiași lanț, a două reacții psihice inițial străine una de alta. În acest fel este frecvent redusă formarea reflexelor condiționate la o „asociație" realizată din exterior între elemente care ar avea un fel de individualitate prealabilă. Tot astfel, unii autori consideră anvergura crescîndă a actului psiho-motor ca joncțiune sau asimilare mutuală dintre o schemă motorie și o impresie senzorială, care ar fi avut, mai înainte, o existență distinctă. Că evoluția și maturizarea sistemului nervos operează fuziuni și integrări funcționale din ce în ce mai extinse, este, neîndoielnic, un fapt demonstrat; dar a pune pe seama aparatului psiho-motor și a substanței nervoase recepționarea, prin dresaj sau acțiune exterioară, a amprentelor care ar îmbina laolaltă ceea ce este distinct și discontinuu, înseamnă să ajungi la o imagine atomistică și mecanicistă a vieții psihice, al cărei dezacord cu realitatea a devenit categoric.

„Semnalul", care nu este un act de intelecție discursivă, nici simplă alăturare a excitantului la o reacție, își trage, dimpotrivă, puterea de la fuziunea inițială cu situația din care face parte. Chiar în condițiile artificiale în care sînt formate reflexele condiționate și sînt realizate anumite dresuri, poate fi recunoscută cu ușurință strînsa legătură dintre excitantul ales și comportamentul total al subiectului. Dacă partea esențială a situației a fost modificată, excitantul rămîne fără efect și reacția nu se va produce. Sugarul sătul sau cu lipsă de poftă de mîncare nu va efectua mișcările de supt, chiar dacă va fi pus în poziția de supt; or este știut ce ansamblu de condiții negative este realizat cu minuțiozitate în experimentele lui Pavlov, în vederea evitării celei mai mărunte transformări a situației. Toate împrejurările sînt mutual solidare și sînt simultan vizate de apetitul, nevoia, sau funcțiunea puse în acțiune. Acea împrejurare care va servi drept semnal va fi împreunată cu celelalte prin intermediul tendințelor suscitate, din partea cărora toate primesc puterea de a le evoca ulterior. Ansamblul rezultat reamintește mai curînd un întreg nediferențiat decît o asociere mecanică.

Într-un asemenea caz, semnalul are ceva concret, trăit. În sine, el nu este arbitrar. El este partea care

Scanned with OKEN Scanner

cheamă întregul de care, încă, nu este și nici nu poate fi distins. Trebuie să ne ferim, așadar, de a-i acorda în acest stadiu o valoare semnificativă. Stabilit printr-o simplă repetare de concomitență, el este desființat prin repetarea neconcomitentă. El nu este legat sau opus la ceea ce provoacă, printr-o operație autonomă de discriminare. Reacția sugarului la împrejurarea pe care noi o distingem și o identificăm drept semnal nu cere din partea lui înțelegere sau interpretare. Ansamblul primelor sale obișnuințe, care au un rol atît de important în psihogeneza lui, este anterior oricărei înțelegeri, oricărui raport dintre semnificant și semnificat. Chiar și la adult pot fi observate în comportarea sa conexiuni care par să fie lipsite de sens sau cauză pentru el, pînă în momentul în care meditează asupra lor.

Același este cazul cînd semnalul este indiciu. Numai că în loc să se afle în raport cu activitatea subiectului, el este legat de situație. El nu implică în mod necesar reprezentarea, ci doar realitatea perceptibilă. Dat sensibil, el nu provoacă declanșarea unei reacții, ci mai curînd o avertizare privitoare la evenimente sau stări de fapt mai mult sau mai puțin apropiate, dar deocamdată inactuale. În cazul său, nu este doar detaliul cel care anticipează întregul; aceasta o face o rămășiță distinctă de tot, cu care se află totuși într-un anumit raport natural. Indiciul nu mai este, așadar, strîns legat de acțiune sau de situația globală cum este semnalul. Anticiparea are însă o rază de acțiune mai întinsă. Pentru a micșora distanța dintre indiciu și faptul corespunzător pot fi necesare inducții, raționamente. Literatura a acaparat, chiar, această temă, pentru a construi romanul polițist, care pune incontinuu probleme ingeniozității anticipative a cititorului. Totuși, în combinațiile acestea imaginare, împrejurările joacă un rol mult mai hotărîtor decît însăși natura indiciului: concluzia ce trebuie obținută este foarte particulară, iar indiciul, măcar aparent, este banal; pistele se întretaie. În sfîrșit, și mai ales, rezultatul căutat nu mai aparține domeniului realităților actuale, el fiind o reconstituire în trecut, adică în ceea ce aparține deja planului reprezentării.

Scanned with OKEN Scanner

Cel care efectuează transpoziția nu este indiciul. El nu presupune pentru nimic în lume o dedublare între lucru și imagine. Oricît de desprins ar fi de obiectul său, în timp sau în spațiu, el aparține totuși strict de acesta. Animalul care a simțit prada, poate să nu mai perceapă, în timpul cursei, decît un miros, niște sunete, sau urmele lăsate pe pămînt sau prin pădure. Dar în aceste impresii fragmentare el mai percepe încă prada în întregimea ei. Cu ajutorul experienței, îndemnat de apetiturile și tendințele sale naturale, el va face repede drumul în sens invers și dintr-o simplă urmă vor apărea toate reacțiile și automatismele pe care este în măsură să le declanșeze percepția totală.

Semnalul și indiciul nu au nevoie să fie cunoscute de către cel pe care-l ghidează. În fapt, izolate momentan de ansamblul pe care-l anunță, ele nu sînt prin chiar aceasta izolabile, iar raportul care le unește în ansamblu nu face parte dintre acelea care trebuie formulate. Este de ajuns ca ele să poată evoca o reacție adecvată; legătura lor cu reacția va fi confirmată de simplul fapt că a atras un succes și nu un eșec. De cu totul alt gen sînt simbolul și semnul. În cazul lor, dedublarea se săvîrșește între ele însești și ceea ce indică ele. Simbolul și semnul sînt un instrument de semnificare. Ele suprapun, așadar, reprezentarea realului. Ele opun semnificant și semnificat, dar într-o manieră destul de diferită.

În sensul strict al cuvîntului, simbolul este un obiect, dar unul care înlocuiește alte realități: obiecte, persoane, acțiuni, instituții, clanuri, grupuri oarecare etc. El substituie propria sa realitate celei pe care o reprezintă. El devine o semnificație. El nu e o reprezentare în sine însuși, deoarece el este ceva concret. Dar funcțiunea sa este de-acum de reprezentare. Reprezentarea continuă să rămînă în obiect; ea nu poate fi formulată pentru ea însăși. Adesea, realitatea corespunzătoare poate să se sustragă unei intuiții imediate, concrete și precise: de exemplu, în cazul în care avem de-a face cu entități ideale și insesizabile, altfel decît de-a lungul unei lungi dezvoltări istorice sau a unui șir mai mult sau mai puțin prolix de evenimente, prescripții și ființe mai mult sau mai puțin anonime. De aici decurge și rolul covîrșitor al simbolului în raporturile dintre con-

Scanned with OKEN Scanner

știință și act, unde el este termenul concret iar obiectul cel abstract. El prezintă, de altfel, numeroase nivele. De la simplă emblemă, el poate evolua pînă la simbolul matematic, care poate reprezenta singur ansamblurile de operații neefectuate, dar acum prevăzute și ordonate. Dar, în asemenea cazuri, el se îmbină, prin expresia sa grafică, cu anumite forme ale limbajului propriu-zis.

Cel care face să se ajungă la planul adevăratei reprezentări este semnul. El poate să nu aibă cu obiectul corespunzător nici o legătură de apartenență, asemănare sau analogie. El nu ar fi decît o sonoritate goală sau un grafism arbitrar, incomprehensibil, fără capacitatea pe care o are reprezentarea de a evoca, și care îi conferă conținutul, rolul și adevărata sa existență. El este un simbol, dar purificat în așa măsură încît nu mai aparține lumii lucrurilor. Cu cît devine mai străin de aceasta, cu atît reprezentarea pe care o înlocuiește dobîndește o independență asemănătoare față de propriul său obiect. Artificial în măsura în care forma și semnificația sa devin mai abstracte, însăși originea sa numai poate fi căutată în lucruri. El implică un fel de complicitate, o înțelegere cu altul. El are, în mod necesar, ca matrice — societatea.

Explicarea semnelor și, în mare parte, și aceea a simbolurilor, nu poate fi decît istorică. În ceea ce privește locul lor în evoluție, atît de îndepărtată de semnal și de indiciu, el nu poate fi jalonat decît de simulacru, care pare să ocupe o poziție intermediară. În adevăr, acesta nu mai este obiectul însuși. El reprezintă o dublură a acestuia, cînd mai asemănătoare, cînd mai stilizată cu destinație cînd mai ales practică, cînd mai ales ludică sau estetică. Dar el mai păstrează încă legături foarte concrete cu obiectul prin intermediul acțiunii, care concretizează oarecum obiectul către care este îndreptat simulacrul. În timp ce semnul și simbolul sînt legate de obiect prin mijlocirea reprezentării, de care sînt unite existențial, simulacrul este cel care realizează reprezentarea în măsura în care aceasta se formează alături de obiect sau cel mai adesea în participare cu el. Iar prin aceasta, el se situează mai departe de reprezentarea obiectivă. El reprezintă actul care poate conduce la ea. De altfel, în miturile primi-

Scanned with OKEN Scanner

tivilor, simulacrul este intim legat de simboluri. În evoluția mintală a copilului el ocupă, de asemenea, un loc important, împreună cu atîtea jocuri ce se inspiră numai dintr-însul.

*

Este greu să decidem dacă etapele funcționale marcate prin semnal, indice, simulacru, simbol și semn sînt etape genetice. Ca în orice evoluție este posibil să constitui seria progresivă, dar mult mai ipotetic este să indici prin ce mijloace se face trecerea. Fără îndoială, activitățile care se desfășoară în imitație și se exercită în simulacru, atît în jocurile copilului, cît și în civilizațiile cele mai îndepărtate, opun raporturilor directe de acțiune reciprocă — perpetue între ființa vie și mediul înconjurător —, un alt tip de acțiune, care este după imaginea lucrurilor, și care se va desăvîrși în reprezentare și în gîndire, devenind imaginea lucrurilor. Dar este oare o filiație directă între imitație și reprezentare, între simulacru și gîndirea simbolică și rostită? A pune astfel problema înseamnă a o închide în termeni mult prea strîmți. Dezvoltarea unei funcțiuni nu se face prin și pentru ea însăși, mai ales atunci cînd este vorba de o funcțiune psihică și cînd această funcțiune este atît de strîns legată de schimbarea radicală care, pentru specia umană, a fost existența societăților, întemeiate pe conservarea în comun, pe schimb, pe transformările mereu posibile ale reprezentărilor și ideilor, a căror forță de transformare a mediului vital a sporit zi de zi.

Aceleași cauze care au făcut din om un animal social i-au dat și aptitudinea de a elabora reprezentări. Nu este mai puțin importantă definirea funcțiunilor care duc, sau contribuie, la formarea reprezentării. Ele se integrează într-un ansamblu, denumit, într-o accepție largă, funcțiunea simbolică. În trecut, noțiunea de simbol a fost aplicată limbajului în toate formele sale, pentru a reacționa împotriva unei concepții înguste, sau mai bine zis fals realiste, care o identifica cu elementele limbajului și cu așa-numitele elemente ale elementelor: cuvinte și imagini senzoriale sau motorii ale cuvintelor. Dar psihologiei tradiționale i s-ar putea aduce o critică asemănătoare și pentru reprezentare, deoarece și ea este, pe nedrept, identificată cu elementele per-

Scanned with OKEN Scanner

cepţiei, după cum aceasta este identificată cu elementele senzoriale. Reprezentarea nu este legată de lucruri printr-un fel de asemănare esenţială. Ea ocupă loc într-un lanţ în care se succed substitute ale lucrurilor, care vor permite o atît mai bună mînuire a lucrurilor cu cît ele înseşi se vor adapta mai bine la operaţiile mintale. Reprezentarea nu face altceva decît să folosească funcţiunea simbolică a vorbirii, fiind ea însăşi un anumit nivel al limbajului şi al funcţiunii simbolice. Iar limbajul propriu-zis, aşa cum l-au prezentat discuţiile devenite clasice, este exemplul cel mai grăitor de funcţiune simbolică.

Caracterul său specific a fost subliniat în cazul afaziei, unde vechea schemă a vorbirii adoptată de neurologi s-a dovedit inaptă pentru înţelegerea faptelor observate. Această schemă consta în identificarea limbajului cu seria de cuvinte care-l alcătuiesc şi a cuvintelor cu imaginile auditive şi motorii din care ar fi alcătuite înseşi cuvintele. Dacă vreo leziune oarecare distrugea sediul înscrierii lor în creier, iar cuvintele auzite nu mai puteau fi recunoscute, cuvintele corespunzătoare ideilor şi intenţiilor subiectului nu mai puteau fi articulate. Deficitele constau în pierdere materială a elementelor constitutive proprii fiecărui cuvînt în parte.

Parte din această concepţie se regăseşte la unii psihologi care pretind că papagalul ar putea să vorbească dacă ar putea adăuga, la supleţea vocalizării de care e capabil, inteligenţa cimpanzeului, după cum cimpanzeul ar putea să vorbească dacă inteligenţa sa ar avea la dispoziţie gîtlejul papagalului. Aceasta înseamnă să reduci vorbirea propriu-zisă la simple conexiuni auditive şi fono-kinestezice, să o consideri un instrument exterior gîndirii, pe care o poate deservi sau nu, fără să o afecteze esenţial. Fără îndoială că, în ciuda monotoniei ţipetelor sale, cimpanzeul ar putea să adauge acţiunile accesorii pentru a-şi elabora un limbaj, dacă ar fi organic şi funcţional constituit pentru a putea substitui lucrurilor imagini şi simboluri. Or, ceea ce s-a denumit vocabularul cimpanzeului se limitează la vreo treizeci de ţipete diferenţiate între ele pe măsura situaţiilor la care răspund, dar care nu sînt emise decît în prezenţa acestora, fiind astfel legate, în măsura în

Scanned with OKEN Scanner

care sînt, de grupul de reacţii declanşate de aceste situaţii. De altfel, ţipetele nu par să datoreze ceva influenţei grupului asupra indivizilor, în timp ce limbajul uman are drept trăsătură proprie faptul că este o creaţie colectivă, la care fiecare individ trebuie să-şi adapteze aptitudinile sale lingvistice.

Teoria asociaţionistă şi atomistică a limbajului a fost părăsită pînă în cele din urmă, nu numai datorită faptului că nu concorda cu tulburările limbajului mai bine studiate sau cu datele obţinute prin observarea învăţării limbilor, ci şi pentru că postula drept elemente ale cuvîntului existenţa imaginilor, în special a imaginilor motorii, a căror realitate este aproape de neconceput, şi, în orice caz, străină de execuţia efectivă a mişcărilor. Alcătuit din aceste imagini, care erau mai mult sau mai puţin asimilate structurilor sau chiar unor elemente ale sistemului nervos, cuvîntul însuşi că păta un fel de individualitate invariabilă, care constituia un fundament absolut al limbajului.

Departe de a fi elementul iniţial şi ultim al limbajului, cuvintele nu sînt, dimpotrivă, decît efectul său. Cuvintele au o existenţă oarecum contingentă, esenţială fiind funcţiunea care permite substituirea conţinutului real de intenţii sau gînduri — şi a imaginilor care le exprimă —, prin sunete, gesturi sau chiar obiecte care nu au alt raport cu ele decît prin actul ce realizează legătura respectivă. Funcţiunea *simbolică* se reduce la această capacitate de substituire. Ea nu este o simplă sumă de gesturi determinate. Ea este cea care stabileşte o legătură între un gest oarecare, cu titlu de semnificant, şi un obiect, un act sau o situaţie, cu titlu de semnificat. Ea nu este, de altfel, însumare, ci dedublare. Ea nu este asocierea a două realităţi iniţial disjuncte. Aceasta şi este, de altfel, greşeala asociaţionismului, care vrea să recompună viaţa psihică, la începuturile sale, din elemente ce nu pot fi individualizate decît la capătul evoluţiei şi diferenţierii lor. Funcţiunea simbolică este capacitatea de a descoperi unui obiect — reprezentarea sa, iar reprezentării sale — semnul potrivit.

Desigur că limbile gata închegate par să se impună subiectului dinafară. El trebuie să înveţe să îmbine fiecare termen cu noţiunea corespunzătoare. Dar tocmai funcţiunea simbolică este aceea care face posibilă

Scanned with OKEN Scanner

această învățare. Cînd nu funcționează, legătura rămîne particulară și nesigură; în acest caz, învățarea devine o simplă formă de dresaj, legătura fiind limitată strict la împrejurările care au produs-o și din care orice semnificație este absentă. Exemplele de mutism psihic, neînsoțit de o degradare intelectuală, demonstrează cu prisosință acest lucru: subiectul aflat într-o asemenea stare poate fi făcut să enunțe un anumit ansamblu de silabe atunci cînd i se arată un obiect anumit; mult mai greu este să-l faci să regăsească obiectul la audierea acestor silabe[1]; dar îndeosebi este o achiziție care se pierde repede dacă nu este întreținută, și care nu reușește nici să se generalizeze, nici să realizeze substituirea obiectului prin cuvînt.

De altfel, între învățarea limbilor străine și aceea a limbii materne există o deosebire. Aceasta nu începe prin a se opune sistemului de idei și intenții, de acum format, ca un instrument rigid, a cărui structură și utilizare ar fi necunoscute copilului. Copilul se apropie de limba maternă, ca de un lucru legat intim de relațiile stabilite între el și cei din jurul său, îmbinat tot atît de strîns cu nevoile și dorințele sale; mai apoi, ea devine o sursă de informații și de revelații diferite și mult mai vaste decît cele pe care le datorează experienței sale directe cu lucrurile. Acestea sînt, chiar, două lumi, pe care el nu ajunge întotdeauna să le împace fără conflicte și contraziceri.

A subordona semnele funcțiunii simbolice înseamnă a înțelege relativitatea lor. Semnificația lor depășește existența lor pur formală. Între anumite limite, ele pot fi schimbate, modificate, alterate, fără ca gîndirea să fie supusă în mod necesar unei opriri sau deformări. Cuvîntul poate fi înlocuit prin simplul gest. Limbajul manual ar fi precedat chiar limbajul oral. Mîna ar fi fost primul instrument pentru a exprima raporturi și Cushing pretinde că ar fi regăsit la primitivi vestigii ale conceptelor manuale. Vocea n-ar fi făcut la început decît să puncteze afectiv gesturile descriptive ale mîinii. În folosirea cuvintelor înseși subzistă o mare doză de relativitate. Desigur că pentru adultul stabilit într-un

---

[1] H. Wallon, *L'interrogation chez l'enfant*, „Journal de Psychologie Normale et Pathologique", janv-mars, 1924.

Scanned with OKEN Scanner

anumit sistem lingvistic, trecerea de la un idiom la altul se face literalmente ca și cum s-ar folosi dicționarul. Dar cunoașterea și folosirea limbii rămîn, într-un asemenea caz, dificile și prost însușite. Idealul este să poți „gîndi" în limba folosită, astfel ca, trecut pe planul al doilea, cuvîntul să urmeze gîndirea într-un mod ca și automatic. Ronjat a putut constata la un copil bilingv, față de care aceleași persoane vorbeau întotdeauna același idiom, că cele două idioame coexistau fără ca acesta să-și dea seama. Cuvintele variau în funcție de persoanele cu care vorbea copilul și el credea că repetă exact ceea ce îi spusese tatăl, în timp ce el traducea cuvintele vorbind cu mama sa. Este vorba de estomparea semnului în fața semnificației.

*

Dar însuși limbajul vorbit, sub aparenta sa identitate, este departe de a prezenta o identitate funcțională perfectă. Trebuie distinse, în cadrul lui, planuri deosebite, a căror existență este adesea neglijată, deoarece, în practică, este frecventă trecerea de la unul la altul. Totuși afazia poate desființa limbajul în formele sale superioare și să le conserve pe cele mai simple.

La început, limbajul se prezintă sub forma *țipătului*, care ține de complexul de reacții psiho-fiziologice provocat de situația critică a momentului. Într-o asemenea împrejurare, țipătul are o valoare expresivă, dar lasă în afară orice conținut reprezentativ. În vorbirea adultului, echivalentul său este exclamația care poate fi un mijloc de unire a indivizilor între ei, și să se dezvolte apoi, ca formă de participare sau comentariu emoțional, pe măsură ce avansează situația, scena sau povestirea. Exclamația subliniază peripețiile și, prin modulațiile sale variate, poate deveni un fel de simbol al evenimentului pe măsură ce este trăit. Ea poate, de asemenea, să marcheze o nevoie: este cazul limbajului optativ și imperativ, prima lui formă la ale cărui raporturi cu lumea exterioară solicită, cel mai adesea intervenția adultului. Limbajul este astfel procedeul său obișnuit de a-și duce la împlinire dorințele. Nimic surprinzător în ceea ce s-a numit caracterul său magic.

În această fază, limbajul este strict legat de sensibilitatea subiectului care vorbește. El conține ceva ne-

Scanned with OKEN Scanner

cugetat și primitiv, care îl pune sub dependența împrejurărilor și deci problema ordinii în care trebuie să se dispună detaliile sale nici nu apare. Pe de altă parte, oricare ar putea fi valoarea lui expresivă pentru ceilalți, el nu are pentru subiect decît o redusă valoare reprezentativă. Reprezentarea, în măsura în care poate exista, se află mai curînd în ansamblul situației și al reacțiilor stîrnite, decît în expresia orală luată izolat. Lucrurile se schimbă atunci cînd limbajul nu mai este simplul efect al împrejurărilor și al dorinței, devenind consemn, adică atunci cînd începe nu numai să întovărășească impresiile recepționate, ci și actul ce trebuie executat. Atunci el poate traduce și dirija ordinea care trebuie stabilită în act. Ca urmare, limbajul trebuie să se înfățișeze el însuși ca o succesiune; or, această succesiune ridică unele probleme.

Dar un caz și mai dificil este acela în care nu mai există un sprijin reciproc între actul în curs de desfășurare și comentariile sau consemnele care-l întovărășesc; atunci cînd limbajul este lăsat, așa-zicînd, pe seama sa, trebuind să evoce o situație sau un obiect, fără ca acestea să mai provoace și alte reacții — cum ar fi reacțiile senzori-motorii pe care ar putea să le declanșeze prezența lor. Tocmai atunci, ordinea de succesiune a termenilor, prin care trebuie să se exprime ideea, cunoașterea sau gîndirea, impune un progres decisiv al funcțiunii.

Pentru a demonstra acest lucru este suficient să reamintim etapele pe care le parcurge însușirea limbajului. Ca și în cazul imitației, neliterale dar înnoitoare, și aci avem o lungă perioadă de impregnare, de incubație, de integrare și de discriminare a multiplelor impresiuni resimțite de copil. Durata acestei achiziții latente poate fi măsurată după timpul care se scurge între momentul în care copilul sesizează sensul celor rostite în jurul său și momentul în care se va dovedi el însuși capabil să articuleze cuvinte. Desigur, înțelegerea rămîne încă mult timp globală. Ea poate fi mai strîns legată de intonații, de maniera de a rosti frazele, de situațiile respective, decît de cuvinte, luate în parte. Cu toate acestea, se poate face un inventar al locuțiunilor pe care copilul reușește treptat să le înțeleagă, atunci cînd el nu este încă în stare să formuleze vreuna.

Scanned with OKEN Scanner

Vine, apoi, momentul în care copilul încearcă să se exprime altfel decît prin intermediul gesturilor sau al exclamaţiilor. Dar cuvintele pe care le enunţă sînt un comprimat al obiectului, al acţiunilor şi al dorinţelor corespunzătoare. La început, sînt vocabule izolate, cuvîntul-frază, alcătuit mai întîi din două silabe asemănătoare sau foarte puţin deosebite: *dodo, lodo, papo,* (pentru pălărie*).

Pasul pe care trebuie să-l facă copilul în acest moment este întrucîtva esenţial. Vorbirea sa va trebui, în mod necesar, să se fragmenteze în timp, pe cînd lucrul ce trebuie exprimat se înfăţişează dintr-o dată conştiinţei sale. Fragmentarea în timp a ceea ce se prezintă, la început, ca o simplă intuiţie momentană a conştiinţei, este, desigur, operaţia cea mai critică a limbajului şi a gîndirii discursive. Este cunoscută oricui greutatea încercată în cazul unei descrieri sau al unui raţionament în ceea ce priveşte începutul şi ordinea în care trebuie să se desfăşoare. Aceeaşi greutate se reîntîlneşte în evoluţia limbajului la diferitele sale nivele. În ceea ce priveşte succesiunea şi coordonarea propoziţiilor dintr-o frază, mult timp copilul, nu ştie să vorbească decît prin fraze juxtapuse şi cu propoziţii principale. În ceea ce priveşte asocierea cuvintelor în propoziţie, copilul mai mare le lipeşte pur şi simplu, fără particule şi cuvinte de legătură; este ceea ce se numeşte agramatism. Cînd este mai mic, frazele sale sînt alcătuite dintr-un singur cuvînt, iar cuvintele sale dintr-o singură silabă repetată.

Comparaţia cu afazicii demonstrează că această capacitate de a organiza durata în funcţie de reprezentarea mintală este o condiţie fundamentală a cuvîntului. Căci pe măsură ce presupusa structură din imagini a limbajului se prăbuşea, iar definirea sa ca funcţiune simbolică căpăta precădere, vechea deosebire dintre afazia senzorială şi cea motorie, după cum afazia părea să depindă mai mult de pierderea imaginilor auditive, sau de aceea a celor motorii, făcea loc altor deosebiri, care aveau în vedere, în funcţie de nivelul afaziei, fie ordinea sintactică a cuvintelor în propoziţie, fie ordinea fonemelor dintr-un cuvînt, ordine care sustrăgîndu-se afazicului, îl făcea incapabil să mai treacă fie de la

* De la fr. „chapeau" (Nota traducătorului.).

Scanned with OKEN Scanner

sunete la sensuri, fie de la sens la mişcările de articulare.

Dar o altă alăturare de mare importanţă este simultaneitatea frecvent constatată între tulburările de vorbire şi tulburările aptitudinii de a distribui obiectele în spaţiu. Ca şi elementele cuvîntului sau ale frazei, obiectele au tendinţă să se aglomereze, să-şi contopească poziţiile, în loc să se plaseze la intervalele sau în direcţiile indicate. Ele nu se mai lasă dispuse într-o ordine determinată, chiar dacă e vorba numai de o simplă aliniere. În faţa acestor fapte, este oare posibil să nu ne amintim că inteligenţa practică este, şi ea, legată de capacitatea de a recunoaşte, de a folosi şi de a modifica dispunerile cîmpului perceptiv? Contrastele semnalate între inteligenţa intuitivă a situaţiilor şi inteligenţa discursivă, care are nevoie de cuvinte pentru a se enunţa, nu împiedică faptul ca, la nivele deosebite, amîndouă să depindă de condiţii asemănătoare. Pentru afazic, relaţiile care suferă sînt acelea ale obiectelor în spaţiul obiectiv. Pentru cimpanzeul care vrea să apuce prada, în ciuda distanţei şi a obstacolelor, raporturile din spaţiu îi impun o reorganizare în funcţie de propriile sale posibilităţi motorii; el rămîne, deci, legat de realităţile senzori-motorii. Cînd, dimpotrivă, relaţiile dintre obiectele în spaţiu devin străine pentru cel care le percepe, ele pot fi sublimate şi pot deveni o capacitate latentă de a-şi dispune în faţă nu numai lucrurile, dar chiar şi momentele gîndirii. În ciuda acestei deosebiri esenţiale, în ambele cazuri au trebuit să fie depăşite conflicte analoge. Acelea ale inteligenţei practice, opun dorinţei care împinge animalul direct spre pradă, împrejurări care trebuie selectate şi utilizate, prin combinarea lor. Acelea ale inteligenţei discursive se desfăşoară între intuiţia mintală, care tinde global să se exprime, şi un material alcătuit din locuţiuni şi formule, între care trebuie, de asemenea, să se facă o anumită alegere şi în care trebuie pusă ordinea corespunzătoare.

Organ al acestei expresii, limbajul nu este, totuşi, legat de gîndire în aşa măsură încît să nu reprezinte decît un simplu decalc senzori-motor al acesteia. La rîndul său, el prezintă diferite nivele funcţionale. Dacă se adaugă reprezentării, ca un mijloc de a o evoca, drept un substitut în operaţiile mintale şi, în sfîrşit, ca

o delimitare care îngăduie acesteia să clasifice variat, în sisteme diferite, reprezentările, el poate, totodată, să-i rămînă străin și să nu extragă semnificații decît din afectivitatea subiectului. Așadar, limbajul este, la rîndul său, o sursă posibilă de reacții contrare, după cum este ușor să constatăm că se întîmplă în discuții și în improvizațiile verbale.

Scanned with OKEN Scanner

2

GÎNDIREA SINCRETICĂ

După cum fiecare termen al limbajului trebuie, în accepţia curentă, să aibă un sens definitiv şi stabil, tot astfel şi gîndirea este adesea considerată a fi un sistem de concepte strict delimitate. Întemeierea ei pe principii necesare şi invariabile a fost scopul filozofilor care, ca Aristotel şi Kant, au încercat să deducă categoriile inteligenţei. Chiar în zilele noastre, Lévy Bruhl a opus gîndirii primitivilor — considerată de el „prelogică" — gîndirea „conceptuală", în care el a văzut tipul nu numai al gîndirii noastre moderne, ci al oricărei gîndiri susceptibile să ducă la cunoaşterea lumii. Este evident că definiţiile precis delimitate sînt indispensabile înţelegerii, cît şi evitării confuziei, dar forma lor conceptuală şi statică este o cauză permanentă de dificultăţi şi contradicţii, care pot fi deosebit rezolvate de la o epocă la alta, după caz şi chiar după persoane. Ideea pe care trebuie să ne-o facem despre concept şi despre raporturile sale cu realul trebuie neapărat modificată.

Încă din stadiul cel mai concret al cunoaşterii, tendinţa inevitabilă de a fixa reprezentarea lucrurilor în imagini constante şi oarecum normative, în care variabilitatea aspectelor sub care se înfăţişează lucrurile în cîmpul perceptiv să fie reduse la o structură fixă, indică existenţa unei deosebiri între copil şi adult. Acesta din urmă reuşeşte mult mai bine să-şi facă o singură imagine despre acelaşi obiect, oricare ar fi variabilitatea aspectelor sale. Această imagine are o putere de cuprindere mult mai mare, şi ea devine capabilă să absoarbă toate modurile percepute sau eventuale ale obiectului. Dimpotrivă, la copil persistă un fel de discontinuitate între diferitele imagini privitoare la aceeaşi realitate. Ele sînt, totodată, mai numeroase şi mai statice.

Scanned with OKEN Scanner

Identificarea se face pe porțiuni, lipsind capacitatea de a le transmite unele în altele și de a le reduce între ele.

Rezultă că reprezentările copilului sînt mult mai rigide, mai puțin adecvate și, într-un sens, mai abstracte. Incapabil să le adapteze la variabilitatea aspectelor pe care le ia obiectul, copilul opune adesea ceea ce știe el la ceea ce vede. De aceea, diferiți autori i-au aplicat distincția, făcută de Luquet, între *realismul intelectual* și *realismul vizual*, în legătură cu desenele copiilor. Copilul desenează obiectele nu în felul în care ar trebui să le vadă, ci așa cum le cunoaște. El va pune pe același plan două sau trei laturi ale unei case, deși aceste laturi se ecranează una pe cealaltă, sau va înfățișa ceea ce conține ea, ca și cum zidurile ar fi transparente. De altfel, el se mulțumește adesea să juxtapună elementele unui obiect, pe măsură ce și le rememorează, uneori în afară, iar alteori înăuntrul conturului său: de exemplu, va alătura pe o aceeași figură un ochi văzut din față și unul văzut din profil, iar la o bicicletă va desena lanțul fie în dreapta roților, fie în stînga lor, fie chiar dedesubt. Dimpotrivă, realismul vizual constă în reprezentarea obiectului așa cum se înfățișează el privirii, după legile perspectivei. După Piaget, realismul vizual și realismul intelectual ar coexista la copil, unul pe plan senzorial, unde ar răspunde datelor experienței, iar celălalt pe planul reprezentări mintale, în care datele experienței apar cu întîrziere datorită legii decalajului, operațiile mai dificile ale spiritului neajungînd decît succesiv la stadiul la care se află cele mai elementare.

Asimilarea aceasta a planului senzorial cu planul în care experiența s-ar fi realizat integral este, desigur, puțin prea simplă. Inteligența practică, care se desfășoară pe planul senzorial, sau pe planul senzori-motor, este, de fapt, foarte variată, atît la copil, cît și la diferitele specii animale, conform complexității combinațiilor care este capabilă să le efectueze. Raporturile geometrice sau mecanice pe care le pune în acțiune inteligența practică nu sînt un dat brut al contactului său cu lucrurile. Ele depind de o capacitate de constelare și organizare mintală, al cărei nivel crește de la animal la om și se schimbă de la un individ la altul. Orice structură realizată între părțile cîmpului senzorial este de acum

Scanned with OKEN Scanner

un act de inteligență. Nu este, așadar, posibil să privim domeniul simțurilor ca pe un teren, în care s-ar găsi incluse toate raporturile, ce vor fi succesiv descoperite cu ușurință prin intermediul analizei și care vor fi puse în formule intelectuale. Cîmpul senzorial se modifică o dată cu capacitatea de structurare de care dispune subiectul, care acționează sau gîndește.

Dar asta nu înseamnă că el este o construcție a spiritului, nici că realitatea este o proiecție a gîndirii. În întregul proces al reacțiilor practice sau al evoluției mintale, constelațiile intelectuale sînt subordonate structurii reale a lucrurilor. Fiind, de la cele mai elementare la cele mai speculative, mijlocul de a acționa asupra lucrurilor, trebuie ca, fiind inadecvate, să se modifice, iar fiind insuficient adecvate, să se precizeze și să se afineze. Tocmai acest fapt poate fi observat la copil, care abordează lumea cu un bagaj de scheme la început prea parțiale și prea grosolane față de varietatea experienței, și al cărui progres intelectual constă în acomodarea treptată a reprezentărilor sale la lucruri. De altfel, trepte similare ar permite distingerea adulților între ei: sînt unii care se mulțumesc cu banalități, fie intelectuale, fie estetice, fie morale și care trăiesc după o rutină aproximativă modelată pe ele; este categoria celor care nu știu să descopere ceva sau să inoveze într-un domeniu oarecare. Originali sînt, dimpotrivă, cei care știu să recunoască perfect nepotrivirea dintre schemele acceptate și realitate.

Fără aceste dezacorduri, care demonstrează cu prisosință opozițiile dintre realitate și imaginile imperfecte pe care și le alcătuiește spiritul la început, fără această anterioritate a realității exterioare față de conștiință, lumea ar deveni curînd o imagine înțepenită așa cum, de altfel, și apărea civilizațiilor primitive, în care combinațiile sociale își puneau o amprentă categorică asupra raporturilor intelectuale cu lucrurile, în care reprezentări mistice și nu reprezentări reale dominau cunoașterea despre lume a omului. Idealul era pe atunci tradiția, imutabilitatea formulelor. În adevăr, aceleași credințe persistau numeroase secole la rînd. Abia atunci cînd activitatea s-a orientat cu precădere spre studiul tehnicilor care pătrund în structura lucrurilor, în concepțiile omului au apărut schimbări rapide.

Scanned with OKEN Scanner

Opoziția dintre realismul vizual sau senzorial și realismul intelectual nu poate, așadar, fi luată ca o opoziție dintre o experiență în sine și întîrzierea înțelegerii ei, în totalitatea diversității aspectelor și relațiilor sale. Încă pe planul senzori-motor, în care se desfășoară activitatea practică, poate să existe sărăcia sau amploarea raporturilor utilizate, fixitatea sau reîmprospătarea corespunzătoare a comportărilor, simplul automatism și rutina sau invențiunea. Schematizarea stereotipă a realismului intelectual are echivalentul său în cîmpul reacțiilor senzori-motorii.

Opoziția se află în altă parte. Dacă, în desenele copilului, realismul vizual urmează, adesea tîrziu, realismului intelectual, nu putem atribui aceasta faptului că abia atunci copilul ar deveni capabil să-și reprezinte lucrurile sub adevăratul lor aspect. Mai degrabă, copilul a trebuit să învețe să imobilizeze și să deosebească fiecare aspect momentan dintre toate spre care își îndreaptă ochii. A trebuit mai întîi să fi dobîndit conștiința de a fi putut pune, sub această imagine, întreaga realitate, întreaga semnificație a lucrurilor, fără a se lăsa imediat să adauge aspectele complementare. Imaginea unică nu este un punct de plecare. Percepția începe prin a multiplica punctele de vedere pentru necesitățile acțiunii practice, în care ea este la început resorbită. Numai după ce a fost stabilită mintal identitatea obiectului sub toate aspectele sale, devine posibilă recunoașterea lui și într-o formă accidentală, deși acesteia i se aplică constantele sale perceptive, care sînt un fapt de cunoaștere. Departe de a se confunda cu sursele spontane ale sensibilității și ale experienței, realismul vizual presupune o capacitate de acum dezvoltată de selecție, identificare și simbolism.

În stadiul realismului intelectual, copilului i-ar fi foarte greu să copieze un obiect. El îl desenează din memorie sau, mai curînd, după anumite scheme foarte simplificate și, mai mult sau mai puțin, stereotipe. El îl povestește pe măsură ce-și amintește detaliile, într-un inventar mai mult fortuit decît sistematic. Pus în fața obiectului pe care trebuie să-l reproducă, el nu-l mai privește de îndată ce și-a dat seama de „motiv"; el îl descrie așa cum îi îngăduie mijloacele sale să traducă

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce are el în minte, mijloace pe care, de altfel, le substituie adesea atît modelului mintal, cît și modelului obiectiv. Compararea transcrierii grafice cu modelul perceput presupune, în adevăr, o capacitate de dedublare și de control suficient de complicată. Atunci cînd transcrierea începe să depășească simplele procedee convenționale și să tindă spre reprezentarea efectivă a obiectului, ea se leagă, mai întîi, de aspectul său ortoscopic, care corespunde mai bine structurii sale obișnuite, căci copilului îi este, deocamdată, greu să-și dea seama de echivalența dintre această structură-tip și toate acelea care pot gravita în jurul ei. În sfîrșit, el efectuează o simplă juxtapunere: pereții casei sînt puși unul lîngă altul, în ordinea de succesiune în care și-i reamintește el. Tot așa, în ceea ce privește obiectele pe care le conține sau părțile unei figuri. Reunirea lor nu corespunde raporturilor de loc dintre ele, nu constituie o structură, ci este determinată, cel mai adesea, de locul rămas liber pe hîrtie.

Realismul intelectual al copilului este, așadar, o formă de reprezentare încă rigidă, mai mult sau mai puțin dispersată și stereotipă. Fără îndoială, el presupune de-acum o integrare a impresiilor sale succesive, dar o integrare care le absoarbe, fără să fie în măsură de a reda, eventual, semnificația sa proprie. Ea le neutralizează deosebirile și desființează individualitatea. Ea răspunde necesității fundamentale și elementare de a recunoaște practic obiectul, ca fiind el însuși și nu în relațiile sale variabile. Tocmai pentru că tinde numai la atît, integrarea nu poate să unifice toate aspectele lucrului, atunci cînd acestea sînt prea divergente. Așadar, ea substituie nu numai diversității aspectelor, dar chiar și a lucrurilor, o imagine a cărei rigiditate o face necesarmente convențională. Atunci cînd Buehler afirmă că copilul nu percepe lucrurile, ci — cu ocazia lor — propriile sale amintiri, el exprimă cu termeni nepotriviți un fapt exact. De fapt, nu este vorba de amintiri, ci de acest extras care permite, cu prilejul fiecărei impresii noi, recunoașterea esențialului din situații sau din lucruri, și care nu este încă ajustabil fiecărui caz particular în parte.

În realitate, copilul nu procedează altfel decît adultul, care începe, și el, în legătură cu fiecare impresie,

Scanned with OKEN Scanner

prin a o identifica cu toate experiențele sale anterioare. Dar formulele experienței sale au, în același timp cu precizia sporită, și posibilitatea de a se exprima în imagini sau simboluri mai variabile. Capacitatea de identificare sporește o dată cu aceea de a interpreta formele și de a le da o semnificație.

*

Aceste raporturi dintre realismul intelectual și realismul senzorial îngăduie rezolvarea unei alte contradicții; aceea dintre individual și general. Pe care îl percepe și îl concepe copilul mai întîi?

Desigur, copilul trăiește în concret și în actual, ceea ce nu trebuie confundat, așa cum fac mulți, cu senzorialul pur. El pare mai mult sau mai puțin incapabil de a depăși impresia prezentă. Copilul nu se ocupă decît de obiectul care se află în cîmpul activității sale. O comparație adevărată între lucruri este mai presus de posibilitățile sale. Dacă totuși trece de la un obiect la altul, aceasta o face, așa cum a spus Stern, prin *transducțiune*, adică îndreptîndu-se succesiv de la unul la altul. Dacă stabilește între ele un raport, acesta este pur subiectiv sau practic, este o asimilare care depinde de dispoziția; nevoile sau anumite impresii ale sale, între care nu știe să facă deosebire. Dacă recunoaște asemănări, ele sînt o simplă recunoaștere a unor experiențe din trecut, în obiectul prezent, dar ele nu-l pot face să claseze faptul actual în seria altor fapte eventuale, în cadrul unei rubrici date, a unei categorii. Dacă extinde o formulă comună de la un obiect la altul o face prin *transferul* unei experiențe pur concrete și practice între anumite obiecte. Copilul procedează prin *analogie*, adică asociază obiectele oarecum substanțial și nu întrucît sînt exemplare ale unui concept sau ale unui tip prin el însuși — anonim. În acest sens, copilul nu percepe decît particularul. El trece de la individual la individual.

Dar este copilul capabil să sesizeze individualul, ca atare, să deosebească indivizii între ei? Ce altceva percepe el, de fapt, din individual, dacă nu tocmai acea trăsătură care-l face să confunde indivizii? În loc să-i clasifice el îi asimilează mai mult sau mai puțin gro-

Scanned with OKEN Scanner

solan și numai evenimentul îl obligă, din timp, în timp, să facă distincții de fapt. Astfel, copilul începe prin a denumi pe toți bărbații „tata", pînă în ziua în care efectele așteptate în mod obișnuit nu-și vor face apariția decît atunci cînd tatăl său este de față. De fiecare dată cînd trece de la un obiect la altul — care i se par asimilabile —, el atribuie obiectului nou tot ceea ce știa despre cel anterior, dar într-o manieră confuză și într-un asemenea chip încît poate adăuga celui de-al doilea ceva care nu-i aparține, ori să uite — în prezența lui — ceva care aparținuse celui anterior. Astfel, copilului i se întîmplă, totodată, să evite contradicțiile și își face iluzii sau, cum se spune în mod obișnuit, „inventează". În realitate, el se limitează în acest caz la a nu elimina din obiectul nou ceea ce nu-i aparține, dar provine din experiențele anterioare. El nu face altceva decît să-l completeze necorespunzător, fie conform unui obicei dobîndit mai înainte, fie sub impresia unei structuri clare, o structură limită, ca aceea în care se contopesc toate impresiile sale, atît timp cît durează neputința sa de a înțelege structurile diferențiale ale obiectelor, care se aseamănă într-o oarecare măsură între ele. În acest sens, percepțiile și ideile copilului depășesc individualul; cauza este că îi lipsește capacitatea de a și le adapta la obiect cu o precizie suficientă.

Aci nu se regăsește nimic din opoziția general-individual. Căci generalul depășește individualul în măsura în care individul poate fi așezat sub o rubrică net definită și, prin intermediul său, comparat cu alții, adică să poată fi eventual diferențiat de alții. Avem de-a face, mai curînd, cu o legătură generică între lucruri stabilită de sensibilitatea sau gîndirea copilului, care le asimilează într-o măsură variabilă între ele. Asemănarea dintre lucruri, descoperită de copil, rezultă mai ales din activitatea sa intelectuală, perceptivă sau afectivă. Impresiile, obișnuințele, scopurile, experiențele pe care copilul le încearcă în legătură cu aceste obiecte, el le transformă și în substanța lor comună. El le unește în măsura în care interesele și comportarea sa îl fac să participe la realitatea lor într-un chip asemănător; în măsura în care poate, de asemenea, uita, în timpul experienței prezente, ceva din ex-

Scanned with OKEN Scanner

perienţele anterioare, atribuindu-i totodată acesteia, în mod nepotrivit, cîte ceva din cele trecute. Copilul nu se ridică la general, aşa cum nu cuprinde nici individualul. Imaginea pe care şi-o face el despre lucruri este dominată de tendinţele sale spontane sau dobîndite, cît şi de împrejurările de moment. Ea nu este analitică şi conceptuală, ci globală şi personală.

Acestui ansamblu de trăsături i s-a dat numele de *sincretism*. Sincretismul se opune atît analizei cît şi sintezei, care sînt două operaţiuni complementare. Nici vorbă de analiză fără un întreg bine definit. Nici vorbă de sinteză fără elemente disociate şi apoi combinate şi recombinate. Profitul operaţiei constă în cunoaşterea exactă a elementelor care intră în ansamblul ce rezultă din sinteză. Întregul efort al cunoaşterii şi al logicii tinde către această determinare strictă a părţilor, factorilor sau argumentelor care alcătuiesc un obiect, un proces sau un raţionament. Sincretismul copilului rămîne străin de această dublă mişcare de disociere şi recompunere.

Impresiile pe care copilul le datorează fiecărei situaţii sau fiecărui obiect alcătuiesc un conglomerat, în care se amestecă motivele afective şi obiective ale experienţelor sale, fără ca, de obicei, el să ştie, să le distingă. Unul dintre aceşti factori poate, după împrejurări, să predomine asupra celuilalt, un motiv particular poate eclipsa pentru moment restul, astfel încît copilul poate stabili înrudiri între anumite situaţii şi anumite obiecte care au un sens numai pentru el, dar pe care adultul le consideră baroce sau absurde. Fortuitul ia adesea locul esenţialului ori, mai bine zis, nu există esenţial şi fortuit, ci numai ansamblul trăit simultan de copil, pentru care adeseori totul pare să fie în orice şi care crede că poate trece de la orice la oricine. Invers, între obiecte şi situaţii nu există nici o măsură comună. Ele alcătuiesc ansamble prin intermediul cărora conştiinţa şi comportamentul copilului pot să se transforme, fără ca el să-şi dea seama, pe măsură ce trece de la unul la altul.

Una dintre consecinţele acestor variaţii necunoscute copilului este aceea că el nu are decît o idee confuză despre modificările proprii lucrurilor. Copilul trăieşte

Scanned with OKEN Scanner

într-un gen de metamorfoză difuză și continuă, care explică în parte ușurința cu care acceptă metamorfozele din basme. Trecerea radicală de la altul, la altul ca și reducerea globală la același a deosebirilor eventuale, este incompatibilă cu adevărata noțiune a schimbării, care presupune stricta identificare a ceea ce este identic, în același timp cu percepția deosebirilor treptate și specifice. Pentru aceasta ar trebui termeni ficși, repere fixe și, de la bun început, ar fi necesară fixitatea subiectului însuși în raport cu ceea ce observă și compară el. Or, copilul se modifică pe măsură ce trece de la o experiență sau o observație la alta.

Crezîndu-se fix, el crede în fixitatea a orice. Reprezentările sale au, fiecare, ceva absolut și static. Metamorfism, fixism, doi termeni ce se preschimbă unul în altul.

*

Pentru a ieși din această conștiință exclusivă și globală, pe care copilul o are, inițial, în fiecare situație, în momentul în care o trăiește și o imaginează, pentru a degaja din obiect reprezentarea, pentru a articula între ele împrejurările care se prezintă amestecate, copilul trece prin greutăți care sînt, fără îndoială, comune cu ale primelor civilizații; dar aceste greutăți nu ni le putem ușor imagina, deoarece nu este posibil să le formulăm decît numai cu ajutorul termenilor folosiți la rezolvarea lor. Greutățile nu ar putea fi nici măcar exprimate dacă nu am presupune că problema a fost rezolvată. Copilul prezintă, totuși, acest mare avantaj asupra primitivului că are soluția gata pregătită pentru momentul în care maturizarea aptitudinilor sale intelectuale îi va permite să se folosească de ea.

Una dintre cele mai vizibile greutăți în comportamentul copilului, și care poate prilejui o serie de experiențe propuse de adult, este deosebirea dintre *unu* și *multiplu*. Ea presupune individualizarea, în masa complexă de impresii și de lucruri, în succesiunea lor indefinită, a ceea ce trebuie să constituie unitatea, a ceea ce trebuie să fie susceptibil de a se adăuga la sine însuși repetîndu-se. Or, percepția nu furnizează decît ansamble care sînt percepute tocmai datorită structurii lor unificatoare. Chiar o cantitate actualmente dată, ca

Scanned with OKEN Scanner

atare, începe prin a fi percepută în totalitatea sa calitativă. Numerația la primitivi arată că, mai înainte de a fi numărată unitate de unitate, suma este mai întîi descompusă în grupuri, fiecare dintre ele avîndu-și mijloacele sale de reprezentare și proprietăți parte aritmetice, parte mistice. Este vorba de ansamblele-numere ale lui Lévy-Bruhl. Existența lor nu se întemeiază numai pe credințe, ci și pe necesitățile intuiției perceptive și intelectuale. Și tocmai această eterogenitate inițială va trebui să fie rezolvată pentru a descoperi, pînă în cele din urmă, unitatea, această abstracțiune mereu asemănătoare sieși, oricare ar fi combinațiile numerice în care ar putea intra.

Deosebirea dintre unu și multiplu se înrudește cu aceea dintre *parte* și *întreg*, care presupune o capacitate fie de a împreuna într-o nouă realitate ceea ce experiența practică — sensibilă sau intelectuală — prezenta la început ca fiind dispersat și fără coeziune, fie, invers, de a descoperi în ceea ce se prezenta ca global, fără părți distincte sau disociabile, elemente juxtapuse sau articulate între ele. Aceste două operațiuni contrare par să se condiționeze reciproc, dar dacă totuși există o prioritate, atunci ea revine celei de a doua. În adevăr, copilul se arată mult mai înzestrat în ceea ce privește separarea elementelor unui întreg prezentat deodată, decît în reunirea elementelor întîlnite, în decursul experiențelor sale, separat, astfel ca să formeze deliberat o nouă grupare. Dar fragmentarea unui întreg nu poate duce la conceperea părților decît cu condiția de a ști, de acum, să menții prezentă noțiunea de întreg. Greutatea se va inversa mai tîrziu, atunci cînd copilul nu va mai trebui să despartă părțile unui obiect sau ale unui grup — păstrînd, totuși, imaginea ansamblului —, ci să imagineze abstract ansamblul și să-l confrunte cu părțile pe care le-a extras din el. Conform capacităților sale aritmetice, adunarea precede cu mult scăderea, dar în manipularea lucrurilor, partea se detașează din întreg mai înainte de a reuși să o adauge la alte părți, în vederea constituirii întregului.

O altă greutate, de acum presupusă de precedentele, dar care le prelungește, este aceea pe care o ridică comparația dintre *identic* și *deosebit*. Mai înainte de

Scanned with OKEN Scanner

a putea descompune și recompune o realitate, este necesar de a o identifica, adică de a o distinge de ceea ce nu este ea. De altfel, această activitate de descompunere și recompunere dezvoltă facultatea identificării; ea duce nu numai la recunoașterea a ceea ce este distinct, dar și a ceea ce este asemănător sau mai mult sau mai puțin asemănător. Operînd pe planul realităților practice și sensibile, această activitate pune în evidență raporturi și deosebiri de fapt, dar interpretarea lor calitativă deschide un proces foarte vast de definire și clasificare.

Problema lui *același* și *altul*, pe care conștiința evoluată a adultului ar considera-o cu ușurință ca fiind inexistentă, pare a fi și mai elementară, principiul identității constituind însuși postulatul gîndirii. Dimpotrivă, pentru copil problema ridică mari dificultăți, deoarece pentru el nici individualul și nici obiectul, ca atare, nu sînt un dat primar; în schimb, tendințele, nevoile, obișnuințele sale îl conduc la a urmări sau la a primi, în mod indistinct, tot ceea ce este apt să convină obiectului. Limitele confuziei pot fi foarte largi, atît timp cît nu intervin împrejurări, care să-l oblige pe copil, să facă o selecție mai strictă și mai discriminativă.

Distincția între același și altul este necesară identificării oricărui obiect. Ea presupune capacitatea de a face distincția între lucru și calitățile sale, de a-l clasa printre alte lucruri, în funcție de gradul și varietatea însușirilor sale, de a observa variația lor sau a gradelor lor, fără a pierde din vedere identitatea lucrului. Se întîmplă ca asemenea operații să fie peste puterile copilului. El atribuie cu ușurință fiecărui obiect o realitate în sine, deși nu știe să-l deosebească de alte obiecte mai mult sau mai puțin asemănătoare, după cum fragmentează același obiect dacă se întîmplă să-l întîlnească sau să fie silit să și-l imagineze sub diferite aspecte. De fapt, același și celălalt par să-și aibă sursa într-o distincție mult mai primitivă, anume opoziția spațială dintre *aici* și *aiurea*. Momentul în care copilul învață să observe că un obiect a dispărut și îl caută pe direcția în care a dispărut, fără să se lase atras de alte obiecte, reprezintă o adevărată etapă în evoluția lui. Un progres asemănător va trebui să se

Scanned with OKEN Scanner

înregistreze și pe planul reprezentării, pentru ca obiectul să-și poată păstra identitatea în mijlocul altora, în ciuda variațiilor și a inexistenței sale în percepție.

A considera aceste noțiuni drept date *a priori* și indiscutabile înseamnă a opri cunoașterea conflictelor din care s-a născut gîndirea, conflicte ce se impun copilului și-i stimulează eforturile. Atunci cînd, cu ajutorul calculului, parcă învață gramatica raporturilor pe care se întemeiază existența colecțiilor, creșterea și descreșterea lor, existența totului și a legilor compunerii și descompunerii sale, altfel spus structura lor numerică, aceasta este posibil tocmai pentru că a rezolvat concret problema unicului și a identicului. El a rezolvat de acum, cel puțin în forma lor cea mai simplă, contradicții esențiale, dar ele vor putea reapărea atunci cînd copilul va avea de-a face cu operații mai complexe și obiecte mai abstracte.

Trebuie să știi să recunoști diferitele aspecte ale contradicțiilor de care se lovește spiritul copilului, atunci cînd se consacră muncii sale trudnice de identificare și clasificare a obiectelor, pe baza datelor furnizate de experiență. A identifica unitatea, adică a o izola din ansamblul în care a fost percepută și în care existența sa se afla contopită. A o identifica ca unitate distinctă în locul unității globale și, totodată, a descoperi sau a bănui că ea însăși este un ansamblu. A identifica obiectul cu el însuși atunci cînd el se schimbă: identificarea biberonului gol cu cel plin; recunoașterea ca fiind același lapte, indiferent dacă acesta este obiectul dorinței copilului căruia îi este foame, sau este respins cînd copilul este sătul. A percepe atît identitatea persistentă a fiecărui lucru cît și a generalității fiecărui caracter, de-a lungul variațiilor continue ce decurg din dispoziția schimbătoare a copilului, din diversitatea obiectelor și din transformările aceluiași lucru.

Capacitatea de a depăși atîtea contradicții presupune capacitatea de a atribui obiectelor și proprietăților lor o existență oarecum superioară și anterioară aceleia resimțite pentru moment de sine însuși sau de un altul. Ea presupune capacitatea de a reface sinteza obiectului și a proprietăților sale, după ce au fost opuse unele altora. Tatonările, iluziile îndelungate ale copi-

Scanned with OKEN Scanner

lului indică faptul că această operaţie presupune experienţă şi maturizare mintală. Copilul învaţă, treptat, să opună realităţii, care îi este dat s-o trăiască, imaginea acestei realităţi. Substituire care nu se face fără ciocniri şi contradicţii. Prin natura sa, reprezentarea este antinomică faţă de ceea ce, totuşi, îndeplineşte funcţiunea de a exprima şi a traduce. Percepţia deschide copilului o întreagă serie nouă de opoziţii care vor trebui să fie depăşite.

Scanned with OKEN Scanner

3

CONDIŢIILE ELEMENTARE ALE GÎNDIRII DISCURSIVE

Opoziţia dintre inteligenţa practică şi inteligenţa discursivă nu le împiedică să aibă anumite condiţii comune. Dar acest fond comun, transpus pe planurile respective de activitate, nu le scuteşte de conflicte şi de contradicţii. Limbajul, suport necesar al reprezentărilor, cel puţin în momentul cînd ele trebuie să se ordoneze liber pentru a ne face să depăşim datele imediate şi actuale ale experienţei, ceea ce constituie însăşi condiţia gîndirii şi a cunoaşterii, presupune o anumită capacitate de intuire spaţială. Şi inteligenţa practică este cu atît mai dezvoltată cu cît se întemeiază pe o aptitudine mai amplă de a sesiza raporturile geometrice sau poziţiile obiectelor sesizate simultan în cîmpul percepţiei.

Spaţiul este implicat în orice mişcare ordonată prin succesiunea de locuri în care se desfăşoară. Această ordine este înscrisă, după Piéron, în sistemul nervos. Localizările directoare, care corespund reflexelor, rezultă din conexiuni anterioare oricărei experienţe sau deprinderi. În adevăr, mişcarea, exceptînd cazurile de incoerenţă, presupune o organizare elementară care poate fi pusă de acord, prin intermediul excitaţiilor la care răspunde, cu ordinea lucrurilor printre care se desfăşoară. Chiar există concordanţă fără învăţare şi aceasta presupune mişcării o topografie intrinsecă şi fixă, care este capabilă să se ajusteze la topografia mediului. Aceste structuri localizatoare sînt proprii oricărei fiinţe înzestrate cu activitate motorie, în forme, uneori, desigur, extrem de elementare, ca în reacţiile denumite tropisme; alteori, dimpotrivă, sub forme foarte complexe, ca în automatismele diferenţiate pe care le

Scanned with OKEN Scanner

prezintă comportarea speciilor superioare. În special la om, implicarea unei ordini spațiale, chiar în mișcare, este bine relevată de tulburarea pe care o prezintă execuția, atunci cînd ordinea este imaginată în loc să fie lăsată să se realizeze spontan. Într-un asemenea caz reapar toate dificultățile învățării: este, de exemplu, cazul pianistului care ar încerca la un moment dat să-și reprezinte mișcările degetelor sale pe claviatură.

Între spațiul imaginat și cel motor poate să existe o trecere, dar și opoziție: realitatea lor este distinctă. Învățarea gesturilor noi pornește de la configurația lor vizuală, dar nu se încheie decît după ce a fost substituită distribuției lor vizuale o distribuție dinamică, ale cărei realizări și forme depind de influențele musculare și ritmurile care le fac să difere treptat de prototipul-imagine al lor. Departe de a fi identice, sau de a coincide perfect, cele două cîmpuri au o notă eterogenă care le pune ușor în conflict. În automatismele spontane, structurile miopsihice sînt acelea care anticipează asupra reprezentării. Copilului care caută să-și reia echilibrul corpului său i-ar fi foarte dificil să-și reprezinte gesturile pe care ar trebui să le facă în vederea acestui scop. Reglarea gesturilor presupune, desigur, subordonarea lor perfectă raporturilor dintre spațiu și corp; dar spațiul îi este dat copilului mai mult prin labirint decît prin ochi. Dimpotrivă, ceea ce ar putea fi denumit spațiu obiectiv, adică acel spațiu în care subiectul poate să se opună el însuși lumii exterioare și din care poate să facă un punct de plecare pentru cunoașterea lucrurilor, va depinde tot mai mult de referințele vizuale.

Aci se află, de altfel, pragul care desparte activitatea psiho-motorie de activitatea mintală: două planuri distincte, deși aflate într-o relație necesară. „Trecerea de la unul la celălalt pare să se producă în momentul în care noțiunea de spațiu încetează să mai fie confundată cu spațiul mișcărilor noastre și al propriului nostru corp, pare să se sublimeze în sisteme de locuri, contacte, poziții și relații independente de noi. Gradele acestei sublimări se ridică de la mai concret la mai abstract și se află la baza diferitelor scheme cu ajutorul cărora inteligența noastră poate să clasifice

Scanned with OKEN Scanner

și să distribuie imaginile concrete sau simbolurile abstracte prin care ea devine capabilă să speculeze".[1]

Cu apariția inteligenței practice, spațiul este parțial exteriorizat. El depășește schema dinamică a corpului propriu. Dar deși își întinde limitele dincolo de raporturile dintre obiectele independente de noi, el nu cuprinde, totuși, decît obiectele care, integrîndu-se strict mișcărilor noastre, le permit să ajungă la rezultate care trec dincolo de limita lor naturală. Apar de acum sisteme de mișcări care vor putea să se modifice în funcție de raporturile percepute între lucruri. Aceste sisteme pot deveni total deosebite de gesturile spontane de însușire directă și să se transforme în serii de operații care vor fi comandate de instrument sau de ocol tot atît ca și de obiectiv. Cu toate acestea, intuiția spațială nu se referă încă la raporturile dintre obiecte, luate pentru ele înseși. Ea continuă să fie implicată în mișcările ce urmează a fi efectuate, iar instrumentele rămîn, mai departe, ca și încorporate gesturilor și nu sînt decît simpla lor prelungire.

Și intuiția spațială subiacentă limbajului este diferită de spațiul obiectiv. Ea este aceea care permite distribuirea părților vorbirii în ordinea succesiunii lor. Nici ea nu există pentru ea însăși. Ea îngăduie doar prevederea ordinii corecte a părților vorbirii, printr-un gen de evocare simultană, al cărui fundament nu poate fi decît o juxtapunere, adică spațiul. Numai că această distribuire se efectuează fără a fi remarcată, în afara cazurilor de îndoială sau de dificultate, de exemplu, atunci cînd trebuie să fie pronunțat un nume mai puțin familiar sau cînd trebuie corectat un automatism obișnuit, necorespunzător în cazul dat.

Cu toate acestea, intuiția de care vorbim se află de acum la un nivel superior celei presupuse de inteligența practică. Pentru aceasta din urmă, oricît de complexe pot deveni problemele de rezolvat, elementele constelației, din care va reieși soluția, sînt date pe planul percepției. Ea este însă o percepție complet subordonată mișcărilor capabile să modifice situația pentru a o face să coincidă cu rezultatul căutat. Dacă, totuși, se

---

[1] H. Wallon, *Congrès de Psychologie de Paris*, 1937, *Comptes rendus*, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

realizează noi raporturi, întregul proces se desfășoară în planul concret al relațiilor și posibilităților actuale. Atunci cînd, dimpotrivă, problema este de a stabili o ordine între elementele succesive ale vorbirii, intuiția care stă la baza acestei operații nu are nimic perceptiv, în sine. Ea nu poate fi decît mintală și nivelul său reiese din faptul că animalele, care posedă o inteligență practică suficient de dezvoltată, nu cunosc decît semne aflate într-o legătură imediată cu situația prezentă și nu știu să-și alcătuiască un limbaj cu structură proprie și independent de reacțiile imediate provocate de lucrul perceput actual.

Intuiția proprie vorbirii nu are repere actuale în lumea exterioară. Ea se dezvoltă pe un plan de inițiative pur abstracte. Tulburările de pe planul spațiului exterior, care răspund propriilor sale tulburări, se răsfrîng și asupra acțiunii. Ele nu ating capacitatea de a recunoaște raporturile efective dintre lucruri, ci capacitatea de a plasa un obiect într-o poziție prescrisă, oricît de concretă ar fi această prescriere. În ambele cazuri, avem de-a face cu o inaptitudine de a grupa sau de a orîndui lucrurile conform unei ordini determinate.

Deși la un nivel superior al evoluției, această intuiție se resoarbe în automatismul vorbirii de îndată ce vorbirea devine curentă, în timp ce inteligența practică face mereu noi combinații, iar între structurile perceptive și cele motorii apar constelații neprevăzute. La o primă impresie, risipa de ingeniozitate impusă de aceste invențiuni poate, deci, să pară că este mult mai mare decît cea făcută în desfășurarea vorbirii. Dar comparația ar trebui făcută nu cu folosirea expresiilor de acum banale și stereotipe, ci cu dobîndirea vorbirii de către copil, cu încercările sale de a da forma corectă cuvintelor pronunțate și de a utiliza sintaxa, cu eforturile pe care le face însuși adultul de a repartiza într-un cadru adecvat de propoziții și ritmuri, logica și imaginile gîndirii sale.

*

Implicată în automatismul vorbirii și pusă eventual în evidență de propriile sale insuficiențe, intuiția spațială este deopotrivă de necesară jocului normal al re-

Scanned with OKEN Scanner

prezentărilor, așa cum ne indică unele tulburări ale funcționării acestora, care le fac să regreseze pînă la primele momente ale elaborării lor, dezvăluind contradicții pe care trebuiseră să le depășească. Ideile fixe și obsedante constituie un caz limită care ne poate servi drept exemplu.

Apariția acestor idei a fost explicată în diferite chipuri. Pentru unii, ele sînt rezultatul unei tulburări afective care perturbă activitatea psihică, ale unei angoase ce impune prezența anumitor imagini. Ele vădesc neliniștea obsedatului și ușurarea provizorie pe care o poate resimți atunci cînd își satisface obsesia printr-un act adecvat sau cînd o face să devieze printr-un procedeu derivativ sau de apărare. Alți autori au insistat, în special, asupra laturii sale intelectuale, asupra rumînării mintale care o întovărășește, asupra temelor reprezentative pe care le dezvoltă, asupra preponderentelor temelor ideative care o constituie.

Înglobînd-o în psihastenie, Pierre Janet definește obsesia ca pe o regresie a activității mintale. În locul unei comportări, care corespunde efectiv împrejurărilor, nevoilor și țelurilor vieții reale, se produce o agitație care capătă, pe plan intelectual, forma unor idei care se manifestă pentru ele însele cu o intemperanță ireductibilă și monotonă. Freud a opus acestei explicații mecaniciste o interpretare întemeiată pe motivare. După el, obsesia ar fi o satisfacere ocolită, camuflată, a anumitor dorințe. Ea ar fi, pentru impulsiunile inconștientului refulate de cenzură, mijlocul de a afla totuși o cale de acces la conștiință, sub acoperirea reprezentărilor și a practicilor care ar masca semnificația lor reală.

Fiecare dintre aceste teorii cuprinde o parte de adevăr. Efectiv, este posibil ca obsesiile să aibă un caracter simbolic și tocmai în această măsură aparțin ele activității ideologice, în forma sa primitivă, mai mult imaginativă decît logică, în cadrul căreia reprezentările se combină prin legături de afinitate și contrast afectiv sau, pur și simplu, conform împrejurărilor proprii vieții personale a subiectului. Fără îndoială, obsesiile sînt întovărășite de stări de neliniște și, uneori, de intense reacții emotive. Dar în forma și efectele lor, ele țin de viața intelectuală. Ele sînt un echivalent ideologic

Scanned with OKEN Scanner

al afectivității. Ele marchează momentul în care afectele pun piciorul pe planul ideației și țin ideile sub stricta lor dependență, fapt care explică oscilarea care poate fi observată la obsedați între reacțiile lor afective și reacțiile ideologice: eclipsarea frecventă a unora de către celelalte. În această privință, obsesiile corespund, evident, unei stări de regresie. Ele au o oarecare analogie cu stadiul infantil al gîndirii, în care conștiința găsindu-se neîncetat în fața alternanței imaginilor, care corespund unor aspirații, și a aspirațiilor înseși, imaginile nu izbutesc să se dezvolte ideologic, ci persistă sau se sting pe loc.

Așa cum se întîmplă cu reprezentările copilului, și cele ale obsedatului au o serie de trăsături care le pun în conflict cu exigențele experienței curente și, în special, cu datele ordonate ale spațiului sau cu raporturile eului în spațiu. În adevăr, imaginea pare să suprime distanța și să confunde obiectul cu subiectul. Prezentă în fața spiritului, ea pare să fie prezentă în fața ființei însăși. Intuirea unui mediu interpus între imagine și motivul său exterior, fapt care i-ar permite diferențierea lor, este desființată. Astfel, un obsedat care vede o înmormîntare se simte profund impresionat, ca și cum ar fi pus în contact fizic direct cu ea. În același timp, interpretarea pe care o dă acestei impresii, lipsită de vreo corespondență cu realitatea inteligibilă, stabilește o legătură cu viața sa sau cu aceea a apropiaților săi. Se poate afirma, desigur, că faptul primitiv este de ordin afectiv și că impresia locală este traducerea în imagini a sentimentului resimțit. Dar deosebirea nu pare să fie întemeiată la originea sensibilității și a ideației. Inițial, spațiul nu este o ordine stabilită între lucruri, ci mai curînd o calitate a lucrurilor prin raport cu noi înșine, iar în această apreciere intră o mare doză de afectivitate, de apartenență, apropiere sau evitare, de învecinare sau de îndepărtare. În loc să atribuim sentimentului obsedatului efectuarea unei interpretări și a unei transpuneri, este mult mai exact să vedem într-însul reîntoarcerea la o stare anterioară diferențierii exacte a impresiei de obiect și a eului de impresiile sale.

Alte obsesii aduc un exemplu mai net de perturbări în raporturile din spațiu. Individul stăpînit de o fobie

Scanned with OKEN Scanner

sau obsedatul devine brusc incapabil să evalueze distanțele și vitezele, într-o asemenea măsură, încît se tem de efecte pe care, după toate previziunile de ordin spațial, le fac imposibile. În momentul în care vrea să traverseze o stradă, are impresia că este călcat de o mașină, oricare ar fi distanța la care o observă. Ca în cazurile precedente, și aci apare confuzia dintre obiectul perceput și propria sa persoană. Printr-o reîntoarcere la sensibilitățile cele mai globale, ceea ce vede sau imaginează el se exprimă, totodată, în contact fizic. Incapabil să mai dispună fiecare lucru la distanța reală și, îndeosebi, să opună eul său sensibil obiectelor sensibilității sale, el nu știe să utilizeze spațiul ca un mediu diferențial.

Un exemplu și mai grăitor ni-l furnizează fobia sau obsesia care pare a fi cea mai de bază, respectiv aceea care exprimă nesiguranța propriei noastre stabilități printre lucruri, a echilibrului nostru în spațiu, adică agorafobia sau teama de spațiile mari. Ea constă în imposibilitatea resimțită de subiect de a putea traversa un spațiu liber. În momentul în care trebuie să traverseze, bolnavul este cuprins de o neliniște care-l copleșește, picioarele i se înmoaie, își pierde echilibrul. Se pare că avem de-a face cu o regresie spre primele faze ale locomoției. Totuși, copilul de vîrstă mică poate să se poticnească și să cadă oricît, fără ca neliniștea să însoțească primii săi pași. Dimpotrivă, el se avîntă adesea cu curaj drept înainte. Spațiul care-l desparte de fotoliul de care se va putea prinde nu este o prăpastie pe marginea căreia îl cuprinde amețeala. În agorafobie există un element ce depășește simpla insuficiență motorie, și anume reprezentarea incoercibilă, inoportună, rigidă și rebelă față de ajustările acțiunii. Agorafobul nu are nici un sentiment de securitate, decît doar dacă se strecoară pe marginile spațiului ce se întinde în fața lui.

Nu este, oare, această tulburare analogă celei a afazicului care nu știe să plaseze un obiect decît pe marginile planșetei din fața lui? Tot astfel, copilul de vîrstă mică nu-și începe desenul decît dintr-o margine a hîrtiei. În fiecare dintre aceste cazuri, reprezentarea pare să se condenseze pe obiect sau pe accidentul concret; distanțele goale își pierd realitatea și, de aceea, nu pot

Scanned with OKEN Scanner

servi drept suport comun care să permită identificarea și măsurarea pozițiilor respective dintre obiecte și ale lor față de subiect. De fapt, este neputința de a înțelege terenul pe care ar trebui să se îmbine lucrurile sau actele. Singura deosebire dintre afazic și agorafob este că, în timp ce pentru primul, raporturile desființate sînt cele de acum obiectivate, la cel de-al doilea, îndoiala se referă la propria sa poziție, de unde și tulburarea automatismelor care o reglează. Ținînd seama de deosebirea dintre activitatea obiectivă și cea subiectivă, dificultatea, în ambele cazuri, constă în distribuirea actelor și a obiectelor în spațiu, datorită neputinței de a imagina spațiul vid, adică spațiul ca simplu sistem de repere între obiectele percepției sau între mișcările noastre și mediu. Totul se desfășoară, de altfel, pe planul reprezentării: poticnelile fobicului sînt legate de intervenția nepotrivită a reprezentării în automatisme.

Principiul acestei dificultăți n-a scăpat primilor gînditori care au cercetat în ce fel pot fi de acord reprezentarea și realitatea. Ocupîndu-se tocmai de un obsedat, Chaslin și Meyerson au reamintit de faimoasa antinomie a eleaților. Este imposibil, spune Zenon, ca o săgeată aruncată în spațiu să-și atingă vreodată ținta, deoarece între fiecare dintre pozițiile sale succesive și țintă există o infinitate de poziții succesive pe care ar trebui să le străbată într-o infinitate de momente. Cu alte cuvinte, divizibilitatea la infinit a spațiului și a timpului face imposibilă orice mișcare. Pe de altă parte, cum poate fi imaginată deplasarea săgeții dacă, în fiecare clipă, ea ocupă o anumită poziție cu excluderea tuturor celorlalte? Imaginea concretă a obiectelor în spațiu face nepotrivită schimbarea locului lor, tot așa cum reprezentarea nu acceptă cu ușurință devenirea.

Celelalte argumente ale lui Zenon tind către o concluzie asemănătoare. Oricît de copilărești ar putea să pară, ele au fost discutate cu atenție de filozofi și de matematicieni. Ei revin la afirmația reluată de Bergson că mișcarea nu poate fi recompusă cu ajutorul pozițiilor succesive ale obiectului și nici nu poate fi construită cu ajutorul imobilității; or, reprezentarea delimitează ființa și o imobilizează. Logice, deși absurde în

Scanned with OKEN Scanner

raport cu experiența, argumentele aveau menirea, pentru Zenon, de a demonstra unitatea existenței, adică de a reprezenta ca pe un element scăpînd oricărei relații, diviziuni sau distincții. Așa se putea înfățișa existența globală unei gîndiri inapte să utilizeze categoriile intelectuale.

Zenon credea chiar că existența nu este coextensibilă cu spațiul a cărui realitate o nega, deoarece îl socotea de neconceput, iar aceasta, întrucît orice spațiu imaginat trebuie să aibă o limită ce poate fi imaginată, care este un spațiu a cărui limită trebuie să fie imaginată, și așa mai departe. În zilele noastre, spațiul nelimitat, infinitul au devenit noțiuni oarecum uzuale, ca urmare a unei extrapolări virtuale, al cărei rezultat ar fi, de altfel, greu să ni-l putem reprezenta. Dar, mai ales pentru cugetarea greacă, al cărui efort principal a fost de a reduce fiecare lucru la forma sau tipul său, închizînd universul într-un gen de armonie bine ordonată, această idee era absolut de neconceput.

Dificultatea, pe care Zenon a supus-o atenției oamenilor din vremea sa, corespunde, desigur, unei antinomii a gîndirii în raporturile sale cu experiența brută, care nu devine gîndibilă inițial decît cu condiția de a fi stabilizată, imobilizată, de a-și pierde devenirea și mișcarea, de a fi sustrasă oricărei schimbări. Aceasta este, cel puțin, prima treaptă a reprezentării, cînd ea începe să se analizeze. Acest efect poate fi observat, de asemenea, la obsedat — ale cărui reprezentări readuc nesupunerea lor primitivă — și la copil. La aceștia, reprezentările își impun lucrurilor propriile trăsături. Ele încremenesc obiectul în spațiu, reduc spațiul la obiectele pe care le cuprinde și, deși caută să deosebească subiectul care gîndește de obiectul care este gîndit, totuși se mulțumesc să le juxtapună, mergînd uneori chiar pînă la fuzionarea lor. Gîndire sincretică și întotdeauna subiectivă, pe care categoriile nu au pătruns-o încă.

*

Copilul este incapabil să nu identifice obiectul cu împrejurările și particularitățile sale, care, desigur, sînt ceea ce îi permit să-l perceapă și conceapă, fără a-i aparține însă în mod exclusiv, și care îi furnizează copilului mijlocul de a clasifica obiectul printre alte obiecte.

Scanned with OKEN Scanner

de exemplu, sub raportul dimensiunii, al greutății, al culorii etc. Fiecare dintre aceste calități aparține, evident, obiectului și numai ansamblul lor îl face să existe pentru noi; dar, în același timp, ele conțin un anumit relativ. Calitățile pot servi la compararea, definirea, situarea obiectului și constituie trepte care permit raportarea lui la alte obiecte, asemănătoare sau deosebite, fie și numai în privința uneia singure dintre ele. Calitățile sînt, ele însele, susceptibile de a fi analizate mai fin, ceea ce îi permite comparației să fie mai exclusivă, dar și mai amplă: culoarea poate fi redusă pînă la gradații de nuanțe, de intensitate, de strălucire, date care permit compararea cu alte culori și, în acest fel, clasarea, cu ajutorul ei, a unor categorii și mai cuprinzătoare de obiecte. Dar obiectul însuși nu diferă de celelalte numai sub raportul acestor calități; el poate deveni diferit de ceea ce era, să-și schimbe volumul, greutatea, culoarea. Or, tocmai acest fapt poate deruta cel mai mult pe copil, în efortul pe care-l face în vederea identificării lucrurilor, deoarece el continuă să fie prizonierul reprezentărilor sale, al imaginilor-definiții, a căror natură este să fie statice.

Orice reprezentare tinde spre o limită strictă și absolută, adoptă un gen de fixitate schematică, atunci cînd nu a ajuns încă — sau a încetat — să fie automată în desfășurarea unei gîndiri active, capabile să se adapteze la diversitatea obiectelor și să se modifice în funcție de scopurile urmărite. Și cazul copilului poate fi ilustrat cu ajutorul patologiei. După o perioadă de depresiune care suspendase mișcarea liberă a ideilor sale, o bolnavă a lui Wimmer relata că însușirile obiectelor îi apăruseră riguros conforme esenței lor. Cerul era perfect albastru, ca într-o ilustrație, florile aveau o regularitate admirabilă. Dispărînd contingențele imaginii și nuanțele senzației, fiecare obiect dobîndea un fel de calitate specifică și invariabilă. Marea este albastră, pămîntul brun, casa albă, fără nici o atenuare și ca prin definiție. Imaginile care-i plac copilului sînt cele care prezintă o asemenea simplificare schematică. Ele trebuie să fie cele care corespund cel mai bine felului în care își reprezintă el lucrurile.

Cu toate acestea, orice imagine și orice senzație fac parte dintr-un ansamblu, nu există decît într-o struc-

Scanned with OKEN Scanner

tură. O culoare este percepută prin contrast pe un fond neutru; două culori sînt diferențiate în funcție de raportul care face din ele o structură unică. La început net, grosolan, contrastul devine din ce în ce mai fin, sub influența maturizării funcționale — după Koffka — dar și a exercițiului și a experienței. În acest fel, gradarea calitativă devine din ce în ce mai subtilă. Ea permite o diferențiere mai precisă a culorilor, a sunetelor și a formelor. În același timp, calitatea încetează să mai aparțină unui obiect particular, pentru a deveni „categorială".

Din acest moment, două procese inverse, dar solidare, intră în joc: pe de o parte, reducerea obiectelor la colecții de variabile, în vederea acordării unui loc fiecăruia printre altele, în cadrul rețelei de denumiri sau semne și al celei de cauze și efecte; pe de altă parte, atribuirea unor calități constante fiecărui obiect — dimensiunile *sale*, forma *sa*, culoarea *sa*, individualitatea *sa*. Desigur că la fixarea trăsăturilor esențiale ale obiectului intervin influențe subiective. În parte, trăsăturile se află în relații cu dispozițiile afective ale subiectului și cu aptitudinile sale practice. Revăzut la o vîrstă matură, un obiect cunoscut în timpul copilăriei poate provoca surpriza unei deosebiri între impresia prezentă și amintirea păstrată. Totuși, credința în permanența sa intrinsecă rămîne neclintită, mai ales dacă obiectul face parte din categoria celor a căror natură nu se schimbă.

A recunoaște forma proprie a unui obiect înseamnă a reduce variabilitatea aspectelor sub care se poate prezenta la un gen de canon. Forma este identificată cu aspectul său ortoscopic, respectiv cu vederea pe care ar oferi-o orientarea sa exact perpendiculară pe linia privirii. După Buehler, această imagine ar fi, pe planul sensibilității, echivalentul unui concept. Ea ar fi un produs al memoriei, ale cărei impresii s-ar suprapune, ca urmare a neputinței copilului de a le întreopune și de a deosebi pe cele pe care le trăiește actual de cele precedente. Dar această contopire în una a imaginilor înregistrate succesiv nu explică forma privilegiată care le rezumă. În adevăr, Koffka a remarcat că vederea ortostatică a obiectului este fortuită și rară

Scanned with OKEN Scanner

față de toate aspectele lucrului. Dacă e preferată celorlalte aspecte, aceasta se datorește faptului că realizează o structură de o simplitate particulară și ușor de sesizat. Din concurența impresiilor furnizate de obiect este preferată aceea care se confundă cu o formă regulată. Însuși adultul, dacă nu este priceput în arta desenului, reprezintă un scaun așezînd tăblia și speteaza în unghi drept.

Dar aceasta ar însemna, fără îndoială, să atribuim prea multe simplității optice. Dintre formele geometrice, care sînt forme limită, cele pe care copilul le recunoaște cel mai repede sînt, în adevăr, figurile rectangulare. Contingența și aproximația sînt eliminate foarte ușor; avem de-a face aici mai curînd cu o reducere decît cu o alegere între imagini. Cînd forma este aceea a unui obiect concret, cea mai repede identificabilă nu e totdeauna aceea mai simplă: copilul recunoaște de foarte timpuriu figura umană, dar nu atît datorită reducerii trăsăturilor la structuri simple, cît datorită acelui ceva inexprimabil pe care i-l dă fizionomia. În acest caz, reducerea devine integrare. Percepția este utilitară și realistă. Ea este făcută să comande corect acțiunea. Trecînd peste impresiile senzoriale și structurile lor specifice, ea tinde să sesizeze structura utilizabilă, pe care o transformă în structura obiectului însuși. Or, tocmai vederea ortoscopică este cea care corespunde cel mai bine felului în care este construit obiectul și poate fi mînuit, refăcut sau încutiat în altele. Nevoia de a defini obiectul prin însușirile sale constante are drept motiv esențial nevoia de a-l măsura prin și pentru activitatea noastră.

De altfel, constanța formei nu este totdeauna strictă. Dacă punctul de vedere perceptiv se depărtează mult de aspectul ortostatic, imaginea obiectului va fi un fel de rezultantă a amîndurora și va provoca apariția unei forme intermediare. În acest caz, nu vom avea nici imagine compozită, prin suprapunerea clișeelor, nici imagine aleasă datorită simplității sale, ci o tendință de a face să coincidă datele perceptive cu nevoile actului practic. Atunci cînd abaterea este prea mare și, cel puțin provizoriu, ireductibilă, ajustarea prezintă un decalaj în sensul deplasării ei mai mult sau mai puțin de la obiectiv către perceptiv. Această

Scanned with OKEN Scanner

imperfecțiune, pe care o înlătură doar utilizarea obiectului sau capacitatea de integrare, dezvoltată treptat prin obișnuință, este o expresie a procesului dinamic necesar reducerii obiectului la o imagine statică, constantă și unică. La copil, rezultatul obținut rămîne mult timp fragil, fragmentar sau ambiguu. Lumea obiectelor nu are pentru el aceeași fermitate pozitivă ca pentru adult. Copilul este stăpînit de incertitudini și chiar de iluzii și de fantasme.

Asemănător este și cazul dimensiunii constante sau reale a obiectului. La distanță de 1 metru sau de 4 metri, omul pe care-l privim pare să aibă aceeași talie, deși imaginea sa, pe retina noastră, s-a redus cu $^3/_4$. Dar această independență între mărimea aparentă a obiectelor și cea a imaginii lor vizuale nu este absolută, nici măcar la adult. La o mai mare depărtare, omul pare mai mic decît este în realitate, iar un orășel cocoțat sus pe munte sau privit din avion apare inevitabil ca o jucărie de copil. Așadar, ajustarea între perceput și cunoscut se face doar între anumite limite. Helmholtz vede în asta un efect al experienței. Stern consideră că este o asociere empirică a impresiilor vizuale și tactile. Evident, ar mai trebui adăugate și impresiile motorii și locomotorii. În realitate, aci intervine întregul cîmp al activității senzori-musculare pus în serviciul activității practice. Obiectele capătă o dimensiune constantă, deoarece altfel nu ar putea să îndeplinească rolul de obiective stabile. Pentru copilul mic constanța mărimii nu există decît la o distanță foarte redusă.

Cu toate acestea, nu este adevărat, cum pretinde Buehler — referindu-se la gustul copilului pentru poveștile cu uriași și cu pitici —, că el n-ar fi în stare să identifice același obiect sub două dimensiuni deosebite. Dimpotrivă, copilul recunoaște cu ușurință persoanele chiar pe fotografii mici. Educația sa retiniană este, de fapt, foarte precoce și ea însoțește exercițiile sale de acomodare față de un obiect care se apropie sau se depărtează de el: ochii copilului învață să-l urmărească din primele luni. Spațiul apropiat, care acaparează cu precădere și chiar exclusiv atenția sa este, de altfel, cel ale cărui variații de distanță atrag cele

Scanned with OKEN Scanner

mai sensibile variații ale mărimii retiniene. Dar identificarea imaginii percepute cu imaginile retiniene înseamnă repetarea, cu referire la dimensiune, a erorii comise de cei care se întreabă în ce fel imaginea răsturnată a obiectului de pe retină îngăduie totuși ca el să fie perceput în poziție normală. Acest realism elementar confundă cu actul total al percepției, investigație cu numeroase referințe, un element izolat artificial nu numai din fluxul impresiilor permanent transformabile, pe care îl multiplicau raporturile dintre obiecte și organele noastre, dar și din circuitul lor fiziologic, în care releurile și conexiunile sînt numeroase. Reprezentarea este o integrare a tuturor acestor procese și nu un decalc al unuia singur sau al ansamblului lor.

Percepția duce la recunoașterea obiectului, iar dimensiunea se atribuie obiectului cunoscut. La recunoaștere poate ajunge eventual talia, dar aceasta tocmai pentru că este legată de cunoașterea obiectului. Atunci cînd copilul vrea să aprecieze o dimensiune, să-și facă o imagine despre ea, el se apleacă nu asupra conținutului momentan al percepției sale, ci asupra existenței pe care i-o relevă. Percepția nu constituie pentru copil decît un mijloc. Dar, percepută sau imaginată, o mărime nu are o existență izolată. Ea nu poate fi deosebită și identificată decît în cadrul unei structuri, prin raportarea la alte dimensiuni ce contrastează cu ea sau la un fond mai abstract, și devenit virtual, de dimensiuni reperate anterior. Copilul începe prin contraste grosolane. Primele sale structuri au un caracter extremal. El sesizează greșit intermediarele și nu imaginează stări tranzitorii. El vede greu trecerea de la sine la adult. Firește, normală îi pare a fi propria sa statură, adultul este un uriaș ale cărui proporții sînt împinse de el pînă la limită. Dar el este simetric interesat de existențele foarte mici, care-i transformă slăbiciunea în forță; el mînuiește cu pasiune animalele mici.

Atracția aceasta simultană față de mare și mic corespunde stadiului în care copilul nu posedă încă o scară de evaluări continuă, ideală, ce i-ar permite alinierea obiectelor după dimensiunile lor recunoscute sau posibile. El va dobîndi capacitatea aceasta pe măsură

ce discernămîntul său va distinge cu o finețe sporită contraste din ce în ce mai subtile. Mărimile intercalare vor fi din ce în ce mai numeroase. Din opoziția calitativă își va face apariția contrariul său: o progresiune cu variații insensibile, o reducere la omogen a ceea ce era disparat. Fiind vorba de dimensiuni și volume, fuziunea dintre intuiția acestei serii și intuiția spațiului este manifestă. Dar același proces se va desfășura și în cazul seriilor din care elementul spațial poate părea absent, cum sînt, de exemplu, seriile de culori[1] și de sunete sau chiar seriile mintale.

Așadar, din cazul particular se degajă contrariul său, categoria. Mai întîi, prin diferențierea structurilor treptat mai apropiate și mai asemănătoare. Dar și prin proiectarea acestor deosebiri, oricît de mărunte, pe un fond continuu și capabil să le reducă. Căci nu ajunge ca ele să fie constatate; ele trebuie, de asemenea, să fie concepute ca posibile, în întreaga lor diversitate eventuală. Este necesar un element comun, fie acesta și numai mediul unde ele pot fi așezate după voință. Ordinea ce va trebui să fie stabilită între ele trebuie să le devină anterioară. Ea trebuie să se confunde cu o putere, cu o capacitate. Ea trebuie să fie o ordine virtuală. În intuiția pe care o are asupra spațiului se pare că a reușit omul să facă să coincidă imaginea unui mediu omogen și ordonat cu un cîmp oferit realizărilor sale, forței sale de expansiune și capacității sale de a transforma lucrurile.

Aptitudinea spiritului de a grupa, a clasifica și a cunoaște rezultă din integrarea mutuală a activității omului, desfășurată în afara lui, în acest spațiu mintal, cucerit din spațiul perceptiv (în același fel în care acesta a fost cucerit din experiențele senzori-motorii și a structurilor nervoase ce le-au servit drept canava) și nu din simpla juxtapunere a contrastelor calitative sau a structurilor perceptive. Ca orice reprezentare, și cele ale copilului imobilizează lucrurile. Ele alcătuiesc insulițe separate, legate fiecare de existențe particulare și imuabile. Dimpotrivă, reprezentările adultului au dobîndit calitatea de a intra în cadrul categoriilor.

---

[1] H. Wallon, *L'évolution psychologique de l'enfant*, partea a III-a, cap. 4.

Scanned with OKEN Scanner

CONCLUZIE

Am încercat să determinăm, printr-o serie de comparații între diverse activități, atît individuale cît și colective, în ce fel se naște ideea. Cu siguranță, ne-am fi putut limita să notăm momentul cînd, în cursul progreselor pe care le realizează comportamentul copilului, se poate afirma că ideea a început să-și joace rolul ei. Dar aceasta ar fi însemnat să ne mulțumim cu *post hoc propter hoc*, ca și cum ideea ar trebui să se degaje în linie directă din ceea ce o precede și să rezulte din aceasta, printr-o filiație imediată. Dar ființa în curs de realizare, care este copilul, nu poate fi ignorată. Dezvoltarea sa biologică nu se încheie la naștere. Din simplul fapt al creșterii sale, care are drept scop reproducerea tipului speciei, apar noi funcțiuni. Cu alte cuvinte, maturizării progresive a organismului și a funcțiunilor sale trebuie să i se acorde locul cuvenit. Structurile anatomice sau funcționale se modifică, în fiecare etapă, ca de la sine. Noi raporturi apar din condițiile vieții, care le fac posibile, dar simultan se și transformă sub influența lor, în mediul care-l fac accesibil copilului și care se impune lor. Progresele înregistrate de creșterea copilului se datorează neîncetatei acțiuni reciproce a experiențelor sale și intervenției factorilor care nu erau implicați anterior. Din acest punct de vedere, problema nu constă în a reduce fiecare moment al comportamentului la cel anterior ca la izvorul lui, ci de a cerceta dacă el nu depinde, întrucîtva, de condiții care nu au legătură cu succesiunea experiențelor realizate anterior.

Pentru psihologia tradițională, această chestiune nici nu se punea, din moment ce ea postula un element primar, imaginea, replică a senzației, replică, la rîndul ei, a calităților proprii obiectului, pe care-l făceau astfel imediat accesibil cunoașterii. Senzațiile sau imaginile, combinîndu-se între ele pentru a da naștere

Scanned with OKEN Scanner

abstracţiunii şi generalizării, edificiul cunoaşterii se elabora pur ideologic şi static, prin suprapunerea noţiunilor care se ordonau reciproc, după cum erau mai apropiate de realităţile individuale sau susceptibile de a fi aplicate la categorii mai mult sau mai puţin cuprinzătoare de obiecte.

Că asemenea construcţii nu corespund realităţii vieţii mintale este un fapt demonstrat limpede de necesitatea urmăririi progreselor, devenirii şi procedeelor sale. Atunci, senzaţia a fost deposedată de anterioritatea sa faţă de celelalte manifestări ale vieţii mintale şi repusă în cadrul activităţii globale. Atenţia s-a concentrat asupra comportamentului şi a reacţiilor subiectului. Funcţiunile motorii au trecut, la rîndul lor, pe primul plan. Revirimentul a fost, desigur, prea categoric. Nu mai existau mişcări în sine, după cum nici senzaţii izolate. Orice mişcare provoacă efecte care devin cauze şi care, la rîndul lor, o generează, trezind, explorînd şi ordonînd sensibilităţile corespunzătoare: este vorba de reacţiile circulare.

Printre efectele ulterioare ale mişcării se disting două genuri. Mai întîi sînt cele orientate spre lumea externă şi care sînt considerate, în mod comun, a fi la originea vieţii mintale. Între automatismele destinate adaptării şi imaginile mintale ar exista o continuitate, ca şi cum referirile lor la reperele senzoriale ar putea, prin multiplicare, să efectueze mecanic trecerea de la mişcare la reprezentare. Dar un gest modifică în acelaşi timp atît mediul, cît şi pe cel care-l face, şi aceasta este modificarea sesizată cel mai rapid. Aşadar, activităţii i se deschid două orientări: una conducînd spre obiectivele exterioare, alta asupra ei însăşi — activitatea „posturală" — care are ca mijloace şi scopuri propriile atitudini ale subiectului. Aceasta din urmă este o activitate plastică. Ea se află la baza imitaţiei.

Dar sub influenţa căror stimulenţi şi a căror interese se dezvoltă această activitate? Teza care susţine suprapunerea sau ordonarea reciprocă a schemelor motorii pentru a realiza, în cele din urmă, reprezentări, pretinde că acestea s-ar construi datorită unui gen de progresie mecanică, a cărei utilitate nu ar putea fi constatată decît ulterior. Dimpotrivă, funcţiunea posturală cuprinde în sine însăşi raţiunea progreselor sale.

Scanned with OKEN Scanner

Legată mai întîi de orice activitate motorie și senzorială, ca factor indispensabil unei acomodări exacte, de susținere și pregătire, ea devine nu numai o legătură, datorită jocului atitudinilor, între domeniile simultane și momentele succesive ale activității noastre, dar ea dă subiectului însuși un sentiment al coerenței sale actuale și al unității în realizare. Funcțiunea posturală este prima formă a conștiinței subiective, al cărei interes imediat este obținerea unui minim de coeziune lăuntrică și de acord între sine și altul.

Acomodarea la atitudinile și, mai tîrziu, la intențiile altuia se impune cu necesitate animalelor care trăiesc în grup. Fără această asimilare reciprocă a atitudinilor de către membrii grupului nu este posibilă viața gregară. Din această necesitate vor apărea expresiile din ce în ce mai diferențiate ale vieții afective. Existența în comun a fost matricea emoțiilor, în măsura în care a creat între indivizi o solidaritate de comportament și, ca urmare, de atitudini, în raport cu diferitele genuri de situații.

Tot de aici s-a născut și imitația. Evident că a fost necesară efectuarea unui gen de reîntoarcere. Acomodarea mutuală, care era imediată și instantanee, a devenit o integrare latentă și personală a impresiilor. Ea a devenit o manieră subiectivă de a repeta lucrurile. În acest fel s-a accentuat deosebirea dintre actul imitativ și real. Imitația s-a concretizat ca o putere latentă, un dinamism productiv, un model în posibilitate, care la început nu a putut fi sesizat decît în cursul realizării sale efective, dar care, mai tîrziu, a izbutit să se detașeze, pentru a deveni reprezentare pură. Nemaifiind o adaptare strictă la ceilalți, ea a devenit o imitație a scenelor și evenimentelor, a devenit instrumentală și a dat naștere simulacrelor care opuneau net semnul obiectului.

La rîndul său, acest efect a reieșit din contrariul său, adică din asimilarea completă a eului cu ceilalți, a simulacrului cu obiectul. Dacă imitația a putut să rezulte din acordul gregar al indivizilor, aceasta se datorește faptului că ea însăși era un mijloc de adaptare și acțiune. Exemplele primitivilor demonstrează importanța practică a imitației. Ea a devenit imaginea grupului, a omogenității sale, a continuității sale, a strămoșilor săi totemici,

a ceea ce îl făcea să existe și să se perpetueze. Ea a devenit toate acestea sub presiunea împrejurarilor vitale pentru grup, care trebuia să acționeze asupra lor ca grup. Riturile imitative, din care s-au degajat pînă la urmă reprezentările pure, s-au dezvoltat din pricina utilității lor pentru viața grupului.

Reprezentarea n-a fost un fel de lux față de real, o simplă conștiință contemplativă a lumii. Ea a fost un fel de prototip voluntarist al lucrurilor, așa cum trebuiau ele să existe și așa cum trebuiau să fie modificate pentru nevoile colective și prin voința grupului. Prototipul nu este, așadar, simplul decalc al lucrurilor, ci un gen de rațiune vie a lor. Chestiunea de a ști dacă reprezentările noastre sînt mai întîi individuale sau generale este greșit pusă. În măsura în care ele sînt mai întîi voința unei anumite realități, ele sînt anterioare individualului și-l depășesc. Dar ele nu sînt nici generalul, deoarece nu au nimic abstract. Ele sînt voința unui lucru cu totul individual și concret, dar o voință sau o năzuință susceptibilă să depășească oricare dintre realizările sale eventuale. Reprezentarea începe prin a se referi nu la general, ci la generic. Ea nu este abstracțiunea convenabilă unei serii de obiecte lipsite de caracterele lor strict individuale, ci o existență latentă, adică contrariul unei abstracțiuni.

La început, așa cum ne arată exemplul primitivilor, între idee, reprezentare, simulacru și puterea lor asupra lucrurilor și evenimentelor, identitatea era completă. Dedublarea nu a fost mai întîi totală. Chiar atunci cînd imaginea s-a scindat de acum de real, a continuat să existe nu numai o legătură de existență, ci și de creație. Urma acestei perioade continuă să fie evidentă în etapa ideilor platoniene. Ceva mai persistă și în sistemul actual al ideilor noastre. Ce este oare altceva știința actuală decît, într-o oarecare măsură, crearea obiectului său. După cum remarca Bachelard, electronul a existat dintotdeauna. Dar tehnicile rezultate din elaborările noastre științifice au scos efecte cu totul noi dintr-însul, făcîndu-l să treacă prin lămpile triode care-l transformă în sunet.

În acest fel poate fi demonstrată, sub o formă perfect concretă, întrucît este instrumentală, relația strînsă dintre gîndurile noastre și obiectul lor. Ele tind să-l re-

Scanned with OKEN Scanner

producă. Și o fac. Mai întîi prin adaptarea corpului propriu, mai apoi prin simulacre și, mult mai tîrziu, cu ajutorul metodelor științifice. Scopul este mereu același: a reproduce, a realiza, a crea. Mijlocul este întotdeauna reprezentarea, mai întîi solidară cu mitul, mai tîrziu cu metodele experimentale și științifice. Sub diversele sale forme, reprezentarea corespunde uneia și aceleiași nevoi de figurare în vederea acțiunii.

Raporturile dintre imagine și obiect sînt aceleași ca între imagine și concept. Și aici întîlnim discuții sterile privitoare la opoziția dintre concret și abstract, dintre individual și general. Distincții statice care separă momentele indisolubile ale actului intelectual printr-un fel de disecție. Imaginile și conceptele se presupun mutual. Ele sînt virtual unele în altele. Zig-zagul gîndirii de la unele la altele nu este, de fapt, o deplasare, ci o serie de orientări complementare. Aspectul de imagine reprezintă sprijinirea gîndirii pe aspectul senzorial sau material al lucrurilor; aspectul de concept — întemeierea senzorialului pe principiul lucrurilor, pe ceea ce depășește aparența lor momentană și le face să existe. Și în acest caz, genericul este cel care conduce la general. Fixația de general este starea unei gîndiri care nu mai este vie. A te limita la enumerarea obiectelor ce se grupează sub concept, înseamnă să întocmești o ierarhie din care a fost eliminată forța de cercetare și creație, care călăuzește inteligența spre real. Concept de logician, dar nu concept cu semnificație naturalistă și psihologică.

Aceste raporturi dintre imagine și real, imagine și concept, concept și real sînt contrare unei gîndiri decompozabile în imagini și unei vieți mintale ce s-ar putea constitui prin combinarea imaginilor. În procesul înlănțuirii dintre activitatea psihică și lucruri, și care face ca lucrurile să existe pentru subiect, există un moment al depășirii stadiului pur senzori-motor printr-o înlănțuire mintală. La început voluntaristă și rituală, ea devine apoi instrumentală și științifică. Parcursul său este jalonat de repere senzoriale și simbolice. În adevăr, pe măsură ce circuitul activității se amplifica și aceasta înceta să mai fie o pură reacție musculară la excitații actuale, i se impuneau noi termeni pentru a fi substituiți incitațiilor directe ale mediului. Aceste repere au

Scanned with OKEN Scanner

putut fi simulacre destinate să introducă în situația prezentă factori momentan absenți și, din aproape în aproape, ei au putut deveni mijloace de evocare mai puțin imediată a imaginii lucrurilor.

Cînd vorbim de evocare trebuie neapărat să pomenim limbajul. În adevăr, la primitivi, scenele rituale cu simulacre se însoțeau întotdeauna cu incantații vorbite și cu istorisiri. Desigur, în asemenea scene fiind implicată activitatea totală a indivizilor, cuvîntul, care constituie o parte esențială a ei, trebuia să se manifeste. Dar ca gest de acțiune, cuvîntul este la fel de imediat ca și mișcarea membrelor. La copil, utilitatea lui precedă pe aceea a gesturilor orientate spre lumea fizică. El este o chemare adresată sprijinului celorlalți. La toate nivelele sale, cuvîntul este o realitate socială, cuprinzînd evocarea tuturor resurselor, a tuturor posibilităților și a tuturor cuceririlor sociale. Cuvîntul este o realitate așa cum sînt toate instrumentele cu ajutorul cărora transformăm în mod material lucrurile. De fapt, el nici nu se deosebește de acestea; el contribuie la existența lor în măsura în care instrumentele sînt făurite din alte motive decît simplele necesități de moment sau empirismul situațiilor obișnuite. Cuvîntul face apel la activitatea celorlalți; el fecundează acțiunea fiecăruia prin experiența și cunoștințele colective. Cuvîntul, se spune, este simbolul lucrurilor. El începe prin a fi o realitate, deoarece este un act care ia amprenta lucrurilor, punînd pe a sa asupra lor, asemenea gestului ce schimbă lucrurile, schimbîndu-se pe sine prin contactul cu ele. El este la fel de indispensabil activității mintale ca și lucrul și nu are o realitate mai redusă ca acesta. A nu vedea în cuvînt decît simbolul lucrului, înseamnă a face o nouă disecție, care lipsește activitatea mintală de viața sa adevărată. Cuvîntul, ca și gestul, poate avea un dublu scop: să provoace o modificare a lumii exterioare stîrnind o acțiune; să facă să răsune în sine lumea exterioară printr-un fel de mimetism plastic.

Se poate observa și aci același amestec de opoziție și solidaritate ca între imagine și concept. Mai senzorială, imaginea pare orientată către lucru. Legat de principiile intelectuale prin intermediul cărora spiritul fecundează realitatea, conceptul pare mai apropiat de verb; suportul său, mijlocul de acțiune

Scanned with OKEN Scanner

este limbajul. Fără îndoială, limbajul este alcătuit din simboluri, dar simbolurile sînt într-o privință, partea cea mai reală a lucrurilor, din moment ce prin ele se formulează rațiunile existenței lor. Așa s-a întîmplat că raționaliștii apreciau principiile intelectuale ca cuprinzînd nu numai mai mult adevăr, dar chiar și mai multă realitate decît lucrurile sensibile. Și fizicianul crede mai mult în realitatea atomului decît în impresiile sale senzoriale, deoarece cu ajutorul lui el explică efectele ce-și au sediul în lucruri și din această explicație extrage puterea sa de a le modifica.

Dar în același timp există o solidaritate alături de opoziție. Atomul nu dobîndește realitatea decît din măsurile pe care le îngăduie a fi verificate în lumea sensibilă și care i se aplică și lui însuși. La rîndul său, cuvîntul nu reprezintă nimic dacă nu implică în orice clipă imaginea lucrurilor și posibilitatea reîntoarcerii la realitatea lor sensibilă, unde-și află măsura sa exactă. Cu ajutorul cuvîntului și al conceptului se efectuează întrepătrunderea experienței individuale și a experienței colective. Nu există concept, oricît de abstract, care să nu implice o imagine senzorială, și nu există imagine, oricît de concretă, care să nu fie susținută de un cuvînt și care să nu facă să intre limitele obiectului în cele ale cuvîntului: în acest sens, experiențele noastre cele mai individuale sînt modelate de societate.

Vîrsta vorbirii se distinge printr-o schimbare în aptitudinile practice ale copilului. Ea nu a avut încă timpul necesar să servească progresului gîndirii sale discursive, sau să-i furnizeze semnele în care el va găsi modalitatea de a fixa individualitatea fiecărui obiect — prin enumerarea efectelor și a însușirilor ce-l alcătuiesc — și de a opune variațiunile acestor efecte, gradele acestor însușiri, că de pe acum raporturile copilului cu lucrurile indică posibilitatea lui de a descoperi ordinea succesiunii lor sau a seriei care le poate uni, în loc să le consteleze pur și simplu conform exigențelor și scopurilor particulare ale activității proprii. Trebuie să conchidem că limbajul este mai puțin cauza decît consecința acestui progres. Condițiile pe care le are în comun cu această aptitudine nouă le opun laolaltă formelor anterioare ale inteligenței. Și totuși ele înseși nu sînt lipsite de condiții comune cu aceste forme.

Scanned with OKEN Scanner

Inteligența discursivă și inteligența situațiilor au o orientare contrară, deoarece una operează pe planul reprezentării și al simbolurilor, iar cealaltă pe planul senzori-motor, una pe momente succesive, cealaltă prin sesizarea și utilizarea globală a împrejurărilor; cu toate acestea, amîndouă presupun intuirea raporturilor care au spațiul drept teren necesar. Dar între actul motor și reprezentare s-a petrecut o transpunere, o sublimare a acestei intuiții, care, în loc să mai fie inclusă în relațiile dintre organism și mediul fizic, a devenit schematizare mintală. Evoluția de la act la gîndire se explică simultan prin opus și prin același.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

HENRI WALLON. Viața și opera sa 5
Introducere 39

I SURSELE COMPARAȚIEI

1 Psihologia conștiinței 51
2 Psihologia situațiilor 74
3 Mituri și rațiune 108

II PRELUDIILE PSIHO-MOTORII ALE GÎNDIRII

1 Primele stadii 133
2 Imitație și reprezentare 142
3 Rituri și reprezentare 175

III FUNDAMENTELE PRIME ALE GÎNDIRII

1 Raporturile de la semnificant la semnificat 183
2 Gîndirea sincretică 201
3 Condițiile elementare ale gîndirii discursive 214

Concluzie 229

Scanned with OKEN Scanner

Redactor responsabil de carte: Liviu Damian
Tehnoredactor: Victoria Stănculescu

Dat la cules: 16. 11. 1963. Bun de tipar: 06. 02 1964. Tiraj: 6000+130 ex. broșate. Apărut: 1964. Hîrtie: velină de 63 g/m². Format: 54×84/16. Coli editoriale: 13,75. Coli de tipar: 15. A.: 13146/1963. Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari: 15, pentru bibliotecile mici: 15.

Tiparul executat sub comanda nr. 7741 la Întreprinderea poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7, Cluj
R.P.R.

Scanned with OKEN Scanner